

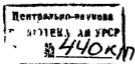
Д-Р Д. БУЧИНСЬКИЙ
ХРИСТІЯНСЬКО
ФІЛОСОФСЬКА
ДУМКА
Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ЛОНДОН
МАДРІД
1962

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ХРИСТИЯНСЬКО-ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА
ТАРАСА Г. ШЕВЧЕНКА

Д-р ДМИТРО БУЧИНСЬКИЙ

ХРИСТІЯНСЬКО-ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА ТАРАСА Г. ШЕВЧЕНКА

СОЮЗ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

МАДРІД

1962

ЛОНДОН

COPYRIGHT 1962

by

**ASSOCIATION OF UKRAINIANS IN GREAT BRITAIN, LTD.
49, Linden Gardens, London, W.2.**

Тираж 2000 прим.

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні.

**Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers, Ltd.
237, Liverpool Road, London, N.1. Tel.: NORTH 1828**

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Видаючи, для гідного й достойного закінчення ювілейного Шевченківського Року, працю д-ра Д. Бучинського «Християнсько-філософська думка Тараса Шевченка», Союз Українців у Великій Британії вважає, що розповсюдження цієї книжки серед українців у діяспорі буде монументальним вшануванням пам'яті Великого й Неперевершеного Генія України — Тараса Григоровича Шевченка.

Деякі з московських літературних критиків і публіцистів дореволюційних і післяреволюційних часів, кожні по-своєму і з різними цілями, поширювали й поширюють опінію, що Шевченко був недовірком-атеїстом. Перші робили це для того, щоб принизити нашого поета в очах усіх соціальних прошарків українського народу, серед якого Шевченко втішався небувалим довір'ям та колосальним авторитетом, як людина, що мала сміливість і відвагу виступити з гострим протестом, не зважаючи на жорстокі наслідки з боку царського абсолютизму, проти тиранії деспотичного дому Романових та пансько-поміщицької розгнужаної сваволі. Другі, натомість, доцільно розповсюджують потворну неправду про безбожництво Шевченка, використовуючи його авторитет і популярність, як Кобзаря і Пророка України, для ширення, поглиблювання й закріплення серед українського народу отруйного й руйнуючого християнську мораль і етику атеїзму і діалектичного матеріалізму.

Д-р Д. Бучинський, український публіцист, літературний критик, знаний бібліофіл і бібліограф та автор декількох книжок з різною тематикою, поставив собі за мету довести незбитими аргументами, ілюструючи війнятками й цитатами з невичерпаної криниці багатющої творчості поета, що Шевченко був непохитно віруючим християнином, і його теїзм був опертий на глибоких філософських підвалинах. Твеода віра в Христа Спасителя домінує в усіх поетичних і прозових творах та листах поета, а якщо зрідка трапляються рядки, де Шевченко, здавалося б, висказує певні сумніви, що торкаються релігійних проблем, то вони мають

радне характер риторичної фрази, як однієї з форм багатьох поетичних засобів, для підкреслення й наголошення цієї крикливої несправедливості національного й соціального порядку, яка з усіх боків оточувала поета, ранила його чесну й ніжну вразливо-скопботну душу, викликаючи гостру реакцію. Важко, однак, заперечити, що хвилини тяжкої душевної боротьби й переживань, які вели часто до внутрішньої розгубленості, не захитували поетової рівноваги й не родили сумнівів. Але ж у кого їх немає?! Не помилимося, коли скажемо, що такі сумніви з'являлись, хоч може тривали лише короткий момент, у найбільших християнських Праведників, включно з Апостолом св. Петром.

На допомогу авторові цієї праці стає його розлога ерудиція, що виявляється в знанні філософських систем цілої плеяди мислителів-філософів різних часів, від філософів-клясиків древньої Геллади — Сократа, Платона, Арістотеля почавши, через китайського Конфуція і цілу низку європейських філософів, — на наших Сковороді і Юркевичеві закінчуючи.

Сторінки книжки рясніють також виїнятками й цитатами, взятими з творів українських письменників і вчених та західноєвропейських майстрів слова, в яких багато життєвої правди, вдумливості та філософських думок-перлин.

Автор, наводячи приклади з чужих джерел, у яких є багато аналогічних подібностей до Шевченкових думок, робив це не тому, щоб виказати вплив чужої літератури на його творчість, бо, — як пише сам автор — «...з наслідуванням Шевченком чужих взорів треба бути дуже обережним. Всі наші приклади в цій праці.— даліше продовжує автор — не йдуть по лінії такого наслідування. Все, що тут було зацитоване з чужонаціональних джерел, цілком не відноситься до наслідування Шевченком чужих думок, бо це є тільки підтвердженням цього факту, що коли думки других уважаємо вченими, християнськими і філософськими, то чому така сама, коли не краща думка Шевченка, мала б бути нехристиянська й нефілософська».

Книжка написана мовою легкою, без обтяження чужомовними словами, не рідко важко зрозумілими, і доступна навіть для пересічного читача. З огляду на популярність стилю та легкість його форми — вона повинна знайти собі місце в кожній українській національно-свідомій хаті, як пам'ятка з Ювілейного Шевченківського Року.

Лондон, березень, 1962.

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ
МОЇХ ВАТЬКІВ — ГРИГОРІЄВИ І МАРІЇ, —
ТРУДОЛЮБИВИМ ХЛІВОРОБАМ,
ЩО ПЕРШ НАВЧИЛИ МЕНЕ ЛЮБИТИ
СВОЮ ЦЕРКВУ, ВАТЬКІВЩИНУ І НАРІД

ПРИСВЯЧУЄ

ВІДЛЮБНОЇ СИМ

Т. Г. ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ ВЛАСНОЇ ПОЕЗІЇ

«Історія мого життя становить частину
історії моєї батьківщини .

Тарас Шевченко

1. ДИТЯЧІ РОКИ

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 року, в сім'ї кріпаків поміщика Енгельгардта. Батько називався Григорій, а мати Катерина, з родини Бойків. Народився в селі Моринцях, Звенигородського повіту, на Київщині. Але тому, що батьки перенеслися в сусіднє село Кирилівку, де вже зростав Тарас, усі його дитячі роки зв'язані з Кирилівкою. Тарас був третьою дитиною кріпаків Шевченків. Старші — були Микола й Катерина, а молодші — Ярина, Йосип і Марія.

Ще маленькою дитиною слухав Тарас оповідань свого вісімдесятлітнього діда Івана про стару запорозьку бувальщину й гайдамаччину, головню з 1768 року, що ще свіжою подією жила в пам'яті закріпаченого люду. »Дід мій — згадує поет у передмові до »Гайдамаків« — нехай здоров буде, коли зачина розказувать щонебудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: »Коли старі люди брешуть, то й я з ними«.

Вже малим хлопчиною розгорялась у Тараса незвичайна дитяча іскра цікавості, що кинула допитливу дитину в пошуки за стовпами, підпираючими небо; виявляє він гаряче бажання дійти там, де сонечко сходить і, вкінці, доходить він до пізнання жорстокої дійсності кріпацького життя. Вдумливим дослідником залишився до кінця свого життя.

Дитяче щастя Тараса, під опікою доброї матері-кріпачки, коротко тривало. Ще не словнилось Тарасові дев'ять років, як його матуся, не видержавши трудів тяжкого життя, перенеслася на той світ, про що говорить пізніше поет з великим болем душі й серця:

»Там, матір добрую мою,
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила«.

Батько, щоб дати бодай деяку опіку малим дітям, оженився вдруге.

Мачуха вводить у тісну хату Шевченків свої діти, і з того часу маленький рай дитячий перемінюється в пекло, бо зведеноюки ведуть завзятий бій за першенство.

Мачуха, перебуваючи з дітьми, звичайно, держала сторону своїх дітей, а зокрема ненавиділа рухливого й непосидючого Тараса, який ніяк не хотів дати себе скривдити, частенько спорив з мачушиним Степанком, а при цьому, як згадує він у «Княгині», — «духопелив тендітного Степанка». Перед побоями мачухи тікав у бур'яни, просиджуючи над своїми малюнками. Про ті часи згадує поет:

»Я в хаті мучився колись,
Там мої сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату расм називають!«

Щоб рятувати свого любого Тараса від переслідувань мачухи й заспокоїти його цікавість до книжки, батько віддав його в науку до п'яниці дяка Губського в Кирилівці. Олександр Кошиць згадує також дяка Коцюбинського. Тарас мав тоді десять років, про що маємо згадку в його «Долі»:

»Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку,
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку«.

П'яниця Губський не вчив Тараса, а знущався над ним, що залишило глибокий слід у свідомості хлопчини, до чого поет сам признається: «Цей перший деспот, на якого я наткнувся в моєму житті, посіяв у мені на все життя глибоку огиду і презирство до всякого насильства однієї людини над другою».

Скоро й батьківська оборона закінчилась. У 1825 році, на порозі 12-го року життя, Тарас втратив і батька, єдину особу, що бодай деколи його розуміла, що згадує поет з неменшим болем, як втрату матері:

»Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі)
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам.

Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили!
А сестри!.. Сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!»

Вмираючи, Тарасів батько висловив знаменні про-
рочі слова: »Моєму Тарасові не залишаю нічого, бо від
мене йому нічого не треба. З нього буде або великий
чоловік, або велике ледащо«.

Так закінчився Тарасів дитячий рай...

Після смерти батька, мачуха нікому зі Шевченків
не давала сидіти даром, а зокрема »заопікувалася«
зненавидженим Тарасом, що весною і літом пас гро-
мадські череди, а зимою ходив на науку до другого, а
може навіть вже до третього, дяка-п'яниці Богор-
ського, що згадує пізніше:

»Давно те діялось! Ще в школі
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака,
Бо я було трохи не голе, —
Таке убоге — та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І визерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сквороду...
У школі мучилось, росло,
У школі сивіть довелось,
У школі дурня й поховують.
А все за того п'ятака,
Що вкрав маленьким у дяка,
Отак мене Господь карає...«

Надобло Тарасові життя в школі п'яниці Богорського,
якого Шевченко в автобіографії для редактора »Народ-
ного Чтенія« називає Совгіром, не видержав він побоїв,
розплатився з дяком, коли той був непритомно п'яний,
вибив його власною березовою різкою і втік у »світ«
шукати кращої долі:

»Ходив я та плакав, та людей просив,
Щоб добру навчили...« — згадує пізніше.

Блукав голодний від господаря до господаря, носив воду, вислугував кожному за шматок хліба й ніде не знаходив людського ставлення до дитини. Картину того життя маємо у »Княжній«:

»Мов одірвалось од гіллі:
Ненагодоване і босе,
Сорочечку до зносу зносить.
Спеклося, бідне, на жару«.

Шукаючи долі, Тарас заблукав у село Лисянку, де натрапив на дікона-маляра, що замість учити дитину, казав їй важкими ведрами носити воду та бути звичайним хатнім попихачем. Така робота цікавого Тараса не задовольнила й він пішов у село Тарасівку, де один з тодішніх іконописців, поглянувши на руку дитини, виворожив, що в неї не було ніякого обдарування до малярства, чи як говорить сам поет — не було кебети. Обдертий, збідований, прибитий великим горем Тарас вернувся в Кирилівку і став погоничем у місцевого священика Григорія Кошиця. З тих то часів залишилась болюча згадка в поезії »І золотої й дорогої«:

»А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині...
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя«.

Дальше дослужився він до громадського пастуха в Кирилівці, що згадує в вірші:

»Мені тринадцятий минало.
Я пас ягнята за селом...
Уже покликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу...«

Восени, коли закінчилось чабанування, Тарас пішов у дальшу мандрівку й зупинився в селі Хлипнівці. Там натрапив на маляра, що готов був учити хлопця свого мистецтва, але зажадав, щоб приніс він дозвіл на натрапив на маляра, який готов був учити хлопця свого Вільшаній, куди пішов Тарас за дозволом, але замість нього пан забрав його на кухню, а згодом зробив його кімнатним козачком.

»Мій поміщик — згадує ті часи Шевченко — ставив мені за обов'язок тільки мовчанку й непорушність у кутку передпокою, поки не пролунає його голос, наказуючи подати люльку, яка стоїть тут же поруч з ним, або налляти в нього перед носом склянку води«.

Гордий і непримирений Тарас, не звертаючи уваги на накази поміщика, таки підспівував собі тихенько гайдамацькі пісні і крадькома малював, чи радше рисував. Одна малярська ніч у Вильні коштувала Тараса багато кривавих різок на стайні, коли його одної ночі Енгельгардт застав при свічці й рисуванні.

Перебуваючи у Варшаві, Енгельгардт віддав Шевченка на науку до портретиста Лямпі, але навчання не довго тривало, бо в 1831 році вибухло польське повстання і Енгельгардт переїхав на постійний побут до Петербурга, а за ним, з усією службою, помандрував також юнак Тарас.

2. ПЕТЕРБУРГ І ВИЗВОЛЕННЯ

В 1835 році, коли Шевченкові сповнилось 21 рік життя, Енгельгардт задумав використати мистецько-малярський талант кріпака для власних цілей (хотів мати свого власного портретиста) і законтрактував його на чотири роки в маляра-декоратора Шираєва. Очевидно, що спочатку Шевченко мусів малювати дахи, паркани й шильди, що не було таким великим мистецтвом, але все таки там одержав він дещо з елементарного мистецтва. Біда тільки, що сам Шираєв був деспот, до учнів ставився погано й жорстоко. Вечорами Шевченко заходив у «Літній Сад», де копіював статуї, що прикрашували сад.

Там, з туди за Україною, постали його перші поезії. Там зазізнався зі земляком митцем Іваном Сошенком, подружив з ним, що мало вирішнє значення на визволення Шевченка з кріпацтва. В Петербурзі Шевченко мав більше свободи, але думками він блукав по рідній Україні та тужив за нею:

»Умираючи дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко, важко умирати

У чужому краю» — вирвалося тоді з його грудей.

В Шираєва Шевченко все таки познайомився зі зразками літератури, а головню зі струєю романтизму, яка була тоді панівною в Європі, що досить виразно відбилося на його перших творах, але аж не так сильно, як думає дехто з дослідників. За посередництвом друга Сошенка познайомився Шевченко з тодішніми московськими культурними діячами й малярами: Григоровичем, Жуковським, Венеціановим, Брюловим та другими, які належно оцінили талан Шевченка (вони оцінювали тільки мистецькі обдарування), називаючи його »алмазом у кожусі«, і постановили здобути йому волю.

Почались переговори з власником Шевченка, що навіть не хотів слухати про волю кріпака, але, під сильним натиском, погодився продати її за 2.500 рублів. Була то нечувано висока ціна. Грошей приятелі Тараса не мали. Брюлов намалював портрет Жуковського, що був учителем царських дітей, розіграли його в лотерії, здобули гроші, і 22 квітня 1838 року купили волю Шевченкові. Правда, що царська родина купила більшість лотерійних квитків, причиняючись посередньо до волі Шевченка, але твердити, що царська родина купила Шевченкові волю, — нема найменшої підстави, бо вона купувала портрет свого вчителя, а не волю кріпакові. Царська родина мала багато інших можливостей, коли б була цікавилася українським кріпаком.

Шевченко став стипендистом Академії Мистецтв у Петербурзі й найлюбішим учнем великого Брюлова. Користав з гарної бібліотеки професора та його робітні, пильно ходив на виклади Академії, і в короткому часі став передовою людиною в петербурзьких культурних кругах.

3. ПОЯВА ПЕРШОГО »КОБЗАРЯ«

Писати свої поезії, які сьогодні знані під назвою »Кобзар«, почав Шевченко в Петербурзі з безмежної туги за Україною, що він сам потверджує у творі »Щоденник«, пишучи: »Я займався тоді складанням українських віршів, які опісля впали такою страшною вагою на мою вбогу душу... голубив у своєму серці

мого сліпця-кобзаря та моїх лютих гайдамаків. У тіні його прекрасно-розкішної майстерні (Брюлова), мов у жаркім, дикім наддніпрянськім степу, — митотіли передо мною мученицькі тіні наших бідних гетьманів...»

Писати почав не раніше 1836-1837 рр. І певне, що його першим читачем був Іван Сошенко та наш поет Євген Гребінка. Це, що Шевченка як поета мав відкрити поміщик Петро Мартос тоді, як Шевченко малював йому портрет — це дуже симпатична легенда, яка нікому не шкодить, але далека від правди. Є відоме, що Петро Мартос дав гроші на видання першого «Кобзаря», і дуже можливо, що сам він створив цю легенду відкриття Шевченка-поета.

У всякому разі в місяцях березень-квітень у 1840 році появилась у Петербурзі перша невеличка книжечка «Кобзар» Тараса Шевченка, з обкладинкою Штернберга, на якій бачимо старого бандуриста-сліпця, де була надруковані: 1) «Думи мої», 2) «Перебендя», 3) «Катерина», 4) «Тополя», 5) «На що мені чорні брови», 6) «До Основ'яненка», 7) «Іван Підкова» і 8) «Тарасова ніч».

Україна прийняла «Кобзаря» з таким ентузіазмом, як ніколи перед і потім не була прийнята ніяка українська книжка. Шевченко, хоч сам боровся з матеріяльними труднощами, то частину гроша з видання «Кобзаря» віддав на організацію недільних шкіл для народу, чим доказав своє:

«Раз добром нагріте серце —
Ввік не прохолоне...»

Рік пізніше, тобто в 1841 році, випускає в світ велику героїчну поему «Гайдамаки», в якій з великою любов'ю, з найбільшим сумом, описав криваві змагання нашого народу проти загарбницької Польщі в часі відомого гайдамацького руху, що спалахнув у 1768 році.

Друковане слово Шевченка розхоплювали земляки, а хто не міг дістати книжки, то переписував її собі рукою. Поет був свідомий свого великого післанництва і просив у Господа допомоги:

«Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу —
Людськеє серце пробивать,
Людськії сльози проливать,
Щоб милость душу осінила...»

Господь вислухав його прохання, і «пламенне слово» глибоко врізувалось у приспану українську душу, що

очуляла й питала себе:

»... Що ми?
Чиї сини? Яких батьків,
Ким? За що закуті?...«

Московщина, за малими винятками, »Кобзаря« і »Гайдамаків« прийняла ворожо. Московський критик Белінський, що був ніби приятелем поета, поставився до його поезій не тільки холодно, а навіть ворожо, його рецензії навітьі також ненавистю. Ішло про те, що Шевченкова поезія, хоч прискороджена урядовою цензурою, не відповідала москалям тим більше, що вони пропонували Шевченкові писати московською мовою, про що маємо згадку в »Гайдамаках«:

»Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Співай про »Матрьошу«,
Про Парашу, радість нашу«,
Султан, паркет, шпори.
От де слава! А то співа:
»Грає синє море«,
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіряках...«

Українську мову москалі називали мертвеччиною, Шевченка »лубочним поетом«, а його героїв простими й нецікавими постатями:

»А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось то Ярему
Веде перед нами
У постолах...«

Гайдамацьких героїв Московщина звикла була називати простими розбійниками, про яких не варто навіть згадувати:

»Гайдамакі — не воїни, —
Разбойнікі, вори,
П'ятно в нашой історії« —

говорили й писали москалі.

На це Шевченко відповів:

»Брешеш, людоморе:
За святую правду-волю
Розбойник не встане,

Не розкує закований
У вапі кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розіб'є живе серце
За свою країну!«

В 1839 році Жуковський, повернувшись з-за кордону, привіз багато нових книжок і старався ними, «німецькими світилами», як називав їх Шевченко, приманити молодого митця й відвернути його увагу від України. Шевченко, однак, зі свого шляху ніколи не зійшов. Його хвилювало становище рідного закріпаченого села. Він бажав у найсильніших красках і найвірніших тонах відтворити те, чим наболіла була його душа. Муки і страждання народу — це була його найголовніша тема, вона виходила з-під його геніяльного пера безприкладна, що дратувало й лякало Московщину, яка краще оцінила тоді Шевченка, як дехто з українців оцінює сьогодні, і намагалася заглушити і здавити голос Перебенді-Шевченка.

4. МРІЯ ПРО ЗАКОРДОННУ ПОДОРОЖ

В Академії Мистецтв був звичай, що всі студенти, відзначені медалею за гарні успіхи в праці, одержували державне відрядження закордон, де мали нагоду познайомитися з пам'ятками й новими напрямками мистецтва західно-європейських народів. Шевченко мав високе відзначення Академії — срібну медалю, і мав право на закордонну подорож, але перешкодою було його кріпацьке походження, а погіршила ще ситуацію і остаточно припечатала мрії про таку подорож — поява «Кобзаря». Поет, однак, вірив у справедливість і таку подорож плянував на 1843 рік.

Восени 1842 року, без дозволу, поїхав пароплавом до Швеції і Данії, що поет згадує: «Позавчора вернувся я у Петербург. Мене носив проклятий пароход у Шведчину й Датчину. Пливши до Стокгольму, скомпонував

я »Гамалію«, невеличку поему. Та так заведужав, що ледве привезли мене у Ревель, там трошки очунав».

Думка про довший побут за кордоном довго не давала поетові й митцеві спокою і залишилась не-одійсновою... .

5. ПЕРША ПОДОРОЖ В УКРАЇНУ В 1843 РОЦІ

Другою мрією поета в тому часі — була подорож в Україну, що так виразно висловлене воно, дарма, що трохи пізніше:

»О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ отой убогий,
На тую Україну!«

Вже в тому часі Московщина робила поетові перешкоди у виїзді в Україну і добився поет дозволу в червні 1843 року. Шевченко приїхав до Києва й відвідав тоді Київщину, Чернігівщину й Полтавщину. Власними, дозрілими очима побачив поет жах панського свавілля над закріпаченим народом. Українські поміщики запрошували Шевченка в гостину, приймали його дуже ввічливо, але він часто відмовлявся від високих панських порогів, ходив між народом і приглядався нелюдським вчинкам панів-християн. За півтора десятка років відвідав свою Кирилівку, побачив у ярмі своїх братів і сестер, свій біль висловив пізніше в »Невольнику«:

»Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!
Серце в'яне, засихає,
Замерзають сльози...«

Де народилась і герцювала козацька воля, там застав Шевченко сумних свідків славної бувальщини — високі могили; козацькі діти стогнали в московському ярмі, а над Україною: »Орел чорний — сторожем літає!« По українських свободах залишилась тільки »Розрита могила« та зруйнований Чигирин — символ козацької держави:

»А я юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна,

Бур'яном укрилась, цвілло зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в душло холодне гадок напустила...»

Стоючи над руїнами Чигирину, Шевченко, як старозавітній пророк плаче; пророча сльоза святого гніву зрошує руїни:

»Нехай же серце плаче, просить,
Святої правди на землі!«

але рівночасно в ньому прокидається титан, що потряс відвалинами московської імперії; його бажання: »викути новий леміш і чересло до старого плуга« — сповняється; сам він у чудотворний спосіб переорює старий, залежаний переліг, сіє на ньому свої щирі сльози з надією:

»Може зйдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне.
І видіять сукровату
І наллють живої
Козацької тії крови,
Чистої, святої!«

Картини життя українського народу жахливі, хоч вони такі реальні, що більше реальними не передав їх ніхто ані перед Шевченком, ані по ньому, але вони такі трагічні, що дійсно ними можна перелякати навіть шекло:

»Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне; а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають!
... А онде під тином
Опухла дитина — голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщизні жне...»

Перед його духовими очима пересуваються жорстокі картини минулого, в наслідок чого, порівнюючи їх з своєю сучасністю, — поет доходить до сумного висновку:

»Ляхи були, — усе взяли,
Кров повишпивали,
А москалі і світ Божий
В путо закували!«

Цю поїздку Шевченко називав пізніше «лішкою гединою», бо в селах, у яких він побував:

»Чорніше чорної землі
Блукають люди. Повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалились;
Стави бур'яном поросли.
Село меначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —
Німі на паящину ідуть
І діточок своїх ведуть.

.
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину».

Повернувся поет у лютому 1844 року до Петербурга цілком розбитий. Тут працює над своїми творами. Треба відмітити, що тоді вмирає Шевченко романтик, а народжується Шевченко реаліст, який бере на свої рамена переважний хрест терпінь нашого народу й не скине його вже до кінця свого мученичого життя.

Так народжуються його безсмертні думи:

»За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці — може й Бог не бачить».

6. ДРУГА ПОДОРОЖ В УКРАЇНУ В 1845 РОЦІ

В місяці березні 1845 року Шевченко закінчив Академію Мистецтв і був визнаний неокласичним малярем-митцем. На прохання Шевченка відряджують його 25 березня 1845 року в Україну для мистецьких занять. Поет приїхав до Києва, звідкіля відбув цілий ряд подорожей по рідній Звенигородщині і Полтавщині.

На той час припадають його «Три літа», чи цілий цикл історично-політичної поезії, що громовою блискавкою перекотилась по Україні, сильно сколихнула у самих підвалинах цілу московську імперію, і вона була змушена прислухатись грізним словам пророка,

що досягав своїх безсмертних вершин. Сам Шевченко признається, що в тому часі наступило його духове переродження, яке зруйнувало його особисте щастя й життя, але для нашого народу — це найкраща хвилина:

»Невеликі три літа
Марно пролетіли...
А багато в моїй хаті
Лиха нарobili.
Опустошили убоге
Мое серце тихе,
Погасили усе добре
Запалили лихо...«

Приїхавши в свою Кирилівку, як свідчить Вартоло-
мей Шевченко, — поет читає своїм землякам свої
поезії, а зокрема революційний »Кавказ«, який слухали
із запертим віддихом і захопленням; і разом з поетом
скріпляються надією на Божу допомогу:

»Пошлем думу аж до Бога
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?«

Відважно ставить він перед очі Московщини її зло-
чини, як до того часу ніхто на такий лицарський чин
не здобувся:

»По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на козушок,
Байструкові на придане,
Жінці на патинки,
Собі на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!«

Ніхто так виразно й рішучо не виявив Московщини
її злочинів на нашій землі, як це зробив своїм геніаль-
ним словом Шевченко:

»Той неситим оком
За край світа зазирає...
А той нишком у куточку

Гострить ніж на брата...
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та «отечество» так любить,
Так за ним бідкує,
Та й із його, сердешного,
Кров, як воду точить...»

Невимовний жаль відчуває поет до людей, зокрема до «панів пузатих», що не шанували не тільки людської гідності, а навіть нехтували Божими законами. Ці болі й кривди народні голосними відзвуками відбиваються в поетовій душі, стаючи невіддільними елементами його життя, чи ясніше — його турботами:

»Оглухли, не чують,
Кайданами мінються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма...»

Скільки болю в тих кількох рядках, скільки журби про християнську душу й сумління! Не святі були свої рідні християни, що користали з нелюдського права насильства:

»Без ножа і автодафе
Людей закували
Та й мордують... Ой, ой, пани,
Пани християни!...»

Не гладить він по голові й тих братів-земляків, що «за шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси», пішли в найми в Московщину, а дослужившись ласки, забули за Україну, забули за свій поневолений нарід:

»От і братія спинула
У сенат писати
Та підписувать та драти
І з батька, і з брата.
А між ними і землячки
Де-де проглядають;
По-московськи так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По чужому, а то тепер
І кисни в чорнилах!...»

П'явки, п'явки! Може батько
Останню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!
Оце твої діти.
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотою.
Плач, Україно,
Бездітна вдовице!«

Поет бодем власної душі пригадує їм, що тільки муравлиною працею можна прислужитися батьківщині, тільки така праця дасть їм повне духове задоволення, що всяких духових скарбів шукати треба на своєму, хоч навіть убогому ґрунті, навіть серед рідних руїн:

»У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля!«

В останніх словах поета висловлена найвищої форми державницька думка. Він звертається до минулого України, стверджує болоче для нього й для його сучасности:

»Не сотні вас, а мільйони
Поляни, дулібів і дrevлян
Гаврилич гнув во врем'я оно;
А вас, моїх святих киян,
І ваших чепурних киянок
Оддав своїм профасам п'яням
У наймички сатрап — капрал.
Вам і байдуже...«

Щоб переконати земляків про їх обов'язок жити й працювати для України, Шевченко в поемі «Великий льох» ставить їм перед очі приклади Божої кари. Молода дівчина, Прися, карається тільки за те, що вона перейшла з повюгами ведрами води гетьмана Богдана Хмельницького, коли він виїздив зі Суботова до Переяслава підписувати угоду з москалями. Тією водою вона отруїла батька, матір, брата, а навіть:

»Собак отруїла
Тою клятою водою!

От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають!..»

Друга душа молодій дівчині карається, не може жвйти в рай тому, що в зруйнованому москалями Батурині напоїла московському цареві Петрові коня, коли той вертався з-під Полтави:

»А за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла...»

Третя душа, маленької невинної дитини, карається за те, що ще в матері на руках заплакала, а щоб її заспокоїти, мати показала їй на золоту галеру на Дніпрі, якою їхала цариця Катерина:

»Я глянула, усміхнулась, —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь...
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця!»

По таких страшних прикладах Божої кари за зраду України, Шевченко закликає до опам'ятання:

»Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!»

І на наших очах сповнилося страшне пророцтво:

»Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!...»

Не може бути більшого лиха, як спроневеритися словам пророка, а ми це зробили в часі Визвольних Змагань 1917-1921 років, за що прийшла заслужена кара.

До тих, що ходили в тяжкому ярмі, обливаючись кривавим потом і сльозами, поет звертається з материнською і батьківською любов'ю, закликаючи їх до взаємолюбови, до величного й незрівняного братолюб'я, приклади якого подібні можемо знайти тільки в Христовій Євангелії:

»Любіться, брати мої,
Україну любіте,
І за неї, безталанну,
Господа моліте!«

а рівночасно заповідає їм, що в їх взаємолюбові є запевнення й гарантія воскресення України:

»Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить
І помоляться на волі
Невольничі діти!«

Але це воскресення зумовлене також цілковитим народнім протверезінням, відповідною духовою і фізичною підготовкою до такого акту:

»Прозріте, люди, день настав!
Розправте руки, змийте луду!«

Сам він словами »поборюсь! За мене Бог — да довершиться!« бере на себе найбільший тягар — Голготський хрест цілої України, цілого народу, але він знає, що сам не встоїть проти ворогів, тому закликає синів сердешної України:

»... вставайте!
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!«

Так Шевченко виступив проти московської імперії, так простелився його величний мученицький шлях, бо з того моменту зробився він об'єктом зацікавлення московських жандармів.

7. КИРИЛО-МЕТОДІВСЬКЕ БРАТСТВО І ШЕВЧЕНКО

Дивні шляхи Божого Провидіння... Є певні факти, яких ми собі не можемо пояснити звичайним випадком, коли різні люди, різними шляхами, сходяться у відпо-

відному моменті та місці для спільної ідеї, для спільної великої мети. В старій Греції зійшлися так учні Сократа. Біля Христа згуртувалися Його апостоли. А в історії Християнської Церкви отці Іван Золотоустий, Григорій Богослов і Василій Великий створили нерозривну трійцю, як три рідні брати.

Таким дивним явищем, яке можна пояснити собі Премудрістю Божою, є також один факт на нашому українському ґрунті — заснування в Києві в 1846 році Кирило-Методіївського Братства. Різними шляхами зійшлися до золотоговерхого Києва: Микола Костомаров, Панько Куліш, Тарас Шевченко, Микола Гулак, Опанас Маркович, Василь Білозерський, Навроцький, Андрузький та другі братчики.

Братство свою програму оперло на Христовій Євангелії, бажаючи здобути вільні людські права для кожного народу, а зокрема для народів, що стогнали в московському кріпацтві. В заповітах Христа бачили вони найбільшу надію, моральне й фізичне відродження не тільки українського народу, а цілого людства.

Кличем Кирило-Методіївців були слова Христові: »Вразумійте істину — істина освободить ви!«

Але безсумнівним політичним ідеологом був Тарас Шевченко, що потверджують самі братчики, називаючи його »небесним світильником« (П. Куліш) та »видимим оправданням нашого надхнення!«

На вечірніх сходинах братчиків Шевченко читав свої полум'яні поеми, незвичайно темпераментно дискутував, але все був толерантний для думок-міркувань других, як це ствердив Олександр Кониський. Свою програму Кирило-Методіївці думали здійснити повільним і безкровним еволюційним шляхом, а Шевченко накликав до революції, що можна потвердити словами, якими він звертається пізніше до своїх »Неофітів«:

»... Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячі! Кого?
Кого благаєте, благії,
Раби незрячі, сліпі?
Чи ж кат помилює кого?«

На донос студента Олексія Петрова були виварештувані Кирило-Методіївські братчики. Шевченка арешту-

вали жандарми в Києві 5 квітня 1847 року. Поет тоді вже був рішений жертвувати себе за свій нарід, що потверджують слова-молитва:

»... Благослови
На месть і на муки,
Благослови, мої, Боже,
Нетвердії руки!«

а все таки жаль йому було братчиків, до яких звернувся він з тривожним запитом:

»Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любови
В стеги і дебри понесли?«

Всі братчики були покарані в'язницею і засланням, але найвищу кару одержав Шевченко. І ця його кара доказує нам ясно, якою великою небезпекою був Шевченко для Москви.

Шеф таємної московської поліції — граф Орлов, досконало вивчив усю тогочасну творчість Шевченка, і в докладі Миколі I найвиразніше зазначив і підкреслив, що не такі небезпечні й загрозливі були пляни Кирило-Методіївців, як підбурливі поезії Шевченка, називаючи його одним з найбільших злочинців, пояснюючи, що він, хоч належав до Братства, але діяв окремо. На допитах Шевченко держався мужньо й зі всією людською достоїнністю, не шукаючи в своїх ворогів ніяких злагіднюючих середників.

Москалі навіть не відважилися судити Шевченка (правда також що на Московщині ніколи не було ніяких судів для політичних діячів), а покарали його жандарми й сам цар, але покарали дійсно по-диявольськи: »Художника Шевченка, обдареного міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремий корпус з правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього в ніякому разі не могли виходити підбурюючі твори« — звучав жандармський присуд, на якому сатрап Микола власною рукою дописав: »Під найсуворіший догляд зі забороною писати й малювати!«

»О, Господи милосердний! —
вирвалося тоді з грудей поета —
Що я заподіяв
Оцим людям, — Твоїм людям?
За що мене судять?
За що мене розпинають?...«

Десять років пізніше згадав поет той свій засуд, записуючи у «Щоденнику»: «Коли б я був убивця, кровопивця, то й тоді не можна б було придумати для мене тяжчої кари, як загнати мене солдатом до Оренбурзького корпусу. От у чому причина моїх невисловлених страждань! А до всього того мені заборонили ще й малювати, відняли найблагороднішу частину мого життя. Трибунал під проводом самого сатани не потрапив би видумати такого холодного, нелюдського засуду, а бездушні справники виконали його огидно до крихіточки. Август, поганин, засилаючи Назона до хижих готів, не заборонив йому писати й малювати, а християнин Микола заборонив мені одно й друге. Оба кати, але один з тих катів християнин, і християнин XIX віку».

«Кара Шевченкові була вимірена висока — говорить Мікешін, — коли б його не постигла нечувана в світі кара, жорстока, нелюдська, з нього вийшов би знаменитий мистець. Скарб, що природа надлила Шевченкові, — пограбовано в нього 28 травня 1847 року забороною малювати і проковтнула той скарб неволж в казармі смердочій».

Поет був свідомий, що такої кари він не видержить, що його навмисно так засудили, щоб він загинув на чужині й саме тому, ще в Петербурзькій тюрмі, записав він:

»Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа любить...«

Але на шлях свій вступив він, як дійсний мученик, з повною свідомістю, що його жертва на стежках Божого Провидіння була потрібна для України, потрібна була для духового відродження нашого поневоленого народу, що в тому часі, здавалося, закінчував своє довге історичне життя.

8. МУЧЕНИЦЬКИМ ШЛЯХОМ 1847-1857

Орська фортеця

Жандарми так поспішали зі Шевченком, що ледве встигали змінити коней на поштових станціях. Робили понад 300 верстов на добу, транспортуючи поета з Петербурга до Оренбурга, куди прибули 9 червня 1847 року.

Згадуючи ту жакливу мандрівку та терпіння, зв'язані з нею, поет записав:

»Гостей закованих своїх
Сердешним чаєм напували,
І часових переменяли,
Синемундурих часових
І до дверей, на ключ замкннутих
І до репоток на вікні...«

Вже 13 червня поет був змушений у товаристві жандармів перейти пішки понад 200 верстов з Оренбургу до Орської фортеці. Тут вписали його рядовим 3-ьої роти, 5-го батальйону, змусили виконувати бездушні накази п'яного дядька, та довгими годинами проходити муштру на військовому майдані.

Хоч поета втомляла муштра, казарми ломили його духово й фізично, але він не міг спати ночами, а коли навіть сон зморював його, то ніколи не зникали йому сумні картини Батьківщини:

»І я згадав своє село:
Кого я там, коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати...«

Він був самотній у цілій казармі, що мав заборону писати й малювати. Але, не дивлячись на заборону й на дядька, що постійно наглядав за ним, Шевченко так само пише свої невмирущі поезії, що знані як «захлавлені вірші», пересичені великим болем і тривогою про закріпощений люд і святою ненавистю до його

переслідувачів — Московщини; серед тих жалів і болів поринає він у минувшину і, зупиняючись на козацькій славі, пише:

»А що то за люди
Були тії запорожці!
Не було й не буде
Таких людей!«

Свою журбу, болі й страждання переливає на папір, не маючи надії, що вони колись дістануться в Україну, хоч усі свої думи посилає він туди, навіть »попідтинню, сиротами«, але тільки в Україну:

»Кому ж її покажу я,
І хто ту мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах...«

Важкі, невольничі дні на муштрі ще якомсь пересувались, але ночі були жахливі — »верчуся світу дожидаю« — говорить поет. Сонні видіння »садка вишневого коло хати«, а часто ягнята:

»Приснились у житі; лановий біжить
Та б'є мене добре — і ніби проклятий
Свитину здирає... І досі болить,
Як той сон згадаю!« —

позбавляли Шевченка сонного відпочинку ночі.

Пекло діялось у поетовій душі... Він був надто свідомий, що всі ті терпіння — це наслідки любови до рідного народу, це терпіння за думи прокляті, як він їх часом у приступі розлуки називав, що рвалися запалити його душу, розірвати його серце. І, не дивлячись на свідомість, що він терпів за своє поетичне слово, використовує кожну нагоду, щоб писати:

»О, думи мої! О, славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся..., але не каюсь!
Люблю, як щирю вірну дружину,
Як безталанну свою Україну!
Роби, що хочеш, з темним зо мною,
Тільки не кидай! В пекло з тобою
Пошкандибаю...«

І мандрував нещасний по московському тюремному пеклі, не залишаючи своїх найлюбіших діток-дум. «Виростав їх, доглядав їх» і ховав перед лукавим оком сторожі...

Кос - Арал

В червні 1848 року, каторжник Шевченко, як маляр, був приділений до наукової експедиції капітана Бутакова, що мав досліджувати Аральське озеро. Після 700 верстов, зроблених пішки, через безкраї та пустинні степи, Шевченко з експедицією прибув до укріплення Раїм. Далше рушили човнами на Аральське озеро. На одному з човнів «Константин» був Шевченко. Два місяці плавали по озері, а на зимівлю зупинились на острові Кос-Арал. Шевченкові, як членові експедиції, було дозволено малювати тільки те, що йому доручали. Заборона малювання й віршування діяла далше. Не дивлячись на все, багато Шевченкових поезій позначено таки Кос-Аралом, де він зимував у 1848-49 роках.

І тут з-перед очей поета не зникають образи України:

»Здається, кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна...
Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать!
А ще поганьше на Україні
Дивитись, плакати — і мовчать!«

Думає і живе тільки волею, мріє про Україну, та благає свою долю, щоб коч глянула на нього з-за Дніпра:

»Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать...
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою свіжо молодю
І прехорошою такою
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі... Доле! Доле!
Моя проспівана воле!
Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
Хоч усміхнися...«

Тяжкі невольницькі дні осолоджує собі віршем, що приносить деяку полегшу його душі, бо здається йому, що з ним він не самотній на чужині, що має з ким бодай поговорити:

»Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я —
Для себе, братія моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю...
...І радують
Одинокую душу,
Убогую. Любо мені
Любо мені з ними
Мов батькові багатому
З дітками малими«.

Шевченкові, як спеціальному царському каторжникові; було заборонено також листуватися. Він знав про те, та кожен раз, коли тільки прибувала пошта в Кас-Арал, він леліав думку, що йому також може перепастися бодай якась вісточка з України:

»І знов мені не принесла
Нічого пошта з України...
За грішні, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом...«

Жаль йому було, що всі забули про нього. Забули навіть ті, що колись дружили з ним і, щоб заглушити свій жаль до людей, він переконує себе:

»... Ні, ні!
Вони з холери повмирали,
А то б хоч клаптик переслали
Того паперу...«

Тільки слабим відзвуком дійшов до Шевченка на заслання великий шум «Весни Народів» зі західньої Європи. І той слабенький відгук давав йому багато надій на визволення народу й повернення йому особистої волі. Надія не сповнилась, він карався далі, шукаючи причини кари:

»Чи доля так оце зробила?
Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене, що я —

Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає,
Захода сонця дожидає?»

Та все таки Кос-Аральські часи поет згадує також і гарно, бо були хвилини, що він міг бодай свобідно думати, ходити на пустинні проходи й бодай деколи заспівати свою улюблену пісеньку:

»Ой, не шуми, луже,
Зеленой байраче,
Не плач, не журися,
Молодий козаче!«

По дворічнім побуті експедиція капітана Бутакова, а з нею і Шевченко, покидали убогий, пустинний Кос-Арал, з яким поет прощався:

»Прощай, убогий Кос-Арале!
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже!
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині...«

Оренбург

6 листопада 1849 року Шевченко приїхав до Оренбургу.

Там поет перебував неповних п'ять місяців і за той час познайомився з різними політичними засланцями, що відбували там свою кару. Під впливом обміни думок зі заточенцями, Шевченків геній знову загорівся вогнем політичної думки що вступом до неї є поезія »Як би ви знали, паничі«, в якій пригадує Московщині муки українського народу й те, що його Україну, його затишний рай, — Московщина перемінила в пекло:

»Мій краю прекрасний, розкошній, багатий!
Хто тебе не нищив? Якби розказать
Про якогонебудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать!«

Бунтарсько-революційний настрій поета скоро дійшов до відома жандармів і 27 квітня 1850 року зробив в нього трус і знайшли багато віршів, цілий альбом

малюнків і привільну одіжку. Шевченком зацікавився особисто міністер військових справ і зараз же про все доповів Миколі І. Микола наказав рядового Шевченка держати під суворим арештом, а проти його начальників наказав слідство, що вони не сповнили царського наказу — заборони «писать і малювать». Згідно з царським наказом, Шевченко, як найбільший злочинець, промучився в Оренбурзькій, Уральській і Орській в'язницях більше півроку, аж до місяця жовтня 1850 року.

Після слідства, під дуже сильною ескортою, Шевченка відставили над Каспійське море до Новопетровської фортеці.

«Ми заспівали, розійшлись
Без сльоз і без розмови.
Чи зійдемося ж знову?
Чи заспіваємо коли?» —

прощався поет зі своїми друзями засланнями.

Новопетровська фортеця

В Новопетровській фортеці держали поета в найжахливіших умовах життя. До нього був призначений спеціальний сторож — ротний «камандір» і цілий ряд нижчих шпигунів, що слідкували не лиш кроки, а найменші рухи поета. Не можна було йому мати ні шматочка паперу, ні кусника олівця.

А Шевченко своєї зброї не зложив...

Факт, що в тій фортеці Шевченко написав дуже мало — доказує, що його таки сильно берегли. Правда, що там написав він свої прозові твори і «Щоденник», але це окрема історія, яка не входить до нашої теми. А все таки Шевченко порушив царську заборону й висловив свою думку навіть на тему нової війни між Московщиною і Туреччиною:

«Мій Боже милий, знову лихо!..
Було так любо, було так тихо;
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани...
Аж гульк!... І знову потекла
Мужицька кров! Кати вінчані,
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову...»

Не втерпів поет, не переборов своєї покуси-потреби, пишучи про це так:

»Книжечки мережаю та починаю
Таки віршами. Розважаю
Дурною голову свою.
Та кайдани собі кую
(Як ці добродії дознають)
Та вже ж нехай хоч розпнуть,
А я без вірші не улежу...«

Писати було таки дуже важко. Непосидючий творчий дух поета, з повним запалом, береться до нового роду мистецтва — скульптури, пояснюючи начальству, що в царській забороні немає написано »без права ліпити«. Але й цього заняття в жорстоких умовах не міг продовжувати, бо все, щоб відтягнути його від мистецтва, вишукували йому якусь працю.

9. ЦАРСЬКІ МАНІФЕСТИ

Тим часом помер жорстокий Микола I, а його наслідником на кремлівському престолі став Олександр II, що, з нагоди вступлення на престіл, видав маніфест-амністію для політичних в'язнів і засланців. У списку, що мали бути помилувані царською ласкою, було також ім'я Тараса Шевченка, але Олександр сам його викреслив. Другий коронаційний маніфест також обминув Шевченка, що в тому часі не знав чи жив він, чи доживав останніх хвилин свого життя.

Чому Олександр власною рукою скреслив ім'я Шевченка, і тільки його ім'я, хоч у списках були дійсні злочинці, яких цар помилував, то відповідь матимем ясну, коли зупинимося на poemі »Сон«, де знайдемо:

»Цар цвенькає;
А диво цариця,
Мов та чапля між птахами
Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох проходили,
Мов сичі надуті...«

Це відносилось до Миколи і його жінки, чи інакше до батьків Олександра, і цар не міг забути Шевченкові

шієї «образи», навіть не дивлячись на другий факт, що ім'я поета було добре знане на царському дворі; перед ним такий самий страх мав Олександр, як Микола, бо для всіх кремлівських тиранів по вічні часи залишається знане:

»Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову сиротину.
Кати! Кати! Людоїди!...«

Не міг московський престол забути слова правди:

»О, царю поганый!
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями,
Поставив столицю
На їх трупах катовавших!«

Ані Микола, ані Олександр, ані ціла «найдемократичніша» Москва-Петербург не могли пережити навіть живої правди, яку вони почули з уст «кріпака», як вони називали Шевченка, про їх моральність:

»Неначе з берлога
Медвідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило...«

Зараз навіть не є важне, що деякі думки поет висловив хронологічно трошки пізніше. Важне, що проти насильства Московщини Шевченко боровся сам, закликав до тієї боротьби свій нарід і просив допомоги для себе і свого народу в Господа Бога:

»... Спаси Ти нас,
Младенче праведный, великий,
Од п'яного царя-владыки...«,

про що всі знали. Кожен, навіть без зайвих пояснень, здогадається, що римський Нерон — це московський цар — собака, людоїд, деспот скажений:

»О, Нероне!
Нероне лютий! Божий суд,
Тебе осудить. Припливуть

І прилетять зо всього світа
Святії мученики — діти
Святої волі...

А ти — собака! Людоїд!
Деспот скажений!»

До сьогодні Московщина не може забути Шевченкові того, що він ставив перед нею всі її злочини, її царів та всіх їх помічників, що дуже дбайливо присипляли сумління нашого народу:

»Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі?»

І цю правду говорив він якраз у тому часі, коли Московщина прибирала себе в авреолу «богоносного» народу, коли московські царі проголошували себе оборонцями покривджених.

Довго не було кому вставитися за долею Шевченка й він повних десять років карався по азійських казармах і фортецях, де над ним мав владу кожен московський неук. Було багато впливових осіб, які могли стати в обороні Шевченка, але вони навіть були раді, що поет сидів у заперті, що вони не мусіли вислужувати його слів-правди:

»Німці, подлії раби,
Підніжки царській, лакеї...
Не вам в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ
І за свободу! Розпигать,
А не лобить ви вчились брата!
О, роде суєтний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли?...»

І на адресу царів, і на адресу панів неситих — спрямував Шевченко свій протест:

»Ви — розбойники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуете?»

Був такий випадок, що київського генерал-губернатора, за його жорстоку поведінку з народом, один із покривджених старшин ударив у лице в церкві. Щоб не допустити до скандалу, губернатор Дмитро Гаврилович Бібіков покарав відважного й проголосив його божевільним, як це звичайно бувало на Московщині проголошувати «Христа ради юродивим». Шевченко був захоплений тим випадком і прославив його героєм, присвячуючи відважному окрему поему «Юродивий», де маємо таке:

»Так то, так!
Найшовсь таки один козак
Із мільйонів свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви, юродиві, тимчасом,
Ви огласили юродивим
Святого лицаря!«

Москва була свідомо, якою повагою користувався серед нашого народу Кобзар-Шевченко, знала силу його революційного й пророчо-гнівного слова й тому боялася повернути йому волю. Щойно по десяти роках надлюдських мук, коли фізичні сили поета вже були знищені, коли він був 43-літнім старцем, Олександр II, на прохання Шевченкової приятельки, яку він називав сестрою, княжни Варвари Репнін, Михайла Лазаревського і графа Толстого, у половині 1857 року підписав помилювання небезпечному для цілого царства — революціонерові. Як виглядав тоді Шевченко, масмо свідоцтво Миколи Костомарова, де він пише: »Під «червону шапку» взяли Шевченка веселим, бадьорим 33-літнім, з міцним здоров'ям, з густим руським волоссям на голові. А з-під «червоної шапки» повернули його зі здоров'ям навіки покаліченим, сивобородого, з головою чисто лисою«. Лікар д-р Андрій Козачковський записав: »Яка людська природа була б спроможна встоятися й не заломитися в тій боротьбі, на яку цар і його підручники вирядили Шевченка в дикі киргизькі степи? Зі заслання в Петербург Шевченко повернувся з цілком знищеним здоров'ям, з організмом навіки й завчасно покаліченим, знесиленим і виснаженим...«

10. ВДРУГЕ НАРОДИВСЯ 2 СЕРПНЯ 1857 РОКУ

Увечері, 2 серпня 1857 року, Шевченко покинув Новопетровську фортецю. Човном переїхав в Астрахань і звідтіля 22 вересня, пароплавом «Князь Пожарський», поїхав Волгою на північ. Ранком 20 вересня, майже по місячній подорожі Волгою, приїхав до Нижнього Новгороду.

Там ждали вже на нього жандарми.

Виявилось, що був таємний наказ, яким Шевченкові заборонялося в'їзд у столицю, а надавалось право жити тільки в Оренбурзі. Жандарми відобрали в Шевченка документи й зараз же хотіли відправити його на місце призначення. Але Шевченко захворів, лікарі ствердили, що він не міг даліше подорожувати.

Про заборону Петербурга поет нічого не знав і тому, 6 листопада 1857 року, писав своїм приятелям в Астрахань: «Поліція зупинила мене в Нижньому і до вчорашнього дня не знала — чому мене зупинила, а вчора повідомила мене, що я знаходжуся під її тайним материнським наглядом, що мені заборонено не лиш жити, а навіть переїздити через столиці». Тут столиці треба розуміти столиці губерній.

Єдиним добром для поета в Новгороді було те, що він мав багато до читання книжок і часописів, яких не бачив десять років, про що писав приятелям: «Мені тут добре, весело, читаю так, що аж опух, читаючи».

В Новгороді просидів Шевченко п'ять місяців, там написав свою чудову поему «Неофіти», в якій так виразно просить допомоги в Матері Божої, щоб Вона просвітила його розум, щоб дала йому силу розказати людям своє горе й кривду:

»Благословенная в женах,
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марне тратить.
Скорб'ячих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,

Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе...»

Просить він у Матері Божої, щоб Вона допомогла йому тихим, братнім словом проголосити людям велике навчання Ії Сина — взаємолюбови:

»І тихим, добрим, кротким словом
Благовісти їм слово нове,
Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі —
То братолюбіє...»

Непокірний і гордий дух Шевченка й той раз не покорується царській волі, протиставиться його деспотизмові й до такої непокори закликає свій нарід не лиш свого часу, але також усіх майбутніх поколінь:

»Перед гординею його,
Брати мої, не поклоніться!
Молитва — Богові! А він
Нехай лютує на землі...»

Не дивлячись на знищене здоров'я, своєї допомоги народові не відмовляє, а дальше протестує проти московської сваволі й насильства:

»Споборники святої волі,
Із тьми, із сьрада, із неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...»

Тим часом не спали Шевченкові приятелі, а терпеливо клопотали перед престолом дозвіл для нього, щоб міг він переїхати до Петербурга.

10 лютого 1858 року Шевченко такий дозвіл одержує з умовою, що кожний його крок слідкувати мали жандарми, а начальство Академії Мистецтв одержало пригадку, що воно також мало дбати, щоб Ії вихованець не обертав свого таланту на зло.

Шляхом через Москву, де відвідав свого широкого приятеля Щепкіна, 8 березня 1858 року вибрався Шевченко до Петербурга.

Тяжко окреслити ту подорож тріумфом, бо вертався знищений засланець, але це була велика перемога Шевченка, а з нею і наша національна перемога. Так

чи інакше московська імперія, не дивлячись на різно-
родні застереження до дальшого життя поета, так
капітулювала, а тим самим мусіла визнати за собою
свої злочини.

11. ПЕТЕРБУРГ ПІСЛЯ ЗАСЛАННЯ

27 березня 1858 року українська громада в Петер-
бурзі сердечно привітала Тараса Шевченка. Але не
тільки віднеслись до нього щиро земляки. Треба ска-
зати, що шанували його також і культурні москалі, що
запрошували його до своїх салонів, на різномодні
вечірки, де він користувався їх увічливістю й пошаною.
Грузинський культурний діяч Д. Кіпаніні 13 листопада
1860 року згадує Шевченка дуже милими словами:
»Третього дня був я на прилюдному читанні літераторів
у Пасажі. Читали: Бенедіктов — прекрасно; наш По-
лонський, тут тепер чудовий поет — добре; Майков —
прекрасно; Достоевський, Пісемський — так собі; Шев-
ченко — поет і художник — якнайчудовіше...«

Большевицький біограф Шевченка І. Стебун гово-
рить, що Шевченко брав активну участь у праці москво-
вської демократії, згуртованої при журналі »Современ-
нік«. Коли чорносотенний журнал »Ілюстрація« ви-
ступив зі закликом проти надання жидам московського
громадянства, тоді Чернішевський публічно запротесту-
вав проти того заклику чорносотенців і його підписали
також Тарас Шевченко й Марко Вовчок.

Але Шевченко не переставав думати про Україну.
Духом літав він над Дніпром, над його святими горами.
Відчував він, що його організм вичерпується і, дивля-
чись смерті в очі, запитував себе:

»Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?«

Як лебединий спів виривається з його хворих грудей
крик розпачу: »Для чого я на світ родився, свою
Україну любив?«

Але, треба сказати, що це було хвилеве. Навіть
людський розпач не міг зломити сильного духа.
Україна дальше була його життям і смертю. Тяжко

нам зрозуміти стан тієї великої душі, яка ціле життя так широ молилася Богові, піддавалася Його волі, але були такі трагічні хвилини, що вона піддавалася, може навіть диявольській покусі, кличучи:

»Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!«

Ми навіть не є в силі зрозуміти його »Заповіт« де написано:

»Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори
Все покину і долину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога«.

Це в ніякому разі не значить, що Шевченко безбожник, що він виповідає війну Богові. Ні! Він тільки не може покинути України, не може навіть відійти до Божої Справедливості до того часу, доки Україна не буде вільною. Він так тривожиться її долею, що навіть по смерті хоче залишитися з нею аж до того часу, доки Господь не допоможе його народові позбутися неволі й кайданів. Тут немає ніякого заперечення Бога, а тільки відклик до Божої Справедливості й вияв найбільшої людської жертви »доброго пастиря, що душу свою кладе за свої вівці«.

Шевченко ніколи в житті не дбав про славу, почесі. Він далеко стояв від тієї сусти, але ціну собі знав. Нічого не робив, щоб тільки робити, а кожне слово його було сказане свідомо, кожен крок його життя був твердо ставлений. Такі люди — ніколи нічого не роблять користолюбно, під діянням якогось принагідного моменту. Але до його людської душі мав доступ і біль, і сумнів.

Він, по вічні часи, зв'язав себе нерозривно з Україною і своїм поневоленням народом. Україна й Шевченко — нерозривні, монолітна цілість, якої не була в силі розірвати Московщина минулого й сучасного, не в силі зробити цього навіть ми й не роблять цього наші найдаальші покоління. Ці два імена злучені зі собою жертвою мук і життя, творять найкращий символ жертви й боротьби за волю, правду, добро, красу й державну самостійність українського народу.

Цієї єдності не подолають навіть самі брами пекла!

А не можна забувати, що поетова душа була людською душею, його думка була людською думкою, яка таки трималась землі. Не диво, що до останньої хвилини свого життя він мріяв умерти на Рідній Землі; смерть на чужині доводила його до дійсного розпачу:

»Хотілося б — та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого, —
Аби хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли...
Та й більш нічого!...«

Свідомий був Шевченко того, що його воля була відкуплена дальшою мовчанкою, не мав він виявляти ніяких бунтарсько-революційних актів, чи, як говорилося у звільненні, — »не буде обертати на зло свого таланту«, а він таки по повороті зі заслання, таки в самому Петербурзі, пише:

»Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога,
До суду Божого страшного!«

Цей бойово-революційний Шевченків клич зараз же знайшов відгук і наслідування в московських лівих колах. Чернішевський, у журналі Герцена »Калакол«, що появлявся в Лондоні, на його основі помістив заклик »К топору зовіте Русь!« Сьогодні московсько-комуністична пропаганда твердить, що Шевченко наслідував Чернішевського, що є абсолютною видумкою.

В тому часі поета мучило єдине бажання — поглянути ще раз на Україну. Звертався до всіх за допомогою, щоб вони виеднали йому дозвіл на подорож. Леліючи мрію про відвідини Батьківщини, він якби повторяв:

»А, може, ще добро побачу?
А, може, лихо переплачу
Води Дніпрової нап'юсь...
Чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну...«

12. ТРЕТЯ ПОДОРОЖ В УКРАЇНУ В 1859 РОЦІ

По довгих клопотаннях, під кінець травня 1859 року, Шевченко одержав дозвіл ще перед смертю поглянути на свій тихий рай — Україну, за яку він віддав свою чисту й праведну душу. Заки поет прибув до Кисва, то його вже випередила таємна жандармська пошта. Цілій московській адміністрації в Україні наказано було пильно слідкувати за кожним рухом поета. Обминав він високі панські палати, а цілий час перебував серед своїх «незрячих братів гречкосіїв». І ствердив, що нічого не змінилося за останніх 12 років, хіба села ще більше зубожіли:

»... Вороги!
І люті! Люті! Ви ж украли,
В багно погане заховали
Алмаз мій чистий, дорогий,
Мою, колись святую душу!
Та й смієтесь! Не християни!»

Перед його очима стояла у своїй повній трагедії картина:

»Кати знуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить!»

Гуторячи зі селянами, плакав Шевченко й потішав їх, що правда оживе, що вже не довго катам панувати. Селяни вітали його, як рідного батька, плакали з радості й цілували його руки. А тим часом жандарми звітували кілька разів на день у столицю. Вкінці підслали провокатора, який згодом засвідчив, що «Шевченко, крім богохульства, говорив про те, що не треба ні царя, ні попів, ні панів». Прийшов наказ знову арештувати поета, що сталося в липні 1859 року. Не довго він радів Україною і помандрував під жандармськими штитами у Петербург, щоб більше не побачити України. Напевно тоді поет прощався з нею так само, як прощається в своєму неперевершеному «Сні»:

»Прощай світе! Прощай земле,
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті

В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тихосонну,
На раду з тобою...
Прощай же, моя нене,
Удово убога!...«

13. СПОВНИЛАСЬ МІРА СТРАЖДАНЬ

У Петербурзі, хоч прибитий тяжким особистим горем і тим, що бачив в Україні, не покидає праці. Пише й приготує до друку нового «Кобзаря», що появився в Петербурзі в 1860 році, ще за життя поета. Поет не втрачає надії таки переїхати в Україну на постійно, про що пише в січні 1860 року до свого приятеля Грицька Тарновського: «Сновигаю я по оцім чорнім болоті та згадую нашу Україну. От, коли б мені можна було переїхати до солов'я. Весело було б, та не знаю. Спутали мене прокляті кацапи, що не знаю, як і випручатися. Та вже якнебудь вирвуся хоч після Великодня і прямиселько до Вас, а потім уже дальше...«

В 1859 році в Ляйпцігу появився збірник поезій Шевченка й Пушкіна й тим самим став він широко-відомим за кордонами царської Московщини. В тому часі робить він усі зусилля, щоб поміщик Фльорковський відпустив з кріпацтва його родичів. Але навіть надія на їх звільнення не потішала його, бо його думки зайняті були долею цілого народу:

«...Україно!
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить...«

Він просить Бога, щоб Той потішив його, щоб сказав нашому бідному народові, що оживе правда, що нарід звільниться з московського ярма:

»Скажи, що правда оживе,
Надхне, накличе, нажене —
Не ветхее, не древне слово
Розтліннее, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...«

Якби в останнє, перед своїм відходом, ставить ворогам перед очі воскресення України й заповідає справедливу пімсту, перед якою ніхто не може врятуватися за всі спричинені кривди:

»Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату; опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синові несучи.
Спочивши, скорбяная, скажи,
Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє і зрада,
І криводушіє — огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Іх кроткий, п'яний государ...
І без царя вас, біснуватих,
Розпгуть, розірвуть, розіпнуть,
І вашей кровію, собаки,
Собак наляють!«

Вищим голосом великого й грізного пророка, кілька місяців перед своєю смертю, Шевченко предсказав упадок московської імперії і волю народам. Коли це пророцтво не сповнилось досі, то винні поневолені народи, але воно сповниться, бо пророчі слова не пропадають:

»... Умруть
Ще незачаті царята...
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі!«

По повороті зі заслання хотів Шевченко сповнити свою життєву мрію — одружитися. Ще в Оренбурзі 1850 року писав він:

»А я так мало, небагато
Благав у Бога! Тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанною мою,
Мою Оксаночку, щоб з нею
Удвох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополі...«

Правда, що підорване, чи краще знищене здоров'я, підказувало йому іншу думку — прожити решту віку на самоті, але в Україні:

»Поставлю хату й кімнату
Садок-райочок насаджу.
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в однінї-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселая присняться мати...«

Але петербурзька самота, нудьга, знову підказували йому одружіння. Маємо багато документів, у яких він просить знайомих, щоб допомогли йому одружитися, бо все йому здавалося, що його життя не було б такою жалювкою самотою:

»Якби з ким сісти хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і якнебудь на сім світі
Все б таки якось жилосьь.
Та ба! Нема з ким. Світ широкий,
Людей чимало на землі...
А доведеться одиноким
В холодній хаті кривобокій,
Або під тинном простягтись.
Або... Ні, треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одурить
В самотині...«

Свідомість смерті, одначе, була сильніша за життєві мрії, і поет 18 жовтня 1860 року писав:

»Минули літа молодії
Холодним вітром од надії

Уже повіяло. Зима!
Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема
А нікогісенько...
Не жди весни — святої долі!
Вона не зійде вже ніколи...
І душу вольною на волю
Не прийде випустить... Сиди —
І нікогісенько не жди!...»

Біль у грудях кріпшав. Недуга доїдала рештки організму. І вже на початку 1861 року прикувала поета на довше до ліжка. Появилась висока гарячка.

Ще 14 лютого 1861 року, змагаючись зі смертю, поет не покидає пера, якби останній раз говорить ще зі своєю долею:

»Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходиться риштувать
Вози в далеку дорогу?
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуем — спочивать...
Втомилися і підтоптались,
І розуму таки набрались,
То й буде з нас! Ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...»

Досвітком 10 березня 1861 року, хоч поет уже не ставав зі смертного ложа, але піднявся, бо ще хотів заглянути в свою робітню. Вийшов на коридорчик, щоб зійти вниз. Сили опустили його, впав на сходи і віддав Богові свого праведного духа. Можна сподіватися, що вмираючи глядів на південь, у далечінь, на свою вдову-сиротину Україну, можливо, що тоді його уста шептали останні слова:

»Або над Стиксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю, предвічному гаю,
Поставлю хаточку, — садочок
Кругом хатини насажу;
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралою, посажу;
Дніпро, Україну згадаєм,

Веселі селечка в гаях,
Могили-гори на степах —
І весело заспіваєм...»

Так закатувала в мерзенний спосіб Московщина найбільшого сина нашого народу — Тараса Шевченка. Вбила вона його передчасно, але вбила тільки фізично, бо дух його залишився живий і невмирущий!

Ранком зійшлися приятелі, зійшлася українська громада Петербургу.

Пожирились, поплакали й похоронили його на чужині. Щойно в місяці травні 1861 року, виповняючи Шевченків заповіт:

»Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій«, —

тіло Шевченкове було перевезене в Україну й похоронене над Дніпром, на Чернечій Горі біля Канева.

Смертю Шевченка була сильно схвильована ціла Україна.

Шляхом, куди везли тіло поета, — збиралися тисячі його братів і сестер. Пророцтво волі тоді вже було сповнене, не було більше рабів-кріпаків, і пани не могли заборонити народнім масам віддавати останній поклін своєму пророкові й оборонцеві. Селянські маси так були схвильовані, що поміщики вимагали від уряду війська, бо боялися повстання. Народні маси вірили, що Шевченко не вмер, що він виїхав був закордон і тепер повертається, щоб порадитися зі земляками, як на ворога стати. Але дійсність була невмолимою дійсністю:

»... Поховали.
Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися...»

Але могила Шевченка не залишилася самотною, бо вона стала святим місцем, де тисячами збиралися українці з молитвою за душу поета, де черпали сили для дальшої боротьби за національне визволення. Могили цю обминали вороги, тільки московські жандарми сторожили її день і ніч.

Поет залишився живим серед свого народу, а всякі заборони відвідувати могилу, читання »Кобзаря«, памахиди за душу поета, ювілейні святкування виходили

тільки на шкоду московського уряду, бо все заборонені відруки переменялися на національні маніфестації.

Наслідники московських царів — комуністи навіть не намагаються заборонити Шевченка, але спотворюють його таким способом, що роблять його залежним від московських соціалістів і фальшують його тексти.

Але Московщині ніколи не вдасться спотворити Шевченка й розірвати його нерозривну, органічну єдність з народом. Шевченко — це Україна і український нарід, а Україна і український нарід — це безсмертний Шевченко. Ця єдність, освячена мученичим життям і жертвою самого Шевченка і кров'ю найкращих синів і доньок українського народу. Пророків убивають, але їх слово безсмертне.

Грецька фантазія, щоб заспокоїти неспокійний людський дух, щоб дати людині взір чеснот героя-борця — створила чудову постать Прометея, що з милосердя до безрадної людини краде вогонь в олімпійських богів і передає його в користування людині. За це добродійство олімпійські боги жорстоко покарали Прометея, бо прикували його до кавказької скелі, а орел кожного дня клював його печінку. Щоб збільшити муки Прометея, боги влаштували так, що болючі рани впродовж ночі заростали, а ранком орел знову продовжав людські муки.

Такою реальною постаттю Прометея серед нас є наш безсмертний Шевченко. Він видер у кремлівських божків волю і передав її поневоленому українському народові. Московські царі придумали йому жорстоку кару, цілком подібну, як олімпійські божки Прометееві, бо він десять років, кожен день, — переживав невимовні душевні муки, а не міг померти фізично. Як Прометей, говорить він кожночасно до нашого національного сумління, як промовляв до сумління своїх чесних сучасників:

»... Воскресну я!
Воскресну він! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нижчих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю С Л О В О !«

Це Шевченкове СЛОВО — це найсильніша фортеця нашого народу. Слово нашої правди і слово нашої справедливості. Твердиня нашої всенародньої душі,

жкої досі ніяка ворожа сила не здобула. Коли б здобули її наші вороги, тоді перестанемо існувати як нація, наша мова була б тільки об'єктом ученого мовознавця. Цього слова найбільше лякаються наші вороги, від нього починають свої атаки проти нас і на ньому ломлять свої ненаситні зуби. Коли б комунєбудь udało вирвати його з наших грудей, тоді матиме вільний шлях в Україну.

Багато Шевченко вилив у своєму житті гарячих сліз, але то були сльози боротьби, сльози пророчого гніву, а не сльози безвільного раба. Сльоза Тараса Шевченка — це сльоза пророка Єремії над руїнами Єрусалиму, сльоза, яка мала змити пляму нашого рабства. Цей ялач був такий сильний, що від нього цепеніла ворогові шров у жилах, вона будила нарід і розворушувала його розіспане сумління.

Боже Провидіння післало нам Шевченка в найтяжчій і найнебезпечнішій хвилині нашого життя, щоб його оживити й загартувати до тяжкої боротьби за найдорожчий скарб, яким для людини є воля. Шевченко для нас є:

»Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова.
Отакий то він! Чи чуєш?
У путах співа —
Твій мученик!...«

Він не прийшов, як жебрак просити у ворога ласки, пощади, милосердя, а прийшов боротися за правду. Він явився серед нас, як дійсний цар волі, не тільки українського народу, а цар волі цілого світу:

»А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всевітний! Цар волі, цар
Штемпом увінчаний.
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне!...«

Шевченкові заповіти такі великі, як заповіти Божі. Хто сповнить заповіти Божі, а не сповнить Шевченкових, той не може навіть бути спасенний, бо це було б протилежне заповітові Христа Спасителя: »Хто говорить, що любить Бога, а ненавидить свого брата, той говорить несправду!« Той хоче обдурити своє сумління й самого

Бога. Не може бути любови Бога — без любови свого ближнього.

Любов ближнього — це перша заповідь Шевченкова, чи його знане братолюб'є. Друга, що має також християнське значення, з дозою національної закраски — це єдиномислиє, це взаємозгода нашої думки у великих і принципових справах. Це такі великі заповіді, що хто їх не сповняє, той сам пхає свою шию в чуже ярмо, той сам пише для себе рабські закони, сам кує на свої руки найтяжчі кайдани рабства й приниження.

Братолюб'є і єдиномислиє — це найбільша запорука не тільки нашої перемоги, а запорука нашого світлого завтра, і без сповнення цих заповітів ми залишимося духовими паралітиками, неповними людьми, будемо «водоносами й дроворубами», як сказано у Святому Письмі.

Третя велика заповідь нашого національного пророка, яка є завершенням і синтезою двох перших, — це любов до України:

»... Годіть,
Смирітєся, молітєсь Богу
І згадуйтє один другогю;
Свою Україну любіть,
Любіть її!.. Во время лютє,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!«

Меммінген, лютий 1947 Р.В.
Мадрид, вересень 1959 Р.В.

ХРИСТІЯНСЬКО
-
ФІЛОСОФСЬКА
ДУМКА
ШЕВЧЕНКА

»Помолившись, і я б заснув,
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати».

Тарас Шевченко

1. ГЕНІЯЛЬНІСТЬ ШЕВЧЕНКА

»Робити щось легко, що є трудне для всіх інших людей, — це знак великого таланту, але робити щось таке, що є неможливе навіть для талановитої людини, — це називається геніяльністю«, — говорить швейцарський філософ і мораліст Генрі Фредерік Аміель.

»Геній — говорить французький філософ Жозеф де Майстре — не волочить, опираючись на силогізми. Його хід, є ходом молоді жінки, що вже породила дитину; його методи є удохотворені. Бачимо, що він прийшов, ніхто, однак, не бачив, щоб він ішов«.

»Найбільший філософ — каже Кант — є сміхуном у порівнянні до природного генія, бо твір генія є винятковий«.

Характеризуючи слово генія, німецький історик Теодор Момсен говорить: »Насіння, яке видають геніяльні натури, — сходять дуже поволі«, а Фрідріх Шіллер, оцінюючи геніяльність, порівнює її до оливи в лямпці, і каже, що »лямпка генія має менше оливи, як лямпка нашого життя, але одної з другою навіть не можна порівнювати«.

Вдумливий Фіхте твердить, що »завданням ученого, поета, письменника — бути вчителем людства і проповідником правди!«

Всі ці міркування беззастережно можемо повторити, згадуючи ім'я нашого безприкладно геніяльного Шевченка, що появився серед нас постаттю, якої ми до сьогодні не зрозуміли, а не зрозуміли тому, що він дійсно геній, постать не з цього світу, переріс нас, наш світогляд, наш спосіб думання; випередив нас на цілі сторіччя й ми до сьогодні не лиш не можемо додержати йому кроку в питаннях християнської етики й моралі, а навіть у патріотизмі залишаємось далеко позаду.

Чому ми навіть не здібні перегризти й перетравити вже готової страви, яку нам, так геніяльно, приготував Шевченко? Чому так часто шукаємо для себе чужих божців? Чому так часто блукаємо чужими пустирями,

шукуючи навіть принижуючих порівнянь та наслідувань для Шевченкового генія?

Єдина відповідь: видно ми ще не доросли зрозуміти ті великі християнські й національні чесноти, якими горіла ціле життя поетова душа; видно, що витвір його геніяльного ума є такий винятковий, що переростає наші природні здібності — навіть зрозуміти його.

»Лише правдивий геній — пише Степан Смаль-Стоцький — уміє »невченим оком« заглянути в саму душу народу, заглянути так глибоко, що перед ним не скриється ніяка тайна, і висловити все, що там побачить так ясно, так усім зрозуміло, що кожен пізнає в цьому неначе свої власні, найщиріші думки, з якими то досі ніби чомусь ховався поет перед світом; виразити так широко, так живо, так по-мистецьки, такими чудовими образами, взятими із наскрізь народнього світогляду, а так сильно, різко, часом знову з такою їдливою іронією, що від кожного слова стрепенеться душа й закам'яніле серце людське тане, як віск від вогню«.

Шевченко — поет, письменник, геній. Але Шевченко поет-мислитель, великий учитель українського народу, вчитель цілого людства. Людство, як таке, не любить його, бо не знає його, а ми, поза панахидами, не багато звертаємо уваги на його християнське й національне навчання можливо тому, що ми взагалі недолюблюємо великих учителів. Але не тих, що підтягали нам упі та »досолювали« березовою кашею, а тих, що підходять до нас зі своїм відкритим серцем.

Шевченко — безсумнівний проповідник правди. Правди, в першу чергу, української, а далі — правди важної для цілого людства:

»Він говорив, що спільне добро
Треба нам любов'ю купити;
І з благородною відвагою
За нарід стати й зло засудити.
Він говорив, що свято життя —
Це велике свято, Божий дар,
Треба жертвувати Вітчизні,
Треба покласти під удар«.

Ніхто не заперечить, що він творив так, як наказувало йому його християнське й національне сумління, що українському народові приніс він у жертву все, що лиш мав: свої невимовні страждання, все своє радісне, все журливе. Приніс усе, що тільки людина може принести своїй Батьківщині й народові, бо приніс своє мучениче життя.

Певно, що подібні жертви були перед Шевченком, жодібні є навіть сьогодні, але всіх їх з його великою жертвою — годі порівняти, бо його жертва — це цілою самопалення. Подібність її можна знайти тільки в жертві християнського героїзму. Жертва тим більша, що вона була принесена тоді, коли ми вже були відвикли від усякої жертви Батьківщині, коли ми вже служили тільки чужим богам, про що так добре пише Василь Сімович: «Коли поет прийшов на світ, то наші люди жили не своїм святим розумом, а запозиченим. По довгих роках боїв за рідну землю — наш нарід знемігся, не стало внутрішнього вогню до боротьби, не було сили. Україна не була вільна. Здавалося, що по ній уже вдарили подзвінне».

Але Шевченків геній не зжахнувся перед ніяким насильством, перед ніякими терпіннями він не поступився, а з цілою достойністю, послідовно поступав уперед, промощуючи шлях українській правді.

«Він єдиний — пише С. Смаль-Стоцький — уміє відчутти аж до дна гіркий біль народній, єдиний уміє висловити все горе наболілої народньої душі, висловити так, що від його щирого слова стає нам легше на серці, що воно стає цілющим ліком на глибокі тілесні й душевні рани й муки народні, до яких нарід уже немов привик, які терпеливо, заціпивши зуби, зносить так, як щось неминуче. Як бувало, він іще й тепер духову й етичну культуру народу посуває все далі наперед, він, як ніхто другий, — є все ще єдиним непереможним речником правопорядку, основаного на волі, на справедливості і правді, на християнській етиці, на людському правосудді; він іще тепер будить громаду з отупіння й немов силує її, щоб вона, або протівилася йому, або визнала його ідеї за правдиві й поклала їх в основу свого думання, свого діяння в щоденному житті. В цьому лежить і сам корінь геніяльності, що геній при найбільшій волі цілком не знаходить можливості пристосуватися до буденної ідеології людського загалу, що він не тільки сміло розкриває всі логічні й моральні хиби тої буденної ідеології, але з нечуваного й невиданою силою виступає проти всього того, що загал уважає цілком моральним, зрозумілим, ба й конечно потрібним. Виступає проти визнаного загалом ладу, виступає сам один, не зважаючи на ніщо, й радше йде на муки і смерть, а не покидає свого шляху; виступає з такою сміливістю той лад повалити, що цим силує всіх, не тільки перевірити поняття: що добре, що зле,

що гарне, що погане, що справедливе, що несправедливе, але і старатися завести такий лад і нове правосуддя.

Таким генієм українського народу є без усяких застережень Тарас Шевченко. Він своїм надхненним словом немилосердно громив усяку казюїність, поліційність і візантійську облуду московської православної церкви та незгідність її із правдивою християнською наукою».

»Проти кріпосницького ладу старої Московщини, проти несправедливості в цілому світі Шевченко виступає сам один (на тодішньому українському ґрунті. — Д.Б.), і немає сили зупинити його в тому тріюмфальному поході до світла, правди й справедливості, бо на всі люті переслідування він відповідає величчям «караюсь, мучусь, але не каюсь!», — перед яким повинен впасти на коліна навіть сьогоднішній цілий світ.

У спадщині залишив він нам свій найбільший дар, свою геніяльну й безсмертну думу, яка ніколи не покидала його від зарання юнацтва аж до гробової дошки, і велику правду стверджує його перший біограф Олександр Кониський: »На мертвому лиці лежала печаль тих дум благородних, що не покидали його ніколи живого«.

Цей виїнятковий витвір ума нашого генія, цієї думки благородної, на якій до сьогодні відтиснені й печаль, і все радісне, що було в нашому житті й житті поета, робить його всевартісним так для нас, як для цілого людства: для біло-, чорно- і червоно-шкірого; для мешканця старої Європи, чорної Африки, косоокої Азії, мішаної Америки й далекої Австралії, бо »в світових питаннях етики, політики, філософії, в питаннях про основи нового життя, нового ладу, якими займалися в його часах найперші люди цілого світу, Шевченко серед найрізніщих течій і напрямків умів зберегти свою самостійність, не дав себе збити з пантелику ніяким великим авторитетам« — стверджує С. Смаль-Стоцький. Усе те вмів він перетопити в горнилі своєї душі, перенести крізь призму свого духа, надхнути своїм рідним українським світоглядом, у свою рідну українську синтезу. Де не глянеш, у Шевченка своя мудрість, бо він учився так, як треба! Свої, українському народові рідні ідеї, свої питомі форми — Шевченко вносить у світову скарбницю культури!»

Тут саме приходять на думку слова Панька Куліша, який за життя Шевченка навіть часто з ним спорив, але в надгробному слові сказав незаперечну правду:

»Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Бо де б він не помер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах — всюди він був би між своїми. Радуйся, Тарасе, що спочив ти не на чужій землі, бо немає для тебе чужини на всій слов'янщині, і не чужі тебе ховають люди, бо всяка добра й розумна людина тобі рада!«

Ці слова — це велике запевнення, що Шевченкова дума для всіх однаково вартісна, всі можуть користуватись нею, як своєю власною і справедливою думкою. Чужий Шевченко тільки для тих, які в основах свого життя положили неправду й несправедливість, злобу й кривду.

І знову доведеться підкреслити неоцінене значення Тараса Шевченка для нашого народу словами вдумливого проф. С. Смаль-Стоцького: »Український нарід встав, встав без гомону, без крику й гвалту, без гуку гармат; рве кайдани лихої ночі, якими заковано його розум, — і своїми здобутками-придбаннями культурними звертає на себе очі всієї Європи, всього цивілізованого світу, стає між народами Європи важним культурним чинником. Це безперечна заслуга поезії Тараса Шевченка. І в цім лежить уже не лише національне, але світове значення його поезії.

Не яканебудь пропаганда зробила Шевченка в українському народі великим, а саме глибокі ідеї творчості поета-пророка створили широкий, майже релігійний, культ Шевченка«.

Безумовну правду ствердив проф. Василь Сімович, пишучи: »Без Шевченка ми себе самих не будемо розуміти, не будемо розуміти, як то з маси »сліпих, кривих і горбатих, а до того німих — ми спроквола робилися й робимося свідомими громадянами, що починають розуміти чого їм треба«. Прикре це слово »робимося, але, на жаль, процес тієї метаморфози ще не закінчений, бо Шевченкові думи ще не стали підметом наших щоденних міркувань, не стали вони ще ціллю нашого життя.

Сам Шевченко був свідомий своєї місії серед нашого народу, свідомий був того, що його життя і творчість — ця дума геніальна й безсмертна належала, в першу чергу, його народові, що він сам так виразно підкреслює в автобіографічній замітці до редактора »Народнаго Чтенія«, кажучи: »Коротка історія мого життя, сказавши правду, коштувала мене дорожче, як я сподівався. Скільки втраченох літ! Скільки квітів зів'я-

ло! Історія мого життя — це частина історії моєї Батьківщини».

Так, що вислів д-ра Остапа Грицяя: »Шевченко живе в українській вічності й має повне право на те, щоб сказати: Україна — це я!« — треба вважати за цілком справедливий.

Шевченко — це Україна, а Україна — це Шевченко!

2. ШЕВЧЕНКО В ОЧАХ СВОЇХ СУЧАСНИКІВ

Про Шевченка, за сто років після його смерті, написано досить багато. Коли б зібрати всі найцікавіші думки-міркування про велич його духа, то це була б дуже цікава, цінна й корисна праця. Тут обмежимося до деяких опіній, щоб показати, що дійсно Шевченко людина незвичайна, геніяльна, чи, як сказано у св. Письмі, »ссть дивен во очесіх наших«.

Панько Куліш, кажучи правду, не дуже долюблював Шевченка за його простолінійність і агресивність. З тієї причини хтось висловився, що в їх особах зійшовся запорожець-Шевченко й городовий козак-Куліш. Одначе, навіть Куліш досить скоро зревизував свої думки й про Шевченка висловлювався, сказати б, з великою набожністю. Згадуючи сходини Кирило-Методіївських братчиків у Києві, де Шевченко відогравав першокляську ролю, Панько Куліш записав: »На Шевченка взирало братіє, як на якийсь небесний світильник і се був погляд праведний. Озираючись назад, можемо сказати без кошуства (без блюзнірства) про великого, хоть і пригашеного дечим духа: он бі світильник горя і світія! Він з'явився посеред нас, як видиме оправдання нашого надхнення звиш«.

Другий кирило-методіївець Микола Костомаров залишив нам таке, дуже вимовне, свідоцтво: »Муза Шевченкова розривала занавісу народнього життя. І страшно, і солодко, і болісно, і чарівно було заглянути туди. Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклеп (льох) уже кілька віків замкнений багатьома замками, запечатаний багатьома печатами«.

Кажуть, коли письменник Григорій Квітка-Основ'яненко прочитав »Кобзаря«, ясно що перше видання, то

сильного Шевченкового слова перелякався так, що йому аж волосся піднялося на голові. А Олександр Кониський твердить, що «старенький Григорій Федорович (Квітка), одержавши «Кобзаря», прочитав його, притулив до свого серця і 23 жовтня 1840 року, дякуючи поетові за нього, писав: «Ваші думки кріпко лягають на душу. Гарно, батечку, гарно. Вже так, що думки! Утніть ще, потіште душу, мов теплого маслечка злийте на неї, а то від московських побрехеньок щось дуже вже до печінок доходить!»

Це дуже оригінальна оцінка, але незвичайно щира й зворушлива. Не можемо забувати, що в тому часі, в нашому житті, а зокрема в літературному, — Григорій Квітка-Основ'яненко — це була дуже важлива фігура, ці щирі слова старенького письменника дійсно мусіли бути «теплим маслечком» для Шевченка. Сердечну приязнь між ними засвідчує окрема поема Шевченкова «Б'ють пороги, місяць сходить...», присвячена Основ'яненкові.

Великий приятель Шевченка, лікар з Переяслава Андрій Козачковський, якому Шевченко присвятив поему: «Давно те діялось! Ще в школі!...», твори свого друга не тільки любив і шанував, а був переконаний, що його слово «для суцього (дійсного) українця стає живою, тужливо-радісною, як і наша пісня народня — картиною, що показує нам наше славне минуле та безрадісне й не до решти ще пропаще сучасне».

10 травня 1861 року, на другому похороні в Каневі, на Чернечій Горі — промовив також о. Протоєрей Мацькевич. Його промова — це зразок проповідництва, в якій він сказав і таке: «Ти, стародавний Дніпре, що пишашся своїми хвилями сивими! Тобі судилося на своїх хребтах-хвилях привезти до нас Шевченкові останки; повідай же ти нам про дорогого для кожного українця чоловіка-кобзаря! Був час, що про нашу Україну думали, що це край невдатний до високих чувств і думок; але довів Шевченко, що край цей має душу й серце приступні для всего високого та прекрасного. Так, померший Брате! Світ (світло) твій просвітиться перед людьми, вони побачили твої добрі діла і прославили Отця на небесах. Минуть віки і далекі нащадки дітей України побачать і пізнають — хто був Шевченко!»

Олександр Кониський, якому завдячуємо чудову біографію Шевченка, називає його «дійсним родоначальником нашої літератури, як сили національно-

культурної; обновителем нашого слова й покажчиком поступового шляху в сфері національних і гуманно-демократичних ідей». Справедливо оцінював він творчість Шевченка, кажучи: »В творах кожного письменника, до якої б національності він не належав, тим паче в творах такого велетня як Шевченко, опріч ґрунту народньо-національного, єсть ґрунт загально людський».

Гребінка, випускаючи у світ свою »Ластівку«, писав: »Полюбіте, земляки, нашу »Ластівку«, читайте її швидше, бо незабаром може прилетять солов'ї, то хто стане слухати »Ластівку«? »І справді, — пише проф. Володимир Радзикович — уже розпочинав свою безсмертну пісню соловей, велетень українського слова, що притьмарив незабаром усіх своїх попередників. Був ним Тарас Григорович Шевченко».

Тільки московська критика, яку очолював Віссаріон Белінський, поставилася до Шевченка ворожо. Але це не була критика справедлива, їй не йшло про дійсну оцінку талану, а її вразило саме українське слово, проти якого вже тоді москалі писали: »не пішіте па-малорусскі, как ето смешно!« Шевченко відповів їм у вступі до своїх »Гайдамаків».

Займаючи становище в цьому питанні, О. Кониський говорить таке: »Темнота тодішніх московських критиків у тому, що треба було їм знати про Україну і її нарід, коли вони бажали про це балакати. Непорозуміння цього питання не дало їм зрозуміти й поезію Шевченка. Вони не тямали, що Шевченкова муза прорвала той підземний льох, де під сімома замками й під сімома печатами лежав закутий у кайдани дух волі й демократичний ідеал українського народу. Льох той засипано землею, навмисне, зверху по йому виорано й засіяно, щоб живі кріпаки не знайшли стежки до того льоху, де сховано їх волю. Шевченкова муза, сміливою рукою, відчинила двері до того льоху, ввійшла туди зі своїм світлом волі і братерства, відкрила туди щілину соняшному промінню поступу. З льоху того ткнуло смородом тієї трути, що отруїла українську волю, демократизм, що люд вольний закріпостила та наплодила тієї братії, що донос і неволю довела до культу. Муза Шевченкова не побоялася тієї лиходійної пари смердячої і понесла в льох світло, те світло, якого не погасить уже ніколи жадна трута бюрократизму, станових каст і деспотизму, бо світло його поезії горить вогнем неземним, вогнем Прометей».

Тут саме маємо дійсну причину неприхильності й ворожості московської критики до Шевченка. В тому часі вона може навіть не була зрозумілою для самого поета і для наших робітників пера, але столітній досвід уже нам показує, що це була цілком природна річ зі сторони Москви й нічого іншого навіть не можна було сподіватися тоді, як нічого доброго не можна надіятися сьогодні. І, здається, що найкраще зрозумів заміри тодішньої Москви таки сам геніяльний Шевченко й сам він дав їй належну відповідь у вступі до «Гайдамаків»: «Правда, мудрі! Спасибі за раду! Теплий кожух, тільки шкода не на мене шитий, а розумне ваше слово брехнею підбите!»

Таки в «Щоденнику-Журналі» Шевченка, під датою 19 серпня 1857 року маємо знамениту оцінку, записану рукою поляка Томаша Збружки, що був засланий в Астрахань, зустрівуся зі Шевченком, коли той вертався з Новопетровської фортеці на волю, висловлюючи своє захоплення словами:

»Krasnomówtwo niewielu otrzymało w udziale, mnie zaś pozbawionemu tego boskiego daru pozostaje w milczeniu tylko podziwiać i holdować twórczej twej potędze, święty narodowy wieszczu-męczenniku Małejrosji. Twoja dzisiejsza przytomność wśród nas zupełnie szczęśliwym mnie czyni i chwile obecne nigdy się nie zatrą w mej pamięci. O, stokroć, stokroć błogosławię ten drogi dzień, w którym niebo pozwoliło mi osobiście poznać się z tobą gorliwy i nieuleknięty opowiadaczu słowa prawdy...»

В тому ж «Щоденнику», під датою 13 травня 1858 року, маємо вірш польського поета Антонія Сови, заголовлений «До Брата Тараса Шевченки», в якому цей шляхетний поляк не скриває своїх щирих почуттів:

»Dwa masz wieńce, męczenniku:
Oba piękne, chociaż krwawe,
Boś pracował nie na sławę,
Lecz serc braci słuchał krzyku.

Im zamknięto w ustach jęki.
Ach, i jęk ich liczą grzechem
Tyś powtórzył głośnym echem
Zabronionych jęków dźwięki...

Smutny wieszczu! Patrz cud słowa!
Jako słońca nikt nie schowa,
Gdy dzień wejdzie, tak nie może

Schować słowa nikt z tyranów,
Bo i słowo jest też Boże
I ma wieszczów za kapłanów...»

В часі обіду, який улаштували графи Толстії в честь Шевченка, коли він повернувся зі заслання, в гості на його честь Д. Старов, між іншим, сказав і таке: »Шевченко, котрий серед страшних убивчих обставин, в суворих мурах казарми смердячої не ослаб духом, не впав у розпач, але зберіг любов до своєї долі важкої... Це високий приклад для всіх наших сучасних артистів і поетів. Уже це одно достойне зробити Шевченка безсмертним. Дозвольте ж піднести тост подяки за того Шевченка, котрий стражданнями піддержав святу віру, що дійсно моральну природу людини жадним обставинам не можливо побороти«.

Шевченкове ім'я і переконливе слово не потребувало ніякої дешевої пропаганди, що має навіть потвердження в московського критика (хочемо зазначити, що не всі москалі були людодіями в часах Шевченка, не всі є такими сьогодні, тільки шляхетних московських душ так мало, що вони виглядають для нас білими круками. — Д.Б.) Грігорієва: »Шевченкове ймення швидко стало відомим по Україні та зайняло зразу почесне місце на покутті, по правді належне авторові »Кобзаря«, як першому великому поетові нової великої літератури в слов'янському світі. Україна зрозуміла душу Шевченкових творів (який чудовий вислів: »душа Шевченкових творів!« — Д.Б.), зрозуміла, що його пісня — це пісня цілого народу, виведена голосно, що вона є зорею оновлення цілого письменства, задобреною ідеями народньо-національними і демократичними. Пісні з такими ідеями до віку не вмирають!«

А от ще один справедливий москаль Катенін, дякуючи поетові за примірник »Кобзаря«, писав йому в 1860 році: »Спасибі, що не забули й про мене. Живіть многі літа і своїми творами поетичними, повними живої краси, драматизму та свідомости й гідности людини, — будіть прямування до правди й добра.«

Інспектор Другої Київської гімназії М. Чалий, великий приятель Шевченка, що довгі роки, ще перед Олександром Кониським, збирав матеріали й написав дуже гарну біографію Шевченка, сказав у Каневі промову на могилі поета, в якій підкреслив: »Поезія Шевченка завоювала нам право літературного громадянства й гучно подала свій голос в сім'ї слов'янських

народностей. От у чому велике значення Шевченка і його слава, що до віку не зов'яне!»

Німецький критик Кавенан, що познайомився зі Шевченковими творами дуже скоро, ствердив, що йому ніяким чином не можна було сподіватися, щоб пануюча московська критика привітала ласкаво його твори. Пригадавши докладно тодішнє (сорокові роки минулого сторіччя. — Д.Б.) становище московського письменства, треба дивом дивуватися — твердить цей критик — юнацькій відвазі того, хто на придворному московському Парнасі хотів би прищепити перекірливі демократичні парості». (За Ол. Кониським).

В 1887 році бельгійський професор Гінс видав перекладом Шевченкову «Катерину», у вступі до якої писав: «Шевченко — поет справді всенародній, яких тепер не знайдеш ніде. Тепер поети роблять чудові стихи й вони їх обточують, як клейноди, тільки поезія стає дедалі все більше смачною стравою привілейованих душ. Колишній поет звертався до мас, був луною їх жочуттів, товмачем їх горя і їх змагань. Не треба було бути делікатним, щоб зрозуміти ту поезію, хоч то не жерепиняло їй бути гарною по формі.

Шевченко був один з таких поетів. Уся Україна в його праці: героїчна боротьба і слава в старому, горе тепер шне, надія на майбутнє. Нота особиста розпливається там у всесвітньому почутті. Навіть у тих поезіях, що постали на берегах Аралу, в поезіях, які нагадують, по одності стану «Трістіція» Овідієві, але перевищають їх своїм почуттям. — бачимо, що поет, виливаючи свою печаль, більше всього думає він про горе своєї батьківщини». Навіть сам сюжет «Катерини» проф Гінс вважає більше загальнолюдським, як красномісцевим. (За Іваном Франком).

Здається нам, що навіть ці такі різnorodні голоси своїх і чужих повинні нас задоволити й переконати, що Тарас Шевченко дійсно геніяльна й епохальна поява в житті нашого народу, що минуть ще, може навіть довгі віки, заки ми дождемося, коли взагалі дождемося, подібного світильника, щоб так своїм усевидючим і всеохоплюючим оком проникнув у нашу народню душу, ствердив її тяжку недугу, поклав мистецьку й безпомилкову діягнозу й так старанно й жертвенно лікував її. Що наша душа ще не вилікувана цілком — це вже не вина його, а наша. Чужі кайдани сильно принищили нашу душу. Рани її дуже глибокі. Кращого й більше геніяльного лікаря ми ніколи вже не будемо мати, не

варто на нього ждати, бо наш «Вашіngтон, з новим і праведним законом» уже прийшов до нас, а ним був ніхто інший, як Тарас Шевченко.

Вся наша мудрість так під аспектом християнським, як національним — виложена в його безсмертному «Кобзарі», але не його вина, що до тієї мудрости ми ще донюж не дійшли, ще не освоїлися нею. Шевченкової мудрости вистачить для всіх, але, на жаль, не всі мають охоту з неї користати. Ясно, що заповітне слово Шевченка не таке легке, — воно вимагає від нас деякої жертви, а жертва для нас, зокрема на чужині, з кожним роком стає річчю не багатьох вибранців.

3. ШЕВЧЕНКО І КРИТИКИ НАШОГО ЧАСУ

Ми могли б багато зацитувати неприємно-образливих думок нашої сучасної критики, спрямованої проти знеславлення Великого Шевченка. Але це був би зайвий труд. Достаточнo зцитувати одну з найбільше характеристичних. А тому, що проти неї не було ніяких виступів, то цілком логічно, що з автором критики та його міркуваннями погоджувались також другі, навіть наші шевченкознавці.

Це дуже прикрий факт, що тільки про одно свідчить, що є між нами «славних прадідів великих, онуки погані», що захворіли на страшну недугу оригінальності, твердять, що Шевченко не такий то вже великий поет, письменник, мислитель, як західні мудреці, що нам з ним неможливо пропхатися в Європу до великих і правдивих людей. Але практичне життя показує, що на Заході були великі люди тоді, коли ми їм створили затишок мирної праці. А ми, і тільки ми, довгі сторіччя давали Заходові спокій жертвою своєї крові й життя. Не стало нас і на Заході не стало великих людей. Навпаки, саме життя показує, що західня людина назвіть не може додержати кроку нам: нашому нещасному, але непереможеному колгоспникові, робітникові й інтелектуалові.

Це незаперечна правда й ми повинні подякувати Богові, що Він вчасно відчиняє нам очі.

Отож помиляються ті, що хочуть Шевченка дорівнювати західнім великим людям, такі безумовно були колись, але цілий Захід такої великої постаті, як наш Шевченко — не має!

Не йде тут про московсько-комуністичних пропагандистів, що роблять Шевченка якимсь незрозумілим челядником Москви. Не йде навіть про Миколу Хвильового, що назвав Шевченка «іконописним батьком, твердолобим просвітянином, що здержав розвиток нашої думки» («Вальдшнепи», М. Хвильовий), а про людину, що рвалася до «великої літератури». Це Віктор Бер, чи іншими словами проф. Віктор Петров, що в статті «Проблеми великої літератури» («Українська Трибуна», Мюнхен, ч. 3/27, з 19. 1. 1947), написав чорне по білому: «Куліш хотів «причісувати» Шевченка. Куліш бачив помилки Шевченка й вони драгували його. Він ясно бачив, як треба писати правильно. Різниця між Кулішем і Шевченком не в тому, що перший з них талановитий письменник, а Шевченко геніяльний, а саме в тому, що Шевченко був «селяком», що він не знав, як писати правильно й писав неправильно, з похибками, нескладно й неохайно. В цьому полягає геніяльність Шевченкових «Гайдамак». Своїх «Гайдамак» Шевченко написав геніяльно через свою неможливість написати канонічну річ.

Шевченкову геніяльність урятувало те, що в літературу він прийшов випадково, з боку, крізь бічні двері...».

Похвальне слово для Шевченка «геніяльного критика», яке навіть не потребує ніяких пояснень: неграмотний, неохайний селяк! Треба б було повторити за Тургенєвим: «читав мало, а знав ще менше», або за згаданим М. Хвильовим: «на подив людина малокультурна й безвольна, що виховала твердолобого раб-просвітянина!»

В літературу пропхався випадково, бічними дверима!

Міркувань Віктора Бера-Петрова поважно брати не можна. Але все таки дуже цікаве: де головні двері до великої літератури? Чи не можна б, за протекцією «геніяльного критика» та тих, що її друкували й мовчки читали, попасти б у них з нашим Шевченком? Дуже цікаве, де й коли існували школи для письменників, а зокрема для поетів? Чи не можна б пропхатися туди з нашим неграмотним селяком Шевченком, щоб зробити його бодай трохи подібним до людей?

Були такі й перед нещасним Віктором Бером-Петровим, що говорили: «Ось, мовляв, мужик, з кріпаків

зійшов, у школах не бував, а такі розумні речі про- глаголав«. Але є така різниця між Бером-Петровом та його попередниками, бо ті не знали нічого про Шевченкову освіту, але все таки признавали, що він написав »розумні речі«, а цей не може дошукатись »канонічності«. Про »неграмотність« Шевченка можна б багато сказати, але тут не місце говорити про це. Достатньо, однак, сказати, що Шевченкова мова — це мова літературна наших днів. Про мовні помилки також зайво говорити. А все таки, коли це питання зачепив Бер-Петров, то видно, що його знання про розвиток нашої мови — ніякі.

Цей самий Куліш, якого згадує критик, який мав би »причисувати« Шевченка, говорить так:

»Ой, ой, коли б то всі знали, що то за головатий чоловік був той Шевченко, і яку він школу пройшов, помірявши того шляху, що бодай більше нікому не міряти і, поживши в столиці з усякими людьми. Ми знали Шевченка тоді, як він написав щонайвищі свої друковані твори. Не було книжки живої і животворящої, щоб йому в руки не попала та й лежала в його впрочитана. Ще ж не забудемо, що Шевченко добре працював над малярством і розкидав розумом на всіх малярських школах; то мало хіба було там корму для його голови? Об'їздив Шевченко всю Україну, переговорив з тисячами всякого люду, то це хіба не наука, не бібліотека життя людського? Чували ми його критичні розправи з його уст і дивом нераз дивувалися, як глибоко входив він у саму суть літературного діла«.

Академік С. Смаль-Стоцький говорить на цю тему так: »Людам із раціоналістичним, реалістичним, практичним, або, скажім, із більше цинічним способом думання, світогляд Шевченка може видаватися сентиментальним, ідеалістичним, наївним, романтичним, непрактичним або аж нереальним, то все ж ніхто не може заперечити його об'єктивності. А, бажаючи розуміти Шевченкову поезію, кожний мусить добре вдуматися в те, на який голос ціле життя була настроєна душа поета«.

Цього, на нашу думку, було б достатньо на відповідь Берові-Петрову.

Але, читаючи цю погань »Проблеми великої літератури«, хтось необзнайомлений зі Шевченковим життям, може подумати, що він дійсно був неграмотний кріпачок, а ми взагалі »блаженні нижчі духом« не мали когь

висунути на чоло нашої великої літератури й учепилися
»Богу духа винного Шевченка«.

Московський цар Микола I багато краще оцінив Шевченка та його геніальне слово, виписуючи йому на його поліцейському засуді, власною рукою: »Ісполніть! Под строжайшій надзор с заперещенієм писать і рисовать!«

Трудно повірити, щоб розумний і вдумливий читач міг прийняти критику Віктора Бера безкритично. Але може бути всяко, тому треба конечно сказати дещо про освіту Шевченка:

»У Шираєва Шевченко ознайомився з тогочасними зразками московської (в оригіналі російської) і світової літератури... З виключною жадобою одночасно починає працювати Шевченко над загальною самоосвітою. Багатюща бібліотека Брюлова була для нього невичерпною скарбницею знань. Він знайомиться з творами Гомера, Шекспіра, Гете, Шіллера, Вальтер Скота, Пушкіна й інших видатних світових і московських письменників, перечитує історію Греції, з особливим інтересом вивчає історію України. Відриваючись часто від своїх безпосередніх малярських зайнятть, він слухає загальні курси різних наук — зоології, фізики, фізіології, вивчає французьку мову, відвідує театри. Вирвавшись на волю, Шевченко зі жадобою вбирає всю дорогоцінну спадщину культури, швидко стаючи на рівень передових представників тогочасної московської культури, в колі яких він незабаром завойовує почесне місце«.

Так пише про неграмотного Шевченка його ненаціоналістичний біограф Ілля Стебун.

Де ж правда? Кому треба вірити?

Говорити чи писати про Шевченка безвідповідально, як робиться в нас, не противитись »геніальним критикам«, це не тільки великий злочин, а потурання неправді.

Д-р Остап Грицай твердить, що »Шевченків дух переродив і перетворив нас українців. Він викресав новий вогненний дух у завмерлому тілі поневоленої нації, що, пробудившись, встав і почав ходити. І був це найсвітліший день серед жахливої темряви, в якому підвівся нарід і доглянув шлях до волі, який вказав йому й випорокував горючий дух поета«. Це абсолютне заперечення того, що безвідповідально сконстатував Віктор Бер. Ми всі однозгідні, що Шевченко був геніальною людиною з пророчим надхненням, але ніяк не можна собі уявити, щоб навіть геній, але рівночасно

безпросвітній селяк, міг дати зі себе це, що сам не мав.

Щоб остаточно переконатися, що Шевченко не був таким бідним неосвіченим селяком, то нам треба послухати опіній людей, що краще й реальніше студіювали життя і творчість поета, як підійшов до нього з власною фальшивою мірою Бер-Петров. Достаточне буде покликатись на Олександра Кониського, щоб переконатися, що Шевченко здобув високу освіту, якою не можна б постидатися навіть сьогодні.

»А тим часом — пише Кониський — Сошенко шклувався про освіту Тараса, наділяв його сам і за порадою Гребінки — книжками. Шевченко загарливо кинувся до читання. Чим більше він читав, тим більше бачив і тямив, яка мізерна його освіта, а це вже примусило його ще більше читати й читав, що трапалося.

Взаємини з Брюловим свідчать, що Шевченка природа наділила так щедро й такою незвичайною кебетою, що він за два роки самоуком встиг придбати собі таку освіту і зробився такою інтелігентною людиною, що товаришування з ним не нудило Брюлова.

За ту освіту, яку надбав собі Шевченко, мусимо дякувати, крім Гребінки, більше за всіх Брюлову. Тарас покористується його бібліотекою. Він, за порадою Брюлова, читає історію Греції, історію середніх віків. Перечитує найліпші романи Вальтер Скота. Уважно читає польських і московських письменників, твори інших чужонаціональних письменників у перекладі на московську мову, як: Гомера, Сократа, Гете, Шіллера, Шекспіра тощо. Перегодом бере до себе на квартиру студента Демського, що вчив його французької мови й ходив з ним слухати відчити професорів університету й академії медицини; слухає відчити професора Куторги зі зоології, професора Бухальського з фізіології».

До цього, якби додавав проф. Василь Сімович: »Ставши вільним, Шевченко почав ходити до Академії Мистецтв і незабаром зробився найкращим учнем Брюлова. Знайомства його більшали й разом з цим Шевченко не читав, а проковтував усе нові та нові книжки, щоб надолужити те, що змалку не вдалося схопити з науки. Книжки, театр, концерти, розмови з розумними й освіченими людьми, Академія — все це чим раз більше й більше розвивало його ум».

»Хоч би яка велика була кебета — слушно завважує О. Кониський, — а до неї треба ще відповідного розвитку духового й морального на те, щоб мистець мав

вплив на публіку; треба, щоб твори митця чи письменника стояли, коли не вище, так хоч на рівні з культурою людей, на яких він впливає. От, і з цього ми бачимо ступінь духового й морального розвитку Шевченка й мусимо повірити словам Куліша, коли він каже: »наші молоді мрії знайшли в Шевченкові благославлене оправдання й залоруку своєї майбутности«.

Зрештою, і сам Шевченко потверджує нам свою велику любов до книги і знання, пишучи до своїх приятелів: »дивним і неприродним виглядає для мене кожен чоловік, що може жити без книги. Для мене книги — це необхідний насущний хліб!« (За Павлом Филиповичем).

Не треба забувати, що за Шевченком був академічний титул, що він був призначений на катедру малярства при Київській Академії. Ці факти повинні охолодити ваші невинуваті нічим пристрасті приниження Шевченка й переконати, що ані академічних титулів, ані ніяких катедр за неуками ніколи не закріплюють.

Промовляючи на похороні Шевченка в Петербурзі, Панько Куліш, між іншим, таке сказав: »Нема з нас кому достойно проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка. Вся сила й уся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася«. Кому відкривається краса мови, той мусить її відчувати, а відчувати може лиш людина культурна й освічена, а не звичайний селяк, що пише неграмотно! »Будь, Тарасе, певен, — запевняв Куліш, — що ми твої заповіді соблюдемо (збережемо) й ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проломив еси. Коли ж у нас не стане снаги твоїм шляхом-слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти святую правду глаголити (проповідувати), то краще ми мовчатимемо!«

Видно, що до цієї обітниці, даної Кулішем в імені сучасного й майбутніх поколінь нашого народу, сьогоднішні наші критики ще не дочитались. А жаль, що вони ще не зглибили цього!

»Низенько кланяється їм (нашим критикам. — Д.Б.) дядько Тарас — пише проф. Володимир Шаїн — і просить у них вступу до великої літератури«.

»А я тверджу — по-лицарському говорить проф. В. Шаїн, — що це Європа не дозріла до сприймання Шевченка!«

А треба таки підкреслити, що Шевченко за останніх сто років притягав до себе і свого чарівного слова багато різnorodних людей. Але не всі розуміли й розуміють

його »пречисту думу«. Були і, як бачимо є, критики, що підходять до нього з якимсь дивним наставленням, якби наслідували стару московську заскорузлість і сучасну нам фальшиву пропаганду, хоч треба сказати, що большевицька критика таки не робить з нашого генія неука, а про якусь дивну неканонічність навіть не згадує. Це, правдоподібно, наслідки, що ми затратили смак власної краси й етичного концепту й повіялися за різnorodними безвартісними модернізмами Європи. Все велике, а не можуть створити навіть щось маленького, але достойного розуму й людських почуттів.

Закінчуючи це непримне питання, зачитуємо компетентного проф. д-ра Зенона Кузелю: »Всі заходи, відносно освіти, оскільки вони виходили з добрих мотивів, не мали й не мають дійсної основи й оправдання. Шевченко не перебув щоправда нормальної офіційної освіти, але за короткий час свого багатостраданного життя придбав собі стільки освіти і знання для цього обсягу творчості, що виявилася в його поезії, повісті й малюнках, що говорити про літературну необразованість і неосвіченість ніяк не можна.« (»Час«, Фюрт, ч. 10/75).

4. ШЕВЧЕНКО БЛИСКУЧИЙ МИСТЕЦЬ СЛОВА

Вже О. Кониський, оцінюючи мистецтво слова Шевченка, сказав: »Шевченко останній кобзар і великий поет нашої нової і великої літератури«. Майже це саме потвердив два десятки років пізніше справедливий наш літературознавець проф. д-р Володимир Радзикович, кажучи: »Шевченко є найбільшим постом українського народу, бо в його поезії знаходимо найкращий і найсильніший вислів любови до рідного краю і рідного народу, бо в його творах замкнений увесь зміст українського народнього життя.«

»Сон-дрімота й смерть-неволя лягли великою втомою і руїною на примученій землі — пише о. проф. Омелян Огоновський. Аж ось, знечев'я, по безкраїх степах, залунав поклик до нового життя й заворушилися мерці в могилах, розкрили очі й побачили свого брата, що сам був колись кріпаком-невільником, а тепер став

апостолом правди й науки. Так, отже, до закріпощеного народу зрозумілим словом міг промовити тільки віщий поет, що в нім була кість од кости і кров од крові вщасних кріпаків. Сім поетом був Тарас Шевченко. В імені цілого народу, загибаючого в неволі, — заспівав він пісню нову, пісню свободи, пісню волі».

А тим, що ще не навчилися розуміти того віщого й вогненного слова Шевченка, С. Смаль-Стоцький відповідає: »Вміти читати — таки велика штука. Ще більша — вміти читати поезії Шевченка, де кожне слово повне поетичної символіки, багатозначне й ме даром сказане. Щоб із поодиноких слів і фраз Шевченка вилущувати сенсації, то значить — за деревами не бачити лісу. Щоб видати якийсь осуд, щоб до якоїсь думки критично поставитися, передусім треба старатися зрозуміти в зв'язку з висловленими ним думками про якусь річ не тільки в часі написання його поеми, але раніше й пізніше».

Шевченко знав, що його будуть на різні лади інтерпретувати, передбачив наші труднощі, тому сам нам ворадив:

»Придивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова:
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть...»

Сам поет до редактора »Народного Читенія« писав таке: »Коли ви прочитаєте оці стрічки, ви, я надіюся, виправдаєте почування, від якого в мене стискається серце й костеніє рука«. А стискалося воно й костеніла вона не лиш тоді, коли поет згадував драму свого життя, але також кожен раз, коли він брав до рук перо, щоб відтворити нашу всенародню драму, щоб жинути своє гнівне і пророче слово нашим ворогам.

Не всі, як видно, розуміють це невмируще Шевченкове слово, але рівночасно сказати треба, що не розуміють його ті, які не хочуть його розуміти, яким здається, що вони »залізли на небо й самі не знають, що вони таке«.

Ми його розуміємо, бо він для нас поет незрівняної краси, мислитель, якому тяжко підшукати відповідне порівняння, вчитель нашого народу, вчитель людства і проповідник правди. Треба тільки його навчання пізнати, об'єктивно оцінити, а самі переконаємося, що

воно вічно живе, вічно здорове, незакінчено-непромовляюче й усесвітнє. Здається, що сам Шевченко тим, що не бажають його розуміти, що відкидають його геніальність, дав прекрасну відповідь:

»... дурень лає
За те, що сам кріпак,
Неодукований сіряк!»

Скільки ж правди маємо в словах О. Кониського, коли він говорить: »Що поміж українським панством того часу було більше свідомости й почуття національного достоїнства й волі — так це факт. За наших часів новий Шевченко, певна річ, не зустрів би між нами тієї гостинности й привіту, яких зазнав Тарас. Тяжко було жити в ті часи, але духового кріпацтва серед інтелігенції було менше. Сфери урядові, хоч і гнітили дух людський і думку, а, проте, хоч потайно, по секрету, а мусіли шанувати природжені українцям ознаки й почуття їх національного».

Ясно, що це духове невільництво — захоплюватись усім чужим, хоч і безвартісним, а топтати свої власні перли. І тут напрошуються слова св. Євангелія: »Не кидайте перел свиням!»

»Захоплення ідеєю вільної України вже від самого початку Шевченкової творчости все більше в нього росте й могутніє, — твердить С. Сміль-Стоцький, — він рад бачити її якнайшвидше здійсненою, і за це, передусім, робить відповідальними земляків; він не терпеливиться, сердиться, лає земляків, що вони не люди, а змії; терпить за неї страшні муки, але не покидає її до самої смерти. Як супроти цих фактів можна навчити сучасні покоління, що твердять, що це все »тільки податок художньому романтизмові та оспівування минулого України« — це мені цілком незрозуміле, це страшна іронія Шевченкової долі. Його ідея вільної України перелякала таки найбільше українців і то так, що вони навіть сьогодні виправдують її тільки романтизмом!»

Панько Куліш деякий час не розумів ідеї нашої козащини. Тому між ним і Шевченком часто доходило до гострих спорів. Але навіть той упертий Куліш, що писав: »Слово Шевченка — меч обоюдний (двосічний меч, яким можна боротися на два боки), що оспівування Шевченком козащини називав він »руїництвом«, але признавав йому: »В ньому є ще інша сила невідома, що врятує і очистить його в день воскресний«. Куліш,

одначе, дуже скоро отямився, погодився зі Шевченком. Визнав його ідеї і слова за найвищу правду в національному розумінні, за живоцілющу воду, що своєю бурхливістю й живучістю поривала всіх за собою, виносила зі затухлого багна на чисті води; тому навіть з деякою ноткою покаяння, — писав пізніше:

»Бурхлива в Кобзаря була вода живуща,
Які були в піснях і давні буй-турі, —
Но він, мов соловей вітав нас на зорі...«

З якою гордістю говорить він пізніше: »Оце ж тепер, поважні німці, знайте, що джерело нове живить наш руський дух«, а цим новим джерелом була для нього надкненна Шевченкова поезія, якою він уже гордився до кінця свого життя.

»Нарешті, — говорить С. Смаль-Стоцький — в наших дослідників історії літератури настала мода шукати впливів. Ця »впливоманія« іде так далеко, що трохі не в кожному слові Шевченка добачують чужі впливи. Цю »впливоманію« також розпочав ще Куліш на сторінках своєї »Основи« ще в 1861 році, зараз по смерті Шевченка. Тоді писав він: »Узяв він (Шевченко) голос і склад своєї речі високої од тих пісень і дум, що вже тільки ми, хutorяни, слухали й серцем розуміли; душа поезії нашої народньої, неписьменної — сталась душею його музи. Так, як йому самому, пісня народня дала тон до високої речі, так і він дав нам усім праведний тон, як нам своє слово строїти«.

Бачимо, що Куліш тільки шукав впливу народньої поезії на Шевченка, але тільки, як зовнішньої форми, яка була прекрасним одінням для праведного тону Шевченка. Куліш виразно ствердив, що Шевченко був »світильником небесним« і взорів до наслідування не шукав, бо геній взорів не потребує. В нас, одначе, виходить інакше: коли б не було взорів — не було б Шевченка. А це не має ні зерна правди.

»Безперечний факт, — твердить академік С. Смаль-Стоцький — що Шевченко спричинив у нас революцію голов, серця, революцію етичну, політичну, соціальну, духову. Тим більший тяжить на нас обов'язок розлучити ідейний підклад, ідейну основу цієї революції, виказати велич думок, оригінальних ідей Шевченкових. Це дасться досягнути тільки дуже уважною аналізою його творчості аж до самого ядра«.

Ніколи цього не осягнемо, коли пустимосся плести таюми крутими виразами, якими є небезпечне шукання за наслідуванням.

»Я не заперечу, — продовжає свою думку Смаль-Стоцький — що для кожного літературознавця добра річ запізнатися з теоріями поетичного мистецтва чужого, щоб знати що деінде думають про поетичне мистецтво в тому самому часі, що в нас, але, передусім, треба нам дуже уважно прочитати твори самого Шевченка й дати собі відповідь на питання: чи є в якій-небудь тодішній літературі такі твори, щоб на них міг був взоруватися Шевченко.

Відповідь мусить бути тільки негативна!«

Прекрасну й переконливу відповідь на це прикре житання дає наш вдумливий шевченкознавець проф. С. Смаль-Стоцький, кажучи: »Шевченко не з тих поетів, що надхніння для себе шукають у чужих літературах, що копіюють чужі взори, кидають чужі гасла, щоб ними просвітити материнні очі «сучасними огнями» (тогочасними кличами московських демократів. — Д.Б.). Він бачив ті «сучасні огні», знав добре все найкраще з чужих літератур, цинив високо мистецтво чужих поетів, але він ще ліпше знав, що Україні треба, щоб та велика руїна стала знову Божим раєм. Він рішуче протиний, щоб пхатися на чужину та шукати «доброто добра, добра святого, волі, братерства братнього». Він знав добре, що з чужини принести можна хіба тільки «великих слів, велику силу, а більш нічого». Ці чужі великі слова, ця чужа мудрість Україні не допоможе, бо чужа мудрість завше виходила на шкоду Україні так, що діти України забули — хто вони такі.

Ще перед Смаль-Стоцьким цю саму правду сказав про Шевченка поета й оборонця нашого народу О. Кониський, пишучи: »Шевченко говорив те, що говорила народня душа, що сказав би в Україні кожен кріпак і козак, коли б тільки був спроможний висловити свої думи, свої болі, що кипіли біля серця з тяжкої щоденної праці в ярмі... Критики Шевченка не розуміли, бо, як говорить Костомаров, Шевченка міби сам нарід вибрав і послав співати замість себе«.

Це саме потвердження маємо також в Остапа Грицяя, коли він говорить: »Завдання Шевченка було — видобути затоплений у століттях дороговцінний народній скарб і піднести його до нового життя«.

»У всякому разі, в Шевченка сформувався вже в заранні свій ідеал, він сам був його творцем і його мистецьким виконавцем!« (С. Смаль-Стоцький).

Думку Кониського, Смаль-Стоцького, Грицяя потверджує також уважний дослідник Шевченка проф. Фі-

лярет Колесса, говорячи: »В цілому стилі й оформленні своєї поезії — Шевченко був наскрізь оригінальний. Про це засвідчує найкраще факт, що не вмів йому дорівняти ніхто з його наслідників, які вживали тих самих віршових форм, хоч були між ними такі таланти, як П. Куліш, С. Руданський. Шевченко мистець слова й поетичної форми — був неповторний; після нього — за влучним висловом Миколи Костомарова — »даремне хтонебудь намагався б дзвонити в його струни«.

»Нехай же раз наші літературознавці добре порозуміють цю правду, нехай не ставлять Шевченка під чужий аршин, нехай перестануть дивитися на Шевченкову поетичну творчість крізь чужі окуляри, нехай зирим серцем, разом з нами, віддадуть належну честь великому, геніальному поетові, пророкові України! — закликає нас усіх академік Смаль-Стоцький. Ніде в його думках нема і з природи речі не може бути нічого-нічогісенько чужого. Все зродилося в душі Шевченка, з лиха України, все наскрізь просякло духом українським, ідеологією українського народу, ідеологією наскрізь української душі поета, його безмежною любов'ю до України — зродилося в підмогу завзяття в боротьбі з лихом України, всі його думки опановує одна ідея — воля України!«

»Старі кирилівці: Бондаренко і Петро Шевченко пригадують, що Тарас »брався таки за підпасача череди«. Звісно, що нічого й було думати, щоб пастухом череди зробився той, кого природа (ми твердимо, що таки Боже Провидіння. — Д.Б.), наділивши так щедро духовними дарами, призначила бути великим пастирем України та за її слово, і за ці »овци« — положити душу свою!« — пише Олександр Кониський.

»А як же виконали українці Шевченкові заповіти?« — запитує С. Смаль-Стоцький. І відповідає на питання: »По волі Тараса поховали його »серед степу широкого на Вкраїні милій«. Поховати вміють українці. А що зробили зі спадщиною свого великого, єдиного генія?

Помінають!

Та як помінають?«

5. ШЕВЧЕНКОВА ДУМА

Спадщина Шевченкова — це його дума святая, широка й багата, як людське життя. Вона »без хитрої мови, — без спекулятивних викрутасів, — а голосна й правдива, як Господа слово!«

Коли говорити про думку якогось письменника й різничкувати її до філософської думки, то треба йти за нею крок-в-крок слідом життя, найдокладніше простудіювати цілу творчість письменника. Це саме треба зробити, досліджуючи Шевченкову християнсько-філософську думку не забуваючи, що вся мудрість Шевченка таки виложена в його безсмертному »Кобзарі«. Не інакше студії про Шевченка розуміє також проф. Василь Сімович, кажучи: »Роз'яснювати й вивчати Шевченка треба, передусім, із самого поета, підходячи до окремих його творів не тільки зі становища того твору, а треба схопити й зрозуміти в них поодинокі образи й поодинокі фрази, а то й не раз і слова. Треба брати Шевченка на весь ріст таким, яким він нам являється в усіх своїх творах, і поетичних, і оповіданнях, і в »Щоденнику«, і в листуванні, в писаннях українських і в творах, написаних його своєрідною московською мовою.«

»Кобзар?«

Яка свята ця книга в порівнянні з іншими.

Одні твердять, що »Кобзар« — це наш всенародній національний буквар, другі називають його національним євангелієм. Чиє окреслення справедливіше, чия думка вірніша? — відповісти важко. Бо для одного »Кобзар« буде дійсно букварем, з якого він буде черпати перші думки національної свідомости, а другий піде вже даліше, зрозумівши, що навчання Шевченка-мислителя на цьому не кінчається, що його дума багата ширша, що вона замикає в собі не тільки зерно національної свідомости, а більше — вона спрямовує наше життя на шляхи боротьби за нашу християнську душу, за любов ближнього, за правду, справедливість, за моральні чесноти, і тоді буквар уже не буде букварем, а дійсним всенароднім євангелієм.

»Скільки не було на тому бенкеті промов поважних — жинше Шевченкові Куліш про полтавський бенкет, який жолтавці улаштували на честь Куліша перед його виїздом закордон, — то знайте, що Ваше славне ім'я споминали так, як рідна сім'я споминає свого батька, що живе далеко на чужині. Тут бо не пани й не паненята, але всяка душа письменна й щира з Вашим »Кобзарем«, наче з яким скарбом дорогим носить, та хутко і книжки їм не треба буде, бо витверджують Ваші стихи напам'ять, — і чи не по »Кобзарю« вони Богові моляться.

Саме й тут Куліш не помилився, бо по »Кобзарі« дійсно навіть можна молитися, а сказав беззаперечну правду, що »кожна душа письменна« цїнила »Кобзаря«, як щось найдорожче, що допомагало йому стати на шлях правди й справедливости, на шлях добра й краси, на шлях боротьби за ці вічні ідеали для людини, громади й цілого народу.

»Кобзар« — це такий буквар, що потрібний цілому народові: від найменше неграмотних до найбільших учених« — твердять проф. Володимир Шаян.

»Кобзар« — це дійсна книга-книг нашої християнської і національної мудрости. Вглибившись у нього, переконаємось, що кожна його думка: побутова, історична, політична — це думка-думок, мудрощі-мудрощів. Читаючи Шевченка, ми таки скоро переконаємось, що він поет-геній, співець всенароднього лиха, безкомпромісовий борець за правду, великий пророк волі, а далі стає нам також ясним, що він небуденний і непересічний знавець людської душі, великий філософ-мораліст.

З його простої, кожному зрозумілої мови, з цих звичайних, здавалося б, буденних стишків, так часто пов'язує на нас якимсь незбагненим чаром, а навіть таємничістю не з цього світу. Хвилинами, здається нам, що все просте, ясне й зрозуміле — набирає якоїсь таємничости, якоїсь дивної містерії. Починається праця нашого розуму й нашого уявлення: починаємо знати пов'язувати з незаним, минуле з теперішнім, і частенько опиняємось у незнаному позаземському. Як часто занурюючись в Шевченкових думках, ми блукаємо далеко від дійсности життя, виходимо зі себе, розпливаємось в чомусь неозначеному, опиняємось поза дійсністю.

Це беззаперечний факт. Але що воно таке? Звідкіля знаходить воно на нас?

Це ясний вплив живого Шевченкового слова, що стверджує також і проф. С. Смаль-Стоцький: »Читаючи поезію Шевченка, — ми справді оживаєм і чуєм Бога в небесах«, на що маємо потвердження таки в самого Шевченка:

»... Жива...
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми читая оживасм
І чуєм Бога в небесах!«

Оце живе слово Шевченка, що його так виразно відчуваємо при читанні, при глибшій застанові над його сенсом — це ніщо інше, як вплив живої думки поета-мислителя. Це слово у важких хвилинах життя має силу привести нас до отверезіння, до духового зрівноваження, додас нам охоти й сил до боротьби, кидає наше ество вперед і наказує боротися за ті святі ідеали людини, за які він сам так героїчно боровся й перемагав.

»Вже кілька поколінь читає Шевченкові думи, — пише С. Смаль-Стоцький — перечитує, надслушує і все з одним результатом: щира, дружня теплота його нам усім так рідного слова, все однаково гріє нашу душу, зболене наше серце на ту хвилину відпочиває, втихомирюється; думка наша прояснюється, під чарами живої поезії виривають прегарні образи кращого, радісного, повного любови життя. Опановує нас непереможна тута за волею, щезає всяке вагання, будиться найщиріша любов до України й до людей, будиться охота — »за правду стать — за правду гинуть!«

Коли ми вслухаємось у тони Шевченкової думи, якою ціле життя була наповнена ця велика християнська й патріотична душа, тоді він з'явиться нам у цілій своїй чистій красі, в яку, здається, ніхто з наших поетів-письменників-мислителів так пишню не прибирався. Ми переконаємось, що поза знаним Шевченком, — співцем народніх мук і страждань є другий Шевченко мислитель-філософ свого власного найвищого і найніжнішого іdealізму, для якого опертя шукав він і знайшов в основах християнського життя. Ми переконаємось, що Шевченко безприкладний борець за християнську мораль в практичному нашому житті, що він бореться за добро, красу, правду, волю і справедливість не тільки серед темного московського царства тьми, а він борець за ці самі ідеали серед християн цілого світу.

»Любов, правду й волю поклав він в основу нашого індивідуального й народнього життя. Це ті етичні сили, що дають нам досягнути найвищий щабель досконалости й культури, що принесуть мир і радість людям на землі — пояснює С. Смаль-Стоцький. Поезія Шевченка ядхнена найглибшою, найніжнішою етикою. Вона не лише будить моральні поряви, ставить і гартує душу й волю, а вона підносить душу все вище — аж ген у найвищу височінь до Правди-Істини, до Бога!»

»Наука про правду й волю — це найдорожча наука в світі. Правда дається тільки святим пророкам, що мають силу своїм духовим зором обняти цілі довгі відтинки історії людства. Для них стає ясным, що людська думка не літає орлом понад хмари, але повзає, як сита змія від закруту до закруту. Думка пророків бореться з цією змією чином. Сковорода відривав її ціле життя від землі. Шевченко добиває цю змію чином« — говорить Володимир Шаян.

»Чим я займався? — запитус себе Шевченко, згадуючи часи Академії в Петербурзі. Я тоді писав українські вірші, які такою страшною вагою впали на мою душу!«

Святі й чисті думи в нашому житті треба викупляти високою ціною, не раз жертвою крові й жертвою життя. Шевченко знав про це і свої святі думи викупив дуже дорогою ціною: в'язницею, втратою катедри в Києві, десятилітнім засланням, переслідуваннями, знущаннями, втратою здоров'я й передчасною могилою. Зробив це добровільно, свідомо й без ніякого вагання. Більшого освячення вони не потребують, бо більшої жертви не можна принести. І цього достаточо, щоб ці думи шанувати, як найбільші скарби, щоб черпати з них, як з живого джерела і правду, і силу — потрібні нам у нашій святій боротьбі за наші душі — християнську й національну.

»Не в Холодний Яр, що до нього і стежки малої не залишилось, а до самого батька Тараса сходімся на пораду, що нам робити з новими панами. Він скаже нам усе якнайкраще, бо він усе передумав якнайглибше, і ніколи не відрікся своїх думок, хоч витерпів за них страшні муки«. (С. Смаль-Стоцький).

Перейти, хоч і не довге, але тяжке мучениче життя, зміряти всі його пропасті, зглибити його до самих найтемніших надрів, прочитати всі його найчорніші й найзлочинніші сторінки, все беззаконня, всі варварства, всі бруди й залишитися на його поверхні чистим, зі

серцем голубиним — це дійсно образ правдивої людини, це сама правдива людина, повновартісний християнин і патріот. Поєднати їх — християнські й патріотичні чесноти — в одну гармонійну й нерозривну цілість — це найбільше мистецтво життя, це найвища філософія нашого життя, якої досягнув якраз Тарас Шевченко. І тому він видається нам недосяжним, часом незрозумілим, часом аж дивним, якби був людиною не з нашого світу, якби він не був навіть сином нашого народу. А він дуже близько нас стоїть, тільки ми від нього тікаємо, як перед гнівним пророком, не маючи найменшого виправдання на нашу втечу, бо Шевченко з тих пророків, що готов притиснути до свого християнського серця навіть тих, що називав їх у хвилині розпачу — людьми-зміями.

На такий подегг може здобутися тільки великий філософ. Але його велику душу розшарпували думи, до чого поет признається, але не піддається, бо в нього велика недосяжна віра в перемогу правди:

»Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І тяжкі упруги...«

І це вдалося єдиному Шевченкові. Але не вдалося випадково, бо він цей леміш кував свідомо й свідомо переорював переліг, на якому посіяв свої щирі пророчі сльози, а на сторожі біля них поклав своє безсмертне слово. Це Шевченкове слово навернуло навіть упертого Куліша, під діянням цього слова Куліш писав синові Терновського: »Слово наше невмируще. Язык наш виведе на яв багато децо такого, що по-московській зроду не розкажеш, і сама москвська словесність зацвіте новим цвітом! Розкажи москалеві по-московській, що в нас слово ніжне, мальовниче, голосне, як пісня:

»Воно, воно одно, від погуби втече,
Піддержить націю на предківській основі.
Читатимуть її політики ввотце!
Переживе воно дурні вбивання мови,
Народам і вікам всю правду прорече!«

Шевченко — це невмируще слово належно оцінив, зробив його головною зброєю своєї боротьби не за щонебудь, а за долю цілого народу. Не допомогли переслідування його й офіційні заборони — Валувеський та Емський укази, не допоможуть укази сьгоднішньої московсько-комуністичної партії, бо воно пережило царські трони й переживе сьгоднішнє варварство, перекаже нашу українську правду народам і вікам, бо воно таке правдиве, як Господа слово, а Божі слова незнищимі й незаперечні. В цьому слові живе безсмертна Шевченкова дума, яка має таку саму силу сьгодні, як мала тому сто років. Це непереможна зброя, яку тільки треба підняти й кріпко держати в своїх руках.

Неприсмко згадувати й такий факт, що Шевченковими »думами-квітами, думами — щирими сльозами, думами — тихим словом« — сьгодні дехто торгує, як на базарі, шинкує, як у придорожній корчмі, називаючи їх »обоядним мечем«, чи, інакшими словами, цитують Шевченкові думи там, де взагалі їх не можна »припасовувати« — в дрібничкових партійних програмах. Це велика несумлінність і неповага твердити, що Шевченко, пишучи, закріплюючи на папері свою журбу й способи боротьби за майбутнє України, думав про якусь партію, бо він навіть не міг сподіватись, що буде темою партійних ліцитацій. До зеніту безглуздя доходять московські комуністи, називаючи Шевченка своїм предтечею. Це велика зневага для Шевченка й натягання його на незугарне копито, прикривання ним своїх партійних щильдів, які не відповідають ні релігійній, ні національній ідеології нашого великого християнина й великого націоналіста. І християнізм, і націоналізм Шевченкові — це безспірне питання для кожного, хто хоч раз у житті уважніше прочитав Шевченкового »Кобзаря«. В'н навіть у колі Кирило-Методіївців як про це свідчать сучасники, що потверджують також протоколи жандармські, де часом доходило до невеличких суперечок, — все був понад суперниками, бо він орав вс український перетіг, не дивлячись на величання» партій. Не винен Шевче со, що ми його не розуміємо й зложив смо його думками. Це наша, і виключно наша вина!

Його увага все була зосереджена на виключному добрі України та її народу, до чого Шевченко признається навіть десять років після заслання, записуючи в »Щоденнику«: »І що ж я робив? Чим займався в тім

святим місці? (Тут йде про петербурзькі часи, Академію та робітню Брюлова. — Д.Б.). Дивно подумати... я займався тоді складанням українських віршів, котрі опісля впали такою страшною вагою на мою душу. Перед його чудовими творами (перед творами Брюлова. — Д.Б.) я задумувався, а голубив у своїм серці мого сліпця-кобзаря та моїх лютих гайдамаків. В тіні його прекрасно-розкішної майстерні, мов у жаркому, дикому наддніпрянському степу, миготіли передо мною мученицькі тіні гетьманів. Передо мною красувалася моя прекрасна, моя бідна Україна, у своїй непорочній, меланхолійній красоті... І я не мав сили, задумавшись, відвести мої духові очі від цієї рідної, чарівної принадності... Я знав добре, що малярство — моя майбутня професія, мій хліб насущний... Я складав вірші, за які мені ніхто ані копійки не заплатив, і за котрі накінець позбавили мене свободи, а котрі я, не зважаючи на всемогучу людську заборону, все таки нишком складаю».

Це можемо навіть назвати поствою сповіддю, але тут не маємо нічого, що вказувало б на якусь партійність Шевченка. Коли перед його очима «мученицькі тіні гетьманів», то зрозуміло, що це Україна козацьких часів, безсумнівно героїчна доба нашого народу, до якої так часто звертався Шевченко, яка була протиставленням до доби «лакеїв і свинопасів», яку він дуже добре знав, бо жив у ній і боровся проти неї.

«Та й марне б він мордував себе силкуванням на перше місце поставити малярські роботи — пояснює Ол. Кониський. Порівняння поета і суще (дійсно) свідомого патріота так само не можна спинити, як не спиним вітру в степу, або течії Дніпра. Нема їм спину — шлях їх скрізь битий?»

Треба, в цьому випадку, признати повну рацію проф. С. Смаль-Стоцькому, коли він говорить: «Всі ми маємо обов'язок над словами, думками, ідеями нашого найбільшого народнього генія добре застановитися, їх передумати та й таки їх здійснити».

Якийсь незрозумілий, упривілейований ніби патріотизм — нікому не є потрібний. За партійний патріотизм Шевченко ніколи не боровся, а за чистоту української християнської і національної душі, і такий патріотизм навіть нам непотрібний, а палкі горючі душі — готові на жертви для України, а не для партії.

Сам Шевченко глибоко вірив, що з його дум виростуть «ножі обоюдні», чи інакше — всестороння україн-

ська думка, що буде здібна до великих чинів, що:

»Розпанахають погане,
Гниле серце трудне.
І вицідять сукровату
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої святої!«

І він не помилився, бо його дума широким розголосом і таким сильним, що спинити її ніхто не міг, хоч до сьогодні наші вороги намагаються її приглушити, пронеслась широкими степами України, зударилась з верхами дрімучого Кавказу, викупалась в українському Чорному морі, перекотилась золотоколосими ланами Поділля, ластівкою пролетіла по карпатських полонинах, гостила над срібним Сяном і в зворах Бескидів. Старими горами Жолма, над водами Волині й Полісся — позначила вона глибокий слід, доторкаючись болючо й солодко людських душ всіх живих і ненароджених сивів і доньок нашого народу, будила їх з твердого сну, наказуючи: »вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю — волю окропіте!«

Тут з допомогою нам приходить проф. Філарет Колесса, пишучи: »Коли ж Шевченкова поезія так сильно промовила до душі українського народу, що й ідеологічно об'єднала всі розділені його частини від Карпат по Кавказ, та що на протязі цілої сотні літ не втратила своєї живучости й величезного впливу, то пояснення цього факту находимо, між іншим, також у тісному зв'язку Шевченкової творчости з рідним ґрунтом — з українською народньою поезією, тим видітом довговікової культури рідного слова серед широких мас українського народу«.

Можна сказати, що думка з »Кобзаря-Букваря« своє завдання вже сповнила. Вона живою іскрою запалила живий вогонь любови до окраденої Батьківщини й поневоленого народу, чи навіть можна сказати, що викликала нашу самолюбов, запалила в наших душах гнів і обридження до неволі. Це означало б, що вона сповнила перше своє завдання.

Але облогом стоїть друга невмируща дума з »Кобзаря-Свангелії«, думка філософсько-християнська зі загально людськими основами. Думка, яка мала б переродити нас докорінно, виполоти з нашої народньої душі всякі сліди зла, неправди й несправедливости; думка, що має нас повернути до правдивих визнавців Христа,

які в ім'я любови до найменшого брата, в ім'я святої волі готові на найвищі жертви. Як треба жертвувати себе для загального добра, — найкращий і найбільший приклад дав нам таки сам Шевченко.

Як замало було б називати себе християнином, коли б ми знали напам'ять ціле Євангеліє, а не приміняли його в нашому щоденному житті, так замало буде, коли вивчимо цілого «Кобзаря», але не спроможемося його живих ідей приміняти в нашому щоденному житті. Це в однаковій мірі відноситься до нас одних, громади й цілого народу. Ми будемо і християнами, і патріотами, але в обох випадках будемо недокровними, бо не буде в нас сили й глибокого розуміння того, що є живим християнством і живим патріотизмом.

6. ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА

Коли б зібрати не наукові праці про філософію та філософську думку, але тільки короткі погляди на них різних людей, то це була б окрема, може навіть дуже цікава праця. Нам доведеться задоволитись тільки небагатьома висловами, щоб зрозуміти саму суть філософської думки, потрібної для зрозуміння такої думки в нашого Великого Шевченка.

«Філософська думка — говорить уругвайський політик Хосе Енріке Родó — це плід сильних душ, що навчас навіть з неминучого зла витягати добрі висновки; вона кидає нас до нових чинів і ніколи не висихає в своєму корені погідної надії».

Наш проф. Дмитро Чижевський філософічною думкою називає окремі вірні або невірні твердження, а іст рію філософії — історією помилок людського духа. Але треба пояснити, що помилок одних на яких учаться другі, і т кий погляд не буде дуже далекий від правди. Філософська думка — це перехід від одної до другої часткової правди, це певного роду односторонність, що в поодиноких моментах зливаються в одність-синтезу і зближаються більше до правди.

Іншими словами, — філософська думка — це тама думка, що повинна замикати в собі якусь правду, або

Водай частину тієї правди. Вона повинна бути ясна й зрозуміла, розбірлива; ґсновуватись на перевіреній уже правді, на певних принципах, за якими вже є вікові досвіди людщини.

Філософською думкою годі називати таку, в якій не можна дошукатися ні початку, ні кінця, що приносить неславу не тільки самому її авторові, а загалові людського роду; нефілософською буде також і така, якої не можна пов'язати з нічим ані на землі, ані поза нею. Така думка приходить з безвістів і в безвістях її місце. Іншими словами — ми погоджуємось з поглядом польського філософа о. Юзефа Варшавського, який філософською думкою називає таку, яка є найпростішою в словах, найздоровішою своїм змістом, що має в собі якесь зерно правди. Вона під ніяким оглядом не повинна бути змінлива, а постійно жива, вічно правдива. Тільки така думка має неоцінену вартість у нашому житті, тільки такою повинні ми дорожити, тільки така думка є дійсно філософською думкою.

Саме тому англійський філософ Франціс Бекон твердить, що фальшива філософія зі своїми фальшивими думками «жидає людський розум в обійми атеїзму, а правдива і глибока провадить людину до основ розуміння правди й віри».

Староримський філософ Цицерон висловився про філософію дуже високо, називаючи її «ліком на хвороби людського духа». Прекрасно висловився про філософську думку швайцарський філософ Фредерік Аміль: «Філософська думка без поезії і життя, без вічності — це краєвид без неба, в якому ми задусимось», а французький мораліст Вовнарґ характеризує філософську думку передусім ясністю і твердить, що найкращі з них є овочем не людського розуму, але глибини людського серця.

Такою філософською, розумною думкою вважаємо християнську думку Шевченка, яку сам він називає «пречистою думою», яку він зачерпнув з найглибших джерел життя, переробляв її в своєму дослідницькому розумі, прибирав її в «шати свого серця» (вист. амер. канського публіциста Олівера Брастона, передаючи нам її у спадку, як найдорожчий всенародній скарб, я ми повинні покористуватись розумно, щоб не бути постійною притчею у людях.

«Може? — ставить питання Володимир Шаян, — може сонце розбудило в ньому найглибші сили тоді, коли йому тринадцятий минало й пас ягнята за селом,

— приспані в серці малого хлопця, і на ціле життя розколисало його душу до молитви, до жертви, до правди й до святости».

»Знає є, — говорить Бундт — що характер нації знаходиться в її духовості, яка більше, як зовнішня культура, дозволяє нам докладніше вглибитися в душу народу». (За проф. Іваном Мірчуком).

Коли йде про це духове представництво нашого народу, то воно найкраще й найвиразніше таки відбивається в Шевченкових думках. Така відбитка нашої народньої душі є також у других наших робітників пера, тільки Шевченко, на нашу думку, не лиш найбільше типовий представник, а найчистіший, можна сказати навіть — найдосконаліший, бо до його душі не закралося нічого такого, що могло б її зіпсувати.

Про Шевченка, як філософа-систематика, говорити не можна, бо таким Шевченко ніколи не був, спеціально філософ'єю не займався, хоч, як побачимо, філософія була в крузі його зацікавлення. Здається, що абсурдальним було б дошукуватися і твердити про якінебудь впливи інших філософій на його прекрасну думку не тільки тому, що на такі впливи ми не змогли б дати ніяких доказів, а є також тому, що Шевченко сам для себе є дуже замітною фігурою (він геній!) і сам є творцем своєї оригінальної філософської думки.

Тут приходять нам з допомогою проф. Іван Мірчук зі своїми міркуваннями, в яких стверджує, що «не тільки Україна, але ціла Слов'янина не видала зі свого лона такого філософа, що його можна б порівняти з тими, що розквітли на заході Європи, але, не дивлячись на все про слов'янську філософію, а зокрема про українську та її мислителів, треба говорити, як про щось спеціальне».

Дошукуючись причин занедбання на філософській ділянці у слов'ян, проф. І. Мірчук доходить до дуже цікавих і важливих заключень, стверджуючи рівночасно причини облогу філософської думки серед слов'ян і серед українців:

1. »Брак самостійної державної організації. Слов'яни, у боротьбі за свою державну самостійність, всі свої сили витрачали на неї і філософувати не було в них коли.

2. Дуже важливою причиною є також це, що слов'яни не мають старих основ для власної філософії, немає в них філософичної традиції і оригінальності, розважаючи той незаперечний факт, що взагалі не постала ніяка

філософська система без попереднього підготування в попередній епосі. Ніяка філософська система не постала спонтанно, а кожної основи лежать у минулому, що їх систематики зв'язують зі своєю сучасністю.

3. Найважливішою причиною філософічного неповодження в слов'ян є притаманна слов'янська психологічна структура, яка так уложена, що духовна енергія в формі філософської думки пливе в слов'ян не у висоту чи в глибину, а розпливається поземо в ширину.

4. З цієї дивної психологічної структури випливає цілком різне зацікавлення в слов'ян до філософічного питання.

Слов'яни не цікавляться питанням теорії пізнання, його можливості і границі, але цікавляться людиною, її долею, її життям і суттю цього життя. Тому слов'янські філософи — це філософи практичні, ідеалісти, чи інакше — філософи серця».

Про цю ширину нашої думки може навіть свідчити і той незаперечний факт, що ми так дуже любуємося в самому слові «широкий», яке часто повторяється в нашій багатій народній творчості й у нашому письменстві, що, можливо, цілком підсвідомо висловлює Осип Юрій Федькович у листі до Панька Куліша, кажучи: «Пливе Днистер тихий, як руський нарід, широкий, як його думка, глибокий, як його рани!»

По міркуваннях проф. І. Мірчука стає нам ясне питання нашої української філософії, яке рівночасно підтверджує міркування філософської думки Шевченка, чи ясніше — робить його реальним об'єктом досліджування. Навіть було б дивним, коли б такий духовний велетень, як Шевченко, не цікавився проблемою людського життя, призначенням людини, її долею, а в парі з людиною, щоб не цікавило його існування Найвищого Божого Єства, підпорядкування Йому людини тощо. Це саме є питанням практичної філософії з її галузями: теодицея — наука про Боже Єство, космологія — наука про всесвіт, онтологія — наука про живе єство на землі, а, передусім, про людину, її сотворення та підпорядкування її Богові, психологія — наука (в християнському розумінні) про душу людини та її добрі й злі акти, етика — наука про добро й зло.

Всі ці питання входять у засяг зацікавлення Шевченка, над ними він призадумується ціле своє життя, дає на них відповіді, які знаходимо в його «Кобзарі», в усіх прозових творах, у листуванні тощо. В усіх тих міркуваннях ми виразно бачимо Шевченків християн-

ської світогляд, а звідси його філософська думка має виразну християнську рису й ми можемо без помилки розважати її, як християнсько-філософську думку. Вона в нашого Шевченка прекрасна, захоплююча, часом навіть неповторна, подивугідна і, повторюючи слова Гр. Квітки-Основ'яненка, треба підкреслити, що вона впливає на нашу християнську душу, «як тепле маслечко».

Коли досі Шевченкового імени не знаходимо в історіях філософії, в історіях розвитку й величі людської думки то не тому, що Шевченко не дійшов до вчених дослідників світу, але тому, що ті дослідники не дійшли ще до Шевченка. Але ми віримо, що приїде час, коли наш великий християнський мислитель Шевченко стане об'єктом зацікавлення християнської філософії і займе в ній давно належне йому почесне місце.

7. ШЕВЧЕНКО І ФІЛОСОФІЯ

Попередників — філософів ідеалістів, філософів серця на українському ґрунті Шевченко мав дуже багато. Зацікавлення філософією на нашій землі є дуже давнє, ще на початках нашого християнства. Про це нам виразно говорять знані на нашій землі «Збірники Святослава», «Пчоли» та другі, яких сторінки аж рояться думками Платона, Демокріта, Арістіпа, Діогена, Пітагора, Арістотеля та других. Багато запозичених думок у філософів грецьких, римських, християнського середньовіччя масмо у творах Митрополита Іларіона, св. Теодосія Печерського, Кирила Турівського та Климентія Смолятича.

«Климентій Смолятич — пише проф. Володимир Радзикович, — другий митрополит українсь у Києві, — був книжником і філософом, якого другого не б, ло в українській землі».

Знані були в Україні переклади творів Отців Церкви, а зокрема Івана Золотоустого, Григорія Богослова, Василія Великого, Єфрема зі Сирини, Івана Дамаскина, в яких також маємо багато філософічних думок та ідей, якими користувались наші робітники пера, в яких

зачитувалися наші предки може навіть більше, як робимо це сьогодні ми.

»Ми маємо певні докази на те, що від зарання нашої історії в Україні філософія була добре відома, а прийшла вона до нас разом з християнською культурою з Костянтінополя — пише проф. Іван Мірчук. Київський Митрополит Климентій Смолятич був першокласним філософом, який знав твори Платона й Арістотеля. В Київській молодій державі знані були твори Отців Церкви та твори Івана Дамаскина, Климентія Ареопажита й Максима Конфесора-Ісповідника, що дуже часто цитували в своїх творах думки Платона й Арістотеля».

Ще більше зацікавлення філософією маємо в Україні в XV-XVI віках, що виникло на тлі цікавого релігійного руху, званого під назвою ожидовілих чи жидівствующих. Ожидовілі — це секта, що навчання своє основиувала на Біблії та на філософії грецькій, жидівській і арабській. З того часу маємо переклад на слов'янській мові логіки Альгазали, що його зробив Мозес Маймонідес, чи простіше Маймон. Література ожидовілих була досить багата, твердить проф. І. Мірчук, але по розгромі секти наша Церква її знищила. Цікаве, однак, і знаменне нашої толеранції, що ожидовілих у Києві ніхто не переслідував, як з другої сторони — не було ними надзвичайного захоплення. Але коли вони перенеслися зі своїм центром у Московщину, а перенеслися тому, що знайшли там більше пригожий ґрунт для свого навчання, то там їх усіх та їх учнів у жахливий спосіб вимордували.

Філософська думка була головною зброєю в часі нашої знаної релігійної полеміки в XVI-XVII сторіччях, коли то головною зброєю проти польської політичної і релігійної експансії було: живе слово — проповіді, диспути, різномодні дискусії ширшого чи вужчого характеру; друковане слово — наукові й полемічні твори, що своєю висотою і тонкістю думки на багато перевищують подібні полеміки сьогодні.

Цю полемічну зброю спочатку доводилось здобувати за кордоном. І це був один із перших і найголовніших шляхів, що на наші землі перемандровували філософські книги, різномодні скрипти, записки та нотатки. За цим виникла гостра потреба заснування власних високих шкіл, де, побіч глибоких теологічних студій, друге місце займали філософські студії. Найславніші з тих шкіл — це Острозька та Київська Академії.

Зокрема Києво-Могилянська Академія тішилася доброю славою не лиш на нашій землі, а в цілій Слов'янщині, добре знана вона була в країнах західньої Європи.

»Подорожі зі східньої в західню Європу були дуже тяжкі й коштовні — пише проф. І. Мірчук про часи тієї релігійної полеміки, — а пекучі потреби були ще більші так, що треба було думати про власні наукові осередки. Так постала Острозька Академія (1585-1640), що була першоякісним культурним і науковим осередком і мала величезне значення на дальший хід життя й боротьби українського народу з польським ультра-католицизмом.

Основи для духового життя не тільки для України, а для цілої Слов'янщини поклала Київська Академія, заснована в 1644 році, що має також слушно назву Могилянської Академії в честь свого засновника, київського Митрополита Петра Могили. В ній Арістотель займав чолове місце й викладали його там не тільки з грецьких оригіналів, але також з пізнішими коментарями, що постали в середньовіччі. Академія сильно ривалізувала з єзуїтськими колегіями, що були тоді пануючими в цілій Європі. Академія давала своїм слухачам таку саму духову поживу, що єзуїти, тільки з великою закраскою національного характеру.

З того часу аж до наших днів збереглося багато дуже цінних творів, серед яких найважливіші для нас філософського характеру, як: »Зерцало Богословія« — Транквіліона Ставровцького, що є дуже доброю філософсько-науковою розвідкою в дусі св. Томи з Аквіну; розвідка про душу пристрасного полеміста Касіяна Саковича та другі твори«.

»В половині XVIII ст. префектом Київської Академії став вихованок Заходу Давид Нащинський, людина обдарована талантами, що зірвав цілком зі заскорузлою схоластикою та її методами, а перевів реформу навчання філософії на основі філософського підручника Бавмайстра, а предмет психології за навчанням Вольфа. А треба знати, що Бавмайстер і Вольф це були світочі цілої Європи. Коли додати, що в Київській Академії викладалася філософія Бекона, Декарта, філософія найкращих представників т. зв. Картезіянської школи — Ляйбніца, Гобса, Гроціуса, Пуфендорфа, то, коротше, — в нас було знане філософське навчання цілого Заходу в його оригіналах, включно до славного Канта«. (За проф. І. Мірчуком).

Професори й студенти Київської Академії не лиш знали західню філософію в найкращих її представниках, а перекладали їх, писали свої власні твори, зачерпуючи думку в західніх мислителів.

Все це не здогади, а незаперечні докази, що філософія в Україні була добре знана, що не одна філософська думка могла народитися, маючи чуже запліднення, але також на нашій землі зароджувалась наша оригінальна думка, що є дзеркалом нашого власного життя, нашого світогляду.

♦ Можливо, що надто відважно було б твердити, що Шевченко був докладно познайомлений з пануючими в своєму часі філософськими напрямками на нашій землі, бо на це не можна дати ніяких поважних доказів, але, знаючи зацікавлення Шевченка до книги, можна трохи певніше, як здогадуватися, що дещо з філософії він таки знав. Цілковито певно, що він був познайомлений з навчанням вихованка Київської Академії Григорія Савича Сковороди. Філософія Сковороди була знана в Україні, деяке зацікавлення нею було також і на Московщині, а певно, що знали її тодішні інтелігентні круги, серед яких обертався Шевченко.

»Сковорода — говорить проф. І. Мірчук — в погоні за філософським знанням, без грошових засобів, без дозволу на подорож закордон, вибрався в довгу мандрівку по Європі, в часі якої відвідав університетські міста: Відень, Мюнхен, а дехто твердить, що він мав відвідати також Кенігсберг й особисто мав познайомитися з Кантом. Хоч новіші досліди це знайомство ставлять під сумнів, однак, певних фактів, як воно було, ніхто не має».

Це, одначе, зараз для нас немає ніякого значення. Важне, що Шевченко зі Сковородою був познайомлений. Не можемо забувати, про що ми вже згадували, що Шевченко в погоні за знанням, за освітою, занедбував навіть свої малярські обов'язки, читав багато, що потверджує сам, кажучи, що книга для нього є хлібом насущним, без якої він не міг обійтися. Можна сказати, що попадались йому книги, які під одним чи другим аспектом заторкували також філософські питання. Коли йде про познайомлення Шевченка з навчанням Сковороди, то не треба також забувати, що поет був познайомлений з тими самими українськими родами, серед яких обертався і Сковорода, мав нагоду читати його твори, що одні в списках, а другі друковані знаходились у поміщицьких бібліотеках. Було б навіть

дивно, коли б він ще малою дитиною, в Кирилівці, щось не знав про Сковороду, бо «списував» його у своїх книжечках куплених за краденого п'ятака, а не поцікавився ним пізніше.

Слушно твердить проф. В. Радзикевич, що «вплив Сковороди відбився в писаннях пізніших українських письменників: Котляревського, Квітки, Шевченка, Куліша», а нам здається, що найсильніше відбився він на Шевченкові.

»В поезії Шевченка — пише С. Смаль-Стоцький — виявився найщиріший український патріотизм, палає найгарячіша, але не сліпа, любов до рідного краю, палає вогнем любови до людини взагалі. Найблагородніша альтруїстична етика знайшла в Тарасові свого речника надхненого Богом. Він наш великий біблісець, із Христової науки ясно й недвозначно витягав такий висновок, щоб за ката лютого молитись і боротися з ним не вогнем і мечем, а правдою і любов'ю. Це той тон, що ще в молодечих його літах глибоко запав у його душу, коли він навчався Біблії та списував Сковороду, це продовження філософії нашого таки питомого філософа Сковороди«.

В повісті «Княгиня», згадуючи свої дитячі школи, дяків-п'яниць, згадує Шевченко дяка Совгіра, також, виходить, сквородця, бо пише таке: «Зложив свою мізерію в торбу, закинув торбу на плечі, взяв в одну руку патерицю, а в другу зшиток з синього паперу, де були пописувані псалми або вірші Сковороди, та й помандрував шукати собі другої школи».

Коли навіть дяки-п'яниці цікавились і записували думки Сковороди, чи переписували собі цілі його твори, то можна думати, що вони, бодай час до часу, навіть у найприступнішій формі, щоб «лописатися» своїм знанням перед учнями, говорили їм щось про Сковороду. В усякому разі одно місце в «Кобзарі» аж надто ясно говорить нам, що Шевченко старий знайомий Сковороди:

»Кругом листочки обведу,
Та й списую Сковороду...«,

а списував те, що знав від своїх учителів, і те, що жило серед народу.

В творі «Тризна» згадує Шевченко імена ще інших філософів, що не мусимо вважати доказом зацікавлення ними, але коли він їх згадує, то напевно щось про них знав, а певне тут, що він не любив мудреців-

космополітів, чи, другими словами, таких мудрагелів, що їм не хочеться працювати у власному городі й проскакують у город сусіда, щоб йому служити своєю працею:

»І той, хто мислить без кінця
Про думки Канта, Галілея,
Космополіта — мудреця,
І людей судить, без різниці
Рідного брата і отця, —
Той лжепророк. Його суди
Це півідеї, півдурниці...«

В «Кобзарі» Шевченко згадує імена: Сократа, Архімеда, в інших творах маємо згадки про Платона, Лібелта, українського філософа Тупицю та других. Навіть ці короткі згадки кажуть нам додумуватися, що вони згадані не випадково й не без глибшого розуміння цих імен. Трудно собі уявити, щоб той Шевченко, що »розкидав своїм розумом« у всіх ділянках науки, культури й мистецтва, згадував їх от-так собі для прийоми чи звичайної чванькуватости. В це ми ніколи не повіримо.

З великою допомогою в цьому тяжкому питанні спитить нам Пидпін з такою заміткою: »Кращі літературні сили в Московщині в 1840-вих роках займалися питанням мистецтва. Побіч цих питань, цікавилися вони питаннями філософії та питаннями практичного громадського життя. Тоді всю свою увагу звертали на філософію Гегеля, Шеллінга, або Шекспіра, Гете, Байрона та інших«.

Знаємо, що в тому часі Шевченко обертався в найкращих столичних кругах, і напевно він цікавився тим, чим цікавилися другі, бо інакше він був би не тільки відсталим, а можна робити заключення, що був би навіть нецікавим співрозмовником других. Коли другі літератори були зацікавлені німецьким ідеалізмом, то певно можна сказати, що цікавився ним і наш Шевченко.

В »Щоденнику«, під датою 5-го липня 1857 року, маємо прецікаву замітку якраз таку, що нам доказує добру познайомленість Шевченка з філософією: »Я, не зважаючи на щирю любов до прекрасного в природі й мистецтві, чую непереможну нехіть до філософії та естетики, і оці почування завдячую спершу Галічу, а, врешті, нашому високошановному В. І. Григоровичу, котрий читав нам колись лекції про теорію

мистецтва, девізою котрих було: більше вдумуватися, а менше критикувати — чисто платонський вислів.

Навіть Шевченкова нехить доказує нам, що він цікавився й був добре познайомлений з філософією та її напрямками, бо трудно собі уявити, щоб хтось виявляв до чогось нехить, а не знав чому саме. Коли він пише, що в нього нехить до філософії, то вона мусіла мати якусь основу, якесь власне підґрунтя, на якому зроджувалася в думках нашого мислителя.

Під датою 7-го липня 1857 року знаходимо другу дуже важливу замітку, яка потверджує наші міркування, що Шевченко мав зацікавлення до філософії, орієнтувався в ній добре й читав різномодні філософічні твори. В «Щоденнику» читаємо: «З Лібельтом я трохи знайомий: читав його «Орлеанську Дівичо», його критику й філософію. На перший погляд він видався мені мистиком і непрактичним у мистецтві. Що дальше — побачимо. Боюсь, щоб цілком не роззнайомитися».

В Новопетровській фортеці Шевченко читав три томову працю Лібельта: «Estetyka czyli umnictwo рієкле», про що маємо аж кілька записок у «Щоденнику», а кожна з них — це певні міркування поета на тему філософії. «В таким поганім настрою (10-го липня був слотливий день і Шевченко сидів у своїй альтанці. — Д.Б.) пригадав я собі «Умніцтво пенкне» Лібельта й узявся жувати його: тверде, кисле та нудне, мов той німецький «вассерзуп». Як, приміром, людина, що так поважно трактує надхнення, вірить простосердно, немов то Йосип Вернет казав себе прив'язати на гнізді щогли, щоб набрати надхнення. Яке простацьке поняття про те невисказане, божеське почуття. І в це вірить людина, що пише естетику, що говорить про ідеали, про високе й прекрасне в духовій природі людини. Ні, естетика мені не вдалася. Лібельт тільки пише по-польському і відчуває (в що я сумніваюсь Т.Ш.), а мислить по-німецькому, а бодай перейнявся німецьким ідеалізмом (колишнім, який тепер не знаю, Т.Ш.). Він скидається на Жуковського в прозі; він так само, як покійний Жуковський, вірить у безживну красу німецького ідеалу».

Саме тут маємо потвердження думки Пипіна, що в сорокових роках ХІХ ст. пануючою філософською струєю в Україні й на Московщині був добре знаний німецький ідеалізм, яким займалися й філософи і письменники. Займався ним також Шевченко, до чого він найвиразніше признається в словах: «перейнявся

німецьким ідеалізмом, колишнім, який тепер не знаю». Тут цілком ясно, що з німецьким ідеалізмом Шевченко був досконало познайомлений. Десять жорстоких років ділило його від культурного життя й він мав рацію, вишучи: «який тепер не знаю».

Зацікавлення Лібельтом, що дало Шевченкові нагоду висловити деякі свої погляди на філософію, продовжалося, про що маємо дальшу згадку в «Щоденнику» під датою 11 липня 1857 року:

»Вернувшись у город, я, як звичайно, до обіду лежав під своєю вербою та читав Лібельта. Нині й Лібельт видався мені поміркованим ідеалістом і більше схожим на людину з тілом, як безтілесного німця. В одному місці він говорить (розуміється, обережно, Т.Ш.), що воля й сила духа не можуть проявитися без матерії... Лібельт у моїх очах рішучо покращав, але все таки школяр. Він пренаївно доказує, що Всемогучий Творець світа присутній у всьому видимому й невидимому нам світі, і так побивається за цю стару, як світ правду, як, коли б він її перший відкрив».

Тут маємо аж два важливі докази християнського світогляду Шевченка. Перший з них: Шевченко визнавав ідеалізм, але ідеалізм поміркований, чи, іншими словами, такий ідеалізм, що має «тіло й душу», чи ще інакше — визнає живу людину; ідеалізм, що в нашій українській філософії заступають його Сковорода, Новіцький, Юркевич та багато других; ідеалізм, що на нашому ґрунті розвинувся в філософію серця; другий з них — це виразне визнання Всемогучого Творця світу. Шевченко навіть незадоволений з того, що Лібельт береться доказувати цю незбиту правду, якби він її перший відкрив.

Тиха й приємна розмова Шевченка з філософом Лібельтом продовжувалась і під датою 12-го липня 1857 року знову маємо цікаву згадку: «Лібельт мені дійсно подобається. Продовж десяти років я, в чім степу й казарми, нічого не бачив, і, крім солдатського, рабського слова, нічого не чув. Страшна й мордюча проза... І тепер мій випадковий розмовник Лібельт такий для мене чарівний...»

Наступного дня ще маємо записку про Лібельта, в якій читаємо: «Але все від Бога. Вбивши в собі ідовитий сумнів, я взявся до свого вірного друга Лібельта і з насолодою перебесідував з ним до самого вечора».

І остання згадка про Лібельта знаходиться під датою 23-го липня 1857 року. Можна здогадуватись, що в

тому дні Шевченко закінчив читати «Естетику» Лібельта й робить спробу короткої оцінки твору: «Для людини-матеріяліста, якій Бог не дав розуміння Його благодаті, Його нетлінної краси, — для такої людини всяка теорія краси — пуста балачка; для людини ж обдарованої цим розумом — чуттям, подібна теорія теж пуста балачка, і ще гірше шарлатанство...»

З цієї згадки знову ж ясно бачимо, що Шевченко все й усюди шукав нетлінної Божої краси. Це ясне з його всіх творів, але ця нотатка для нас дуже важлива тому, що це безпечний запис, дуже інтимний, і він нам без ніяких «але» доводить правдиве й християнське Шевченкове «я». Лібельт у своїй «Естетиці» займається питанням краси, але досить виразно бачимо, що повністю Шевченка він не задовольнив, бо признає йому багатство Божого дару розуму й почуття, а все таки закидає йому пуста балачку й шарлатанство.

21-го квітня 1858 року, повернувши з театру в Петербурзі, зайшов Шевченко до свого приятеля Білозерського, «застав у нього — записус в «Щоденнику» — Д. Кавеліна. З розмови про минуле й майбутню долю слов'ян перейшли ми до психології і філософії, і пересідали до третьої години ранку.»

Треба зазначити, що Д. Ковелін був професором Петербурзького Університету. Коли Шевченко міг вести з ним таку довгу розмову на тему психології та філософії, то це незаперечний доказ, що з філософією він був дуже добре познайомлений. Трудно собі навіть уявити, що людина могла б говорити з професором філософії, і то кілька годин, коли б сама тієї філософії не знала. Було б навіть абсурдальне робити подібну записку в «Щоденнику». Ця одна нотатка повністю задовольняє наше бажання: добре обізнання Шевченка з філософськими проблемами.

Що Шевченко цікавився філософією, а зокрема християнською філософією, доводить нам також його лист до княжни Варвари Репнін з 1-го січня 1850 року, в якому поет пише: «Яка жахлива безнадійність! Така жахлива, що одна тільки християнська філософія може боротися з нею. Я Вас прошу, коли зможете роздобути в Одесі, бо тут я не знайшов, прислати мені Тому Кемпійського — «Про наслідування Христа». Одинок розрада моя тепер — це Євангелія. Я читаю її без вивчення, щодня й щогодини.»

Зймаючись Шевченком-клясиком, проф. Е. Ю. Пеленський пише: «З клясичним, спокійним, розсудливим

світосприйманням нерозривно в'язалося поглиблення релігійних почувань, або стисліше — його зацікавлення проблемами християнської філософії. Таке тісне об'явлення класичного світогляду з християнською філософією відповідало духові часу (тільки не духові московському. — Д.Б.), і, як не можна краще, — важким обставинам життя» — Тараса Шевченка.

Не треба забувати, що в тому часі, бодай серед найкультурніших наших кругів, жив зі своєю «філософією серця» славний Памфил Юркевич; в тому часі жив, творив і працював філософ Новіцький, яким цікавились і в Україні, і на Московщині.

Все це ясно промовляє, що філософські зацікавлення в Шевченка були, а коли так, нічого не стоїть на перешкоді підходити до нього не як до філософа, висловлюючись просто, професіонала, а мислителя-поета, можна його розглядати, навіть з формального боку, як філософа-християнина, яких мало не тільки серед нас, а навіть у широкому світі. Після цих усіх філософських зацікавлень, без ніякої пересадки, можна ставити на розгляд християнсько-філософську думку Шевченка тим більше, що така думка Шевченкова є не фантазією, а найбільшою реальністю.

8. ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНЬСЬКА «ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ»

«На початку ХІХ ст., загалом в цілій Європі, а спеціально в східній, серед поляків і москалів, була відома філософська течія, з досить багатою літературою, знана під назвою місіянізм, — пише проф. Іван Мірчук. Під місіянізмом треба розуміти віру в спеціальне післанництво народу, дане йому Божим Провидінням, силою якого нарід має стати носієм нових ідей в історії людства. До такого післанництва нарід є вибраний і покликаний».

У нас неправильно термін «місіянізм» утотожують з терміном «месіянізм». Це цілком два різні поняття. Не будемо спорити котре з них старше, тільки термін месіянізм прийшов до нас з традицією св. Письма, зв'язаний з Месією, з приходом Христа Спасителя, а місіянізм — від слова місія-післанництво. Місіянізму,

про який іде мова, не можна пов'язувати з месіанізмом Христа, хоч не заперечуємо, що, доходючи до кореня самого поняття, дійдемо до його спільноти, тільки сьогодні це два різні поняття й два різні терміни».

«Праджерел місіянізму — пише далі проф. І. Мірчук — треба шукати в жидівській релігії. Жиди тому, що вони одержали об'явлення, думали, що вони єдині покликані до запанування над світом. Така мрія традицією передалась другим народам, що вважали свою релігію за найкращу і їй повинні були поклонитися всі другі релігії. В такий спосіб жиди, проти своєї волі, стали носіями нових християнських ідей. З розширенням християнства, кожен нарід намагався запропонувати людству свої послуги й усі обіцяли свої жертви в обороні ближнього. Виразніші риси місіянізму XIX віку бачимо у Франції після революції, в Німеччині під час наполеонівських війн, в Італії ці ідеї вирують до половини XIX ст., в Польщі в часі обох повстань і по розборах. Сліди місіянізму бачимо навіть у гурті московської еміграції по большевицькій революції».

В старій Московщині (царських часів), в загальній струї місіянізму зродився московський матеріалістичний панславізм з програмою, яку найкраще й найясніше висловив Пушкін: «щоб усі слов'янські ручаї злилися в одно велике московське море». Але треба зазначити, що московський панславізм постав тоді (60-ті роки XIX ст.), коли місіянізм в Європі вже відживав свій час. Місіянізми других народів бодай були підшиті позірними послугами для людства, а в суті речі всі вони скритими шляхами прямували й сьогодні прямують, коли не до поневолення других, то бодай до гегемонії політичної, економічної тощо. Таким місіянізмом є також сьогоднішній комунізм, що під плащиками «визволення», допомоги — скриває свій старий московський імперіалізм, що, закріпившись денебудь, проявляється в жакливій тиранії і деспотизмі, притамачному московській духовості.

У нас також місіянізм є знаний на початку XIX ст., але він старіший 50-70 років від московського. Його треба дошукуватись в т. зв. масонських льожах (Полтавська «Любов до істини», до якої мав належати Іван Котляревський. — Д.Б.), які дійсно ніякими масонськими льожами не були, а товариствами, забороненими в московських умовах. Ті наші «льожі», а їх було більше, були цілком безпретенсійними, а бажали тільки

облегшити долю поневоленому народові. Трохи виразніші риси місіянiзму має наше славне Кирило-Методiївське Братство, засноване в Києві в 1846 році, але його програма нам ясно говорить, що братчики не претендували на місіянiзм, бо об'єднання слов'ян, добровільне, з власними парламентами, у власних самостійних державах не є місіянiзмом, навіть не дивлячись на бажання братчиків, щоб спільний всеслов'янський парламент збирався в Києві.

Розглядаючи наш місіянiзм, проф. І. Мірчук цілком слушно пише: «Та надзвичайного зацікавлення місіянiзмом, як таким, Кирило-Методiївці не виказали, бо вони бажали визволення українського народу з-під московської неволі, об'єднання слов'ян на основах федерації, на основах загальнолюдських і соціальних ідеалів».

Але нам іде про що інше: коли виразні елементи філософії маємо майже в усіх наших Кирило-Методiївців, як це доводить проф. Д. Чижевський, то чому не мав би бути під її впливом Тарас Шевченко, який, як говорить проф. Леонід Білецький, «очолював його і ідеологічно був його душею, серцем, надхнув його думками, пориваннями і твердою незломною волею».

Ми бачили вже, що Шевченко цікавився філософією, читав, що тільки було йому доступне з великої культурної скарбниці других народів, що відбивалось на його думках. Велику подібність маємо між ними і другими нашими мислителями, попередниками й сучасниками.

Для всіх наших філософів і для Шевченка є одна спільна й характеристична риса, а саме на ґрунті філософії почуттів, філософії, яку слушно називають «філософією серця», що дуже виразна у Сковороди, Новіцького, Костомарова, Куліша, Миколи Гулака, Памфила Юркевича та других. Але треба бути ширим і сказати, що зерна тієї філософії серця ми маємо навіть у наших літописах, які писані не холодним розумом, а християнським серцем; це саме явище маємо навіть у нашому законодавстві «Руській Правді», списаній за Ярослава Мудрого; з тією філософією серця зустрічаємось у «Завіщанні Дітям» Володимира Мономаха. Вчитаймося у християнське життя великого воєвника св. Володимира Великого, а побачимо, що св. Хрещення засіяло в його душі також філософію серця. Кого вона обминула в нашій глибокій старині? Нікого!

Навіть наші полемісти XVI-XVII віків, де, здається, потрібні були аргументи розумових міркувань, показалися нічим іншим, як українськими філософами серця. Саме тому всі пам'ятники нашої великої релігійної полеміки є симпатичними, зворушливими, бо в них полемісти вкладали не свій розум, а серце. Це, однак, ніяк не свідчить, що ми не вміємо думати розумом, не спроможні користуватись розумовими аргументами. Ні, це тільки перевага серця над розумом, перевага природного над теоретичною спекуляцією.

Для Сквороди: »Серце людини — це безодня, чи джерело людських бажань і думок. Воно є осередком усього доброго й світлого. Глибоке серце або думка — воно то є самою людиною. Із сердечної глибини виходять думки, що рухають нашу плоть і бруд — тіло. Дійсною людиною в людині є серце«.

В Новіцького »зміст філософії зложений у глибинах нашого духа«.

Микола Костомаров говорить, що »людина здібна любити тільки дух. Фізичне, саме по собі, — неприступне для її серця. Творець об'являється в людині в її серці. Серце людини любить у всіх явищах фізичного світу всюди бачити дух«.

Панько Куліш навчає, що хто серце своє очистить од усякої скверни, той зробить його храмом Божієм. Він висловлює свою думку навіть у гарній поетичній формі:

»Серце чисте милостиве,
Дар найкращий Бога, —
Найпевніша, найпростіша
До небес дорога!«

Він культ серця визнавав в історії, культурі, мові й у житті.

Микола Гулак ціле наше життя основує на шляхетних порухах людського серця, хотів він навіть державний лад покласти на твердих основах Христового навчання, чи інакше — на любові ближнього, довіряючи більше людському серцю, чеснотам душі, як спекулятивному розумові.

Славний Памфіл Юркевич твердить:

»Серце попереджає наш розум у пізнанні правди, зокрема у хвилинах великих труднощів, коли говорить безпосередній потяг серця, як якийсь морально-духовий такт. Правда засвоюється людиною лише тоді, коли ця правда паде на її серце. Найбільші філософи були свідомі того, що серце їх було джерелом їх великих

ідей, а мислення тільки оброблювало ті ідеї, надаючи їм ясності та певності. Тільки за таку думку, що живе в серці людини, людина може боротися, обороняючи її зі саможертвою і героїзмом.

У відношенні до інших Шевченко не міг бути якимсь чужинцем, а тому основою його філософської думки також є: серце, душа, правда, ще й правда свята, любов, добро, краса й воля. Вже в ранньому творі «Перебендя» маємо чудове місце, яке так виразно говорить про Шевченкову філософію серця:

»Щоб люди не чули, — бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля.
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля, —
Орлом сизокрилим літає, ширяє
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитас:
Де воно ночує, як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить;
Спита чорну гору: чому ти німа?«

Його серце шукає правди й справедливості на землі:

»Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!«

В іншому місці поет-мислитель говорить:

»Усюди Божа благодать:
І в серці, і в хаті.«

Навіть його думи, що вириваються з голови, і вони так само як у Юркевича — джерелом своїм мають серце, бо серце є основою духового життя:

»За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга — розриває.«

Він відчуває надто гостро свою людську безсильність, свідомий він того, що без Божої допомоги нічого не вдіє, і саме тому просить він Творця, щоб Той обдарував його душу і серце великою силою, щоб він міг сповнити своє завдання — просвічувати людські серця:

»Подай душі убогій силу,
Щоб вогненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило!«

»На дні свого серця — каже проф. В. Шаїн — знайшов Шевченко куточок, грудьми захищає його перед подувом сибірських вітрів, сльозами теплими ogrіває —

і там — у святая святих його серця — горить вічною вогонь його святости.

Горить молитвою, надією, вірою і любов'ю».

В основному, подібність думки, подібність філософії серця між українськими мислителями й Шевченком ми маємо аж надто ясно, Це цілком природна річ. Але це не значить, щоб він їх сліпо наслідував. Про наслідування нам навіть не йде. Ми навіть не дошукуємось, чи та наша філософська традиція впливала на Шевченка, бо для нас важне й найважливіше, що така була й Шевченко був її природним продовжувачем. На нашу думку — навіть нецікаве було б невільничче наслідування й такого ми в Шевченка не маємо. Всі наші приклади абсолютно не дані на це, щоб доказати наслідування, а тільки органічні зв'язки Шевченка з нашою філософією серця. Шевченко під кожним оглядом є своїм власним митцем, своїм власним незрівняним талантом і розумом (він же геній. — Д.Б.) і такий же оригінальний своєю філософською думкою.

Коли йде, одначе, про Шевченка, його філософський світогляд, його філософсько-християнську думку чи його філософію серця, яка в нас має дійсно глибокі вікові традиції, яку ми загубили, правда, що не всі, десь так по першій світовій війні, то вони в нього виразніші й чіткіші, як у якогонебудь іншого з наших письменників. Ясно, що ми трактуємо Шевченка філософа-письменника-поета з його філософською думкою і так підходити до нього маємо повне право.

9. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ШЕВЧЕНКОВОЇ ДУМКИ

Слідкувати за думкою якогось мислителя, немає найменшого сумніву, треба йти прямим шляхом через самого мислителя. Таким самим шляхом ідемо за думкою Шевченка й у цьому випадкові йде нам з допомогою сам наш симпатичний християнський мислитель, кажучи:

»У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...«

Одначе, щоб шлях досліджування не був надто свобідний, щоб християнсько-філософська думка була для нас більше ясна, плястична й величніша, ми дали невеличку панораму середовища, в якому вона назривала й дозрівала, вказали на її традиції, можливі впливи. Але про впливи нам не йде стільки, як йде нам про це, щоб доказати: коли хтось зі знаних філософів висловив якусь думку на певну проблему й ми називаємо її філософською тому, що її висловив філософ, то думка висловлена людиною, подібна до думки філософа, буде також філософською думкою, хоч її автор філософом не є. Коли ми дозволимо собі поблукати по філософському лабіринті, зачитуємо багато різnorodних думок, то не робимо цього, щоб рятувати Шевченка, щоб «припасувати» його до других, бо це був би зайвий і марний труд. Шевченко сам для себе є мислителем. Різnorodними порівняннями хочемо показати взагалі подібність людської думки без ніякої потреби наслідування.

Не думаємо, йдучи таким шляхом, зробити якунебудь кривду нашому великому Шевченкові, не хочемо міряти його чужими мірками, а навпаки — на прикладах і порівняннях переконаємося, що його думка не менше вартісна від думок других. Таке порівняння допоможе нам Шевченка більше шанувати и частіше прислуховуватись його філософській думці.

Ідучи таким шляхом порівняння, не можемо забувати одного: не сміємо допуститися непростимої помилки, якою ми або невільничо, або надто вж. свобідно доходили до абсурдальних тверджень, що Шевченко наслідував людей, що жили перед ним, а другі, що жили по нім, наслідували його. Про наслідування не може бути навіть мови. Що ми про таке не думаємо, наслідуванням не хочемо «спасати» и шої теми й Шевченка, тому цитуватимем різnorodних авторів-філософів перед і по Шевченкові, доказуючи єдине: подібність гарних і шляхетних думок.

Ми постійно мусимо тямити, що Шевченко геній, а Кант твердить, що витвір розуму генія є винятковий.

На нашу думку, такий шлях є правильний, хоч він тяжкий, але необхідний, щоб побачити що Шевченкову велич християнського філософа, щоб побачити Шевченка таки нашого мислителя. При цьому Шевченко по вічні часи залишиться вчителем українського народу, вчителем людства і проповідником правди, тільки з яснішою і виразнішою філософською авреолою.

Коли ми навіть для прикладів приведемо багато інших думок, які будемо погоджувати з думками Шевченка, то робитимемо це не в цілях спекуляції. Наші порівняння будуть для нас мірилом для самого мірила, для ясності й більшої зрозумілості величких і подивугідних Шевченкових святих дум. Це наше мірило думки все таки залишиться тільки умовним, тільки тимчасовим, сказати б — допоміжним, а не невідільним, бо в противному разі, коли б воно мало бути якимсь реальним мірилом, може ще з міліметровою поділкою, то краще було б узагалі не займатися Шевченком-мислителем.

Але коли ми вже традиційно привикли називати філософською думкою таку, що замикає в собі якусь велику правду, а філософами тих, що попали на сторінки історії «помилки людського духа» чи на сторінки історії філософії, то хочемо вже бути консеквентними до кінця і сказати: чи може бути нефілософською думкою така, яка цілком сходиться з думками других філософів і тільки тому, що Шевченко досі не «мав щастя» попасти, сказати б, «у реєстрові філософи?»

Може, йдучи цим шляхом порівнянь, сповнимо бажання Шевченка, що розсівав свої думи по нашому українському ґрунті, засівав їх у наших душах, а ми вже повинні подбати, щоб ними засіяти цілий світ, бо вони цього варті:

»А де ж твої думи, рожеві квіти?
Доглядні, сміливі, викохані діти?
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки, в серці заховав?
О, не ховай, брате! Розсип їх — розкидай!»

Шевченкова дума тісно пов'язана з життям. Тому вона не пливе якимсь одним руслом, а розпливається широко поміж людське життя, в кожную його закутину. Немає просто в нашому житті ні куточка, куди б не заглянув проникливий і спостережливий розум мислителя, щоб на все спостережене не висловив він свого погляду, своєї думки.

Отож, першим джерелом його філософської думки є така сама людина, її життя з правдою і несправедливістю, з усім лихим і добрим, з ніжним і жорстоким, з любов'ю і ненавистю.

»Тому, що українська філософська думка розпливається в могутню ширину — пише проф. І. Мірчук, — через це саме в українському народі, зокрема в його

поезії, скритий великий скарб. Світогляд його опирається на метафізиці, на відношенні людини до Бога, що творить своєрідну систему етики й оригінальної естетики. Через це філософська думка українців розвивається серед широких народніх мас і являється практичною філософією».

Це саме є практична філософія Шевченка. Без сумніву, що Шевченко також використав ці чудові джерела нашої народньої філософії. Українську народню мудрість вивчав він від раннього дитинства, з казок і зі старої бувальщини, що жила в пам'яті діда Івана. Ця народня мудрість дуже виразно відбивається в творчості Шевченка, на що маємо потвердження також в Олександра Коноиського: «Першими батьками, що годували Тарасів дух і поетичний дар, першими шіжними няньками, що пестили в кріпацькому тілі мужицької дитини кебету поетичну — були природа та історія України. Природа напувала його душу ще змалку високим ліризмом, а народня історія переказала йому в піснях сліпих кобзарів, розказах діда Івана й більше за все — в піснях народу взагалі — годували єрце поета високим народньо-національним почуттям. Крім того, побут народу, його тяжка неволя — все це жезримою цівкою впливалося й годувало весь духово-моральний організм Шевченка; росило талан, повитий сивим туманом. В цьому сповивачі зростав повільно, мовчки, велетень нашого слова».

«В Шевченка була своя мудрість — пише знову С. Смаль-Стоцький, — черпана з живого джерела народньої мудрости, диктована щирою любов'ю до великої руїни, звернена на те, щоб добути «добра святого, волі, братерства братнього» для українського народу, для України. Ця мудрість наказувала йому добувати того добра не чужою мудрістю, не великими словами, не сучасними вогнями (розуміється, що ті «сучасні вогні» з часів Шевченка були дуже сумні, бо їх характеризувала неволя. — Д.Б.), тільки тяжкими, незабутніми ділами, тільки такою повною посвятою любов'ю до Матері-України, як безмежна була його любов, тільки такою і завзятою працею й боротьбою за правду, за волю України, як тяжке було лихо України, з якого народилася його думка».

Користуючись багатолісенною народньою скарбницею, Шевченко ані не переробляв їх, ані ніколи не наслідував сліпо, а все вмів бути оригінальним. Він не пішов ані слідами своїх попередників, ані сучасників, для

яких наша народня пісня дуже часто була не лиш надхненням, а невільничим наслідуванням, що й понизило їх творчість. Цього в Шевченка немає, бо навіть »тема, взята з народньої пісні, — говорить Філярет Колесса — була для нього тільки посівним зерном, стимулом до оригінальної творчости, чи так, як музичний мотив під рукою геніяльного композитора«.

Це саме потверджує вдумливий Іван Франко, пишучи: »Увесь сок українських народніх пісень, з меланхолійною основою і відтінками делікатного гумору, перетворений в кипучу кров самого Шевченка, закрашений сильною його індивідуальністю«.

»Другим духовим хлібом Шевченка, можна сказати — змалку й до останку, стає Біблія і переважно з неї Псалтир. Псалтир Шевченко ще змалку вивчив чи не з першого й до останнього слова. Біблію, за порадою Брюлова, читав він і потім. Читав її, сидячи в тюрмі, і в казематі, і в казармі смердячій. Вплив Біблії яскраво й виразно відбитий скрізь у Шевченкових поезіях і в прозі, писаній московською мовою, а навіть у листах до приятелів і до знайомих. Вплив Біблії, не менший від впливу народньої поезії, лежить червоною ниткою на всіх творах Шевченка«. (Ол. Кониський).

Сам Шевченко в »Артисті« пише: »Брюлов дуже гостро заборонив мені брати теми з чого іншого, а тільки з Біблії та історії греків і римлян. Там, говорив він, є сама простота й краса, а в середньовічній історії неморальність і біда. Тепер у мене в хаті жадної книжки й нема, крім Біблії«. Св. Письмом Шевченко цікавився дуже глибоко. Це зацікавлення можна назвати навіть студіями. Тож не диво, що св. Письмо так сильно відбилося не лиш на творчості, але на самому житті поета. Не диво, що воно мало такий колосальний вплив на його творчість.

Проф. Іван Мірчук слушно твердить, що взагалі »слов'яни не цікавляться спекулятивною філософією, а велике зацікавлення виявляють до метафізики. Віддзеркалення того роду філософії маємо до деякої міри в творах красного письменства й тому письменники й поети у слов'ян є також і філософами«. В цій гарній думці маємо рівнож потвердження наших міркувань, що наша філософія розсіяна по літературних творах, що Шевченко є дуже визначним представником тієї нашої свосвідної філософії, коли не найвизначнішим її родоначальником. Ця наша філософія є тісно пов'язана з нашою християнською вірою і нашою релігією. Дуже

цікава й оригінальна думка проф. І. Мірчука, коли він говорить: »Релігійне питання в слов'ян таке важне, що між ними дуже мало атеїстів, а коли такі трапляються, то тільки тому, що вони не могли знайти повної розв'язки на життєві труднощі й попали в сумнів«.

З цього можемо зробити ясний висновок, що філософська думка не лиш у слов'ян, але також у Шевченка має метафізичне підґрунтя, що в прямій лінії веде до філософії серця.

»Слов'янські філософи були так далеко реалізаторами філософії в житті, що вкладали в неї своє власне життя, проповідуючи її ідеї. Прикладом такої реалізації філософії в практичному житті був філософ Григорій Сковорода«. (Проф. І. Мірчук). Здається, що не менше цю християнську філософію реалізував у практичному житті й наш Шевченко.

»Є вірування в українського народу — говорить С. Смаль-Стоцький, — що земля не приймає тих, що по своїй землі свою кров зросили й зарізали брата, кров'ю брата впились, і ніхто таких не згадає. Таких, коли навіть хоронять, то в останньому кутку на цвинтарі, бо така є етика українського народу«.

Така етика нашого Шевченка. Він не тільки був їй вірний ціле своє життя, а сам її проповідував, сам її пересаджував у душу поколінь нашого народу, про що так ясно свідчить чи не кожна сторінка його »Кобзаря«.

»Суддею в етичних справах є власне сумління і громадське сумління — твердить проф. С. Смаль-Стоцький. Воно стоїть на сторожі етичного ладу у світі. Сила сумління велика. Брудне сумління годі затопити в дорогому вині. Людина радше готова зробитися каторжним, щоб тільки обмити бруд свого сумління. Воно людину страшенно мордує, гірше карас, ніж людський суд, людська кара. Сповідь приносить полегшу. Тимто свята велика річ — релігія для людини, а Біблія, у Шевченка — це свята божественна книга, єдине пристановище, покров і упованіє«.

Тож не диво, що Шевченко, вихований на нашій всенародній етиці, на Біблії — був людиною глибоко релігійною. Але навіть замало сказати, що він був людиною релігійною, бо він був реалізатором християнської віри й релігії у практичному житті. Християнська етика була для нього не формальністю, а найбільшою дійсністю. Про це досконало свідчать самі слова поета. Це, що зі Шевченка, за московськими впливами, хотіли й намагаються зробити безбожника,

це дійсно безбожна пропаганда не варта ніякої уваги, бо такого великого християнина й християнина-практика в щоденному житті — сумніваємося чи видала ціла людська історія.

М. О. Дорохова мала нешлюбну доньку від декабриста Пуціна. Знаємо, як ніжно Шевченко співчував байстрятам, скільки він присвятив уваги їхній недолі. Знаємо, що він симпатизував з декабристами, бо вважав їх за борців за вільні права людини. Але, довідавшись про Дорохову, її дитину й Пуціна, зараз же записав у своєму »Щоденнику«, під датою 4-го листопада 1857 року таке:

»Але мені якось сумно робиться, коли дивлюсь на такі діти. Я нікому, а тим більше заступникові свободи, не вибачаю цієї неморальної незалежності, що так туго спутує ці бідні несправедливі діти. Це можна дарувати якомусь гулящому гусаринові тому, що він тільки гусарин, а не людина, або якому там дідичеві-псарникові тому, що він псарник та й тільки. Але громадяннові, що поніс свій хрест на пустинний Сибір в ім'я людської свободи — такої незалежності не можна вибачити. Коли він не міг стати вище звичайної людини, то не повинен був знижуватися перед звичайним безчесником«.

Це є реалізування християнської етики й християнської філософії в твердому людському житті. Це сама велич нашого Шевченка християнського філософа. Доказом незвичайно тонкого етично-естетичного смаку Шевченка може послужити ще інша нотатка з його »Щоденника«, під датою 12-го листопада 1857 року. В тому часі поет був у Нижньому Новгороді. Відвідав театр і висловив свої враження: »Все було б добре, крім Васільової. Вона нещасна думала зачарувати публіку своїм фанданго й цілком не вбрала »пantalьонів«. Яке варварське поняття про мистецтво!«

6-го травня 1858 року, Шевченко, разом з Семеном Артемовським, відвідали землячку »куму« М. С. Криевичку. »Гаразд поснідавши і весело побалакавши, ми брали шапки в руки, коли ввійшов Громека, а з ним якийсь київський земляк — записав сам Шевченко. Громека, як кум, замість руку, поцілував ногу господині. Ніжність ця нам не подобалася й ми скоро пішли«.

Шевченко постійно висловлювався ясно й широко, не оглядаючись, чи його слово подобалося, чи не подобалося. В житті пережив він дуже багато, не дай, Боже, кому переживати стільки різного горя, але всі нещастя,

всі кривди не зломали його. Він від свідомої юности до кінця свого короткого життя залишився вірним своїм принципам і своїм ідеалам, а передусім залишився вірним своїм християнським засадам і цією вірністю заслужив він собі не тільки на пошану, якої Шевченко від нас не потребує, а заслужив на ім'я великого християнського мислителя.

Німецький філософ Шопенгауер каже, що «терпіння — це життя, а все таки найбільше терпіння у житті має геній!» Можливо й тому наш Шевченко мусів стільки натерпітися в житті. Сам Шевченко, хоч певно, що він себе не вважав за «янгола», не думав про себе, коли записував такі чудові рядки у своєму «Артисті»: «За що ж, питаю, припадає оцим янголам олицетворенням, оцим представникам живої чесноти на землі, така сумна, така гірка доля?»

Мабуть за це, що вони янголи в тілі!», але до кого реальніше ці слова можна краще приложити, як не до Великого Шевченка?

«Немає на світі України,

Немає другого Дніпра», але немає також

другого Шевченка такого ніжного, чистого, ясного, життєвого, глибокого, свіжого, живого й справедливого. «Бо вся поетична творчість Шевченка — говорить С. Смаль-Стоцький — якнайглибше коріниться тільки в рідній землі України, в українському народі, в його душі!»

«Поезія Шевченка з гатунку найглибшої у світі, — слушно твердить проф. В. Шаян. Це поезія невиявленого й невисказаного. Європа не скоро збагне всю глибину цього порога мудрости. І аж тоді, коли це станеться, найбільші мужі склонять свої голови в лобожні пошани перед Шевченком, що висловив цю правду найпростіше у світі — у мові так лагідній, як сине світло місяця!»

Проф. І. Мірчук у своїх глибоких студіях над слов'янською і українською філософіями доходить до дуже важного внеску, кажучи: «Слов'яни зробили б і в ть фальшивий крок, коли б, з усієї сили, намагалися живцем пересадити філософську доктрину Заходу на свій в асний ґрунт, бо вона все одно не прийметься і, скоріше чи п'зніш, зани е і розпливеться морі слов'янських почуттів. І нема іншої ради, як шукати м ж собою свого я», продовжувати й далше в нас започатковану вже філософію, хоч і в майбутньому не

▷ | видамо зі себе нового теоретичного систематика, кон-
структивного філософа. Тому не треба мірити себе
західньо-європейськими мірлами, а треба між нами
шукати те, що можна знайти:

▷ | Філософію серця, філософію почування, бо це філо-
софія слов'янських народів, додасмо: — це філософія
нашого українського народу!

І саме тому питання християнсько-філософської дум-
ки Тараса Шевченка буде питанням суттєвим, реальним
і достойним глибоких і терпеливих студій (на які ми
не претендуємо. — Д.Б.) найбільших наших розумів.
Коли ми на таку працю не здобудемося, то її зроблять
наші наслідники, бо Шевченко, християнин і філософ,
мусить зайняти своє почесне й належне йому місце не
тільки в нашому житті, а в житті народів світу.

**III. ПРАКТИЧІ ПИТАННЯ
ШЕВЧЕНКОВОЇ
ФІЛОСОФІЇ**

Коли прийняти сентенцію, що філософія — це життя, а життя — це філософія, то щойно тоді стане для нас ясним, як тяжко було б відповісти на всі практичні питання християнської філософії Шевченка. Здається, що не було нічого в житті Шевченка та в його оточенні на що не звернув би він уваги, щоб не попрабував на кожну життєву трудність дати свою відповідь.

Але мусимо признатися, що не було б так тяжко вибирати всі питання, що ставить їх нам Шевченко й дає відповідь. Тяжче їх усистематизувати так само, як тяжко знайти якусь певну систему для нашого людського життя. Тільки учительське слово Христа Спасителя дає нам найяснішу й найконкретнішу відповідь. Це слово було беззастережним для нашого філософа Шевченка. Воно не потребує ніяких доповнень і поправок. Таких поправок потреб вала б наша людська природа, що все й усюди хотіла б знайти виправдання для себе, звалюючи всю вину на свого ближнього. Мусимо, однак, сказати, що Шевченко від багатьох хиб, якими хворіємо ми, був таки свобідний, а визволився від них своїм власним бажанням, силою свого духу й тим, що він духову реформу починав від себе самого. Він поступав так, як сказано в Євангелії: не шукав порошинок в оці свого ближнього, а витягав полино зі свого власного ока. Це найбільше мистецтво життя і його досягнув наш філософ.

Одним з багатьох питань, що постійно тривожать людину — це питання:

1. »НАЩО НАС МАТИ ПРИВЕЛА, НАЩО ЖИВЕМ?«

Питання це, мабуть, таке старе, як стара є людина, як старий є людський рід. Першу відповідь про ціль людського життя маємо таки у Св. Письмі: »І благословив їх Бог і сказав до них Бог: плодіться і розмножуйтеся, і наповняйте землю, і володійте нею, і пануйте над рибою морською, і над птацтвом небесним, і над усяким звірем, що бігає по землі« (І Книга Мойсея 1, 28).

Доповнення й завершення того, коли так можна висловитися, примітивного життя, приніс на землю людині Син Божий, кажучи: »Люби Господа Бога твого всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всією думкою твоєю. Це перша й найбільша заповідь. Друга ж подібна до неї: люби ближнього твого, як самого себе. На цих двох заповідях увесь закон (Старий Заповіт. — Д.Б.) і пророки стоять«. (Євангелія від Матея 22, 37-40).

Але для допитливої людини, яка ще в раю »зрозуміла добре й лукаве«, простягнувши свою руку по овоч зі забороненого дерева, навчання Старого й Нового Заповітів не вистачає, і не до всіх людей на землі навіть сьогодні вже воно дійшло. Не дивлячись, однак, на це, людина всіх часів цікавилася своїм життям, інтуїтивно відчувала, що її призначення якимось інше, як тільки животити виключно фізичним життям; від найдавніших часів ставила собі це Шевченківське питання: »Нащо нас мати привела, нащо живем?«

Будда життя назвав терпінням: »Народження — це терпіння, життя — терпіння, недуги — терпіння, осягнення мети — терпіння, втрата щастя — терпіння — все терпіння й безупинна жадоба звільнитися від нього. Позбудеться його людина щойно після останнього терпіння, яким є смерть, коли ми переобразимось і перенесемось у чарівну нірвану«.

Китайський народній філософ Кунг Тсе чи Конфуцій до питання життя підходить трохи інакше, як це робить Будда, навчаючи: »Мета нашого життя — це продовження його з покоління в покоління. Тому дуже важ-

ної обов'язок нашого життя — це мати діти». Питання це пробували розв'язати у старій Греції та Римі. І так, грецький драматичний поет Софокль пов'язував життя людини з волею Божою. Це йому належить чудовий вислів: «Кістка нашої гри все добре паде з божої руки». Староримський філософ Сенека, з походження еспа-нець, учитель лютого та зідіотілого Нерона, всі свої надії складав у руки бога, не турбувався про сучасність, а своїм поганським способом хотів забезпечити собі вічне життя по смерті, але розумів, що його треба заслужити собі життям дочасним на землі. Все ж таки, як поганин, він боявся заглядати в майбутнє, повторюючи: «Дума, що непокоїться майбутнім, є тяжко хвора й нещасна». Не сам тільки Сенека так думав. Це саме повторяв і славний Горацій, кажучи: «Не питай, бо гріх знати, яку долю дали боги мені й тобі». Чи інакше, ми бачимо, що їх віра забороняла цікавитися своїм майбутнім, бо це питання мали розв'язувати тільки боги, а людині було гріхом заглядати за заслону свого майбутнього.

Але не всі греки й римляни застановлялися над метою людського життя. Знаний є гурток «гедоністів», які зареєстровані навіть на сторінках історії філософії, чи історії розвитку людської думки, що метою життя вважали радість — з усього в житті хотіли вони радіти. Ще далі пішли їх наслідники, відомі циніки, з яких вийшов знаний Діоген зі Синопи. Вони вважали, що людина, яка хоче бути щаслива, повинна повернутися до первісного життя, жити у стані здичавіння, про ніщо не дбати, нічим не журитися. Перешкодою свobodного, щасливого, спокійного й безтурботного життя вважали вони культуру й цивілізацію. Циніки знайшли собі спадкоємців на терені римської імперії серед знаних скептиків, з навчання яких походить славнозвісне: «Carpe diem!», чи інакше — використовуй день, тобто використовувати кожен хвилину свого короткого життя для себе самого і для своїх приємностей. Про ніщо друге вони не дбали, а на першому місці ставили свою власну особу і своє особисте добро.

Тривалі основи під людське життя, що зробив його вартісним, підніс його на висоту, — дав щойно Христос Спаситель. Він підніс людину зі земського бруду аж до небесних висот.

Питання людського життя, його призначення на землі, пробував розв'язати й наш вдумливий мислитель Тарас Шевченко, пишучи:

»Один у другого питаєм:
Нащо нас мати привела?
Чи для добра, чи то для зла?
Нащо живем?«

Св. Тома Аквінський, покликаючись на »Етику Арістотеля«, говорить так: »Чоловік і жінка в людському роді співжитють зі собою не тільки для самого продовження роду, як це діється серед звірят, але також для того, щоб допомагати собі взаємно в житті, щоб таким способом співдіяти у своїх життєвих трудах, які мають спільно перенести«.

Пробуючи розв'язати питання життя та його вартості, Шевченко якби повторяв думку старих скептиків, говорячи:

— Не варт, їй Богу, жить на світі!.,
— То йди топись... — паде проста відповідь.

— А жінка? Діти? — запитує мислитель і рівночасно вже категорично відповідає:

— Отож то, бачиш, не бреші!

І це повторення думки Арістотеля і св. Томи Аквінського. Повторення просте, але ясне, яке заповів першим людям сам Бог Творець. Це перша мета людського життя на землі, відома також у філософа Гобса, коли він говорить: »Найпевніший шлях для самозбереження людини — це шлях родинного життя«, що його встановив Творець у раю, даючи заповідь нашим пращодам: »Розмножуйтеся й заповняйте землю!«

Але ця мета така проста, хоч вона природна, відповідальна, що від неї може завівати примітивізмом і простацтвом, хоч так воно не є. Бо за несповнення цього життєвого завдання ми відповідаємо, в першу чергу, перед найвищою Божою Інстанцією, відповідаємо перед власними батьками, коли без поважної причини не сповняємо цієї мети нашого життя, відповідаємо перед своїм народом і Батьківщиною і, вкінці, перед цілим людством.

Шевченко, однак, цією відповіддю неначе б був незадоволений. Вона виглядає для нього надто спрощена. Тому він має готову другу відповідь:

»Родилась на світ житть, любить,
Сіять Господньою красою,
Витать над грішними святою
І всякому добро творить...«

Було б помилково вважати, що ці слова відносяться тільки до жінки, хоч безпосередньо Шевченко говорить про жінку. Але, чи лиш жінка родиться на світ для цієї великої і благородної мети. Чи тільки вона повинна любити, бути між грішними людьми святою і кожному робити добро? Це було б не тільки несправедливим, але навіть ненормальним, бо це найвища заповідь для кожної людини, яку так виразно підкресляє Ісус Христос.

Без любови в нашому житті витворилася б величезна порожнеча, якої нічим не було б виповнити. Практичних доказів маємо аж забагато: коли вона вигасає в родинному житті — розпадається родина; коли її немає в нашій людській громаді — громада перестає бути дійсною громадою, а переміняється на гуртки ворогів, що готові йти на ножі; коли вона вигасає в народі, то навіть нарід починає бути для себе ворогом. Брак любови в сім'ї, громаді, народі, так часто має для них найтрагічніші наслідки.

Шевченкова відповідь сильна й незаперечна. Кожному ясно, що коли серед нас володаркою буде ця євангельська любов, коли кожен з нас в родинному, громадському й національному житті буде вести себе так, щоб кожного любити, щоб кожному творити добро, то абсолютно ніхто не опоганить своєї Божої подоби, осягнемо той блаженний стан, про який поет говорить:

»Врага не буде, супостата
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі!«

Грецький філософ і математик Пітагор про людське життя сказав, що воно »подібне до театру, до якого одні поспішають, щоб узяти участь у грі на сцені, інші йдуть туди крамарювати, ще інші спостерігати. Так є і в нашому житті: звичайні люди женуться за славою і грішми, а філософи за правдою«.

За тією правдою ціле своє життя шукав наш філософ Шевченко. І знайшов її, дійшов до її джерел і тому так часто повторяє й дораджує її нам, а саме живі й животновірні джерела — любови й взаємодопомоги.

Шеллінґ цілло життя називає «вічну боротьбу сил, що своє вирівняння знаходять у смерті».

Фіхте твердить: «Ціль життя людини на землі — це сповнення всіх життєвих завдань — розумно і свobodно». А песиміст Шопенгауер навчає: «Людське життя — це найсумніша трагедія, найбільше жалібна музика, що тільки у виняткових випадках є веселою комедією. Оптимізм для нього — це абсолютний абсурд і найбільший глум над безіменними болями людства».

«То йди топись», якби відповідав йому наш християнський філософ Шевченко, щоб довести його до абсурду самогубства, щоб вказати йому на першу мету життя — жінку й дітей — і потішити:

— Отож то, бачиш, не бреші!

«Коли кожен із нас буде в порядку зі своїм сумлінням — говорить швейцарський філософ Генрі Фредерік Аміель, — коли наш дух буде упорядкований, коли ми будемо знати чого бажає наш дух, то добровільно все інше залишимо на Боже вирішення».

Трудно було б шукати за більше нещасною людиною, в нашому людському розумінні, як був саме наш Шевченко. Але тяжко знайти другий приклад серед усіх мудреців світу, щоб мав так досконало упорядковане своє християнське сумління, свою духовність, щоб знав так досконало чого він бажав і, щоб усе інше, зокрема, коли йшло про нього самого, кожен раз передавав на вирішення Бога.

Признаємо тут повну рацію проф. Володимирові Шаянові, коли він говорить, що Шевченко «свідомо вибрав шлях земної місії. Він не відцурається людей, а піде між них, щоб вести їх на ті висоти, де він сам живе. Він не замикається для світу, не ховається зі своїми думками, але широко відкриває своє серце. Таким святим, що крізь пекло життя, крізь його зло й бруд, і винесуть із цього шляху душу чисту й ясну — отвірається шлях до самого Бога».

Ганс Христіян Андерсен людське життя назвав «казкою, написаною Божою рукою». Чи розумів його хто глибше, як розумів наш Шевченко, — можемо поважно сумніватися. Він перейшов його всі митарства, він досвідчив на собі всі несправедливості й неправди, боровся проти них і з найбільшим християнським спокоєм повторяв з подивугідною духовою рівновагою: «караюсь, мучусь, але не каюсь», свідомий своєї місії, свідомий,

що за життя терпінь — жде його життя вічної радості.

Ця його віра в своє власне призначення, свідомість, що на це його привела на світ його мати — допомогли йому велично й достойно пройти тяжкий і крутий шлях, що дійсно був устелений колючим терням.

2. »ПОКИ ЖИВЕ НАДІЯ В ХАТІ...«

»Життя — це постійна боротьба й тому ніхто не може мати спокою на землі, бо на землі ведеться безупинна боротьба в душі людини за добро чи за зло. На землі все «ніщо», але найбільше мистецтво життя полягає в цьому, щоб ми себе так вели в житті, щоб те «ніщо» було для нас сонячно-молочним шляхом земського життя. Великим помічником у нашій мандрівці є вічний промінчик надії» — навчає Шопенгауер.

»Надією живуть нікчемні душі» — сказав Гете. А наш великий Шевченко, записуючи ці слова у своєму »Щоденнику« під датою 26 червня 1857 року, висловився: »Покійний мудрець сказав правду тільки на половину. Надія властива й малим, і великим, і навіть матеріалістичним і позитивним людям. Це наша найнижніша, найвірніша, бо до гробової дошки незмінна любка. Вона прегарна й у всемогучого царя, і у всесвітнього мудреця, і в бідного хлібороба; і в мене мізерного — все й усе голубить довірливу фантазію і вколює недовірливий розум своїми чарівними казками, в які кожен з нас так радо вірить».

Ми називасмо часто життя змаганням, у якому кожен намагається здобути відзнаку справности, здібности, чи, коротше, може навіть відзнаку на право життя. Кожен з нас леліє не лиш у своїй фантазії, але навіть у розумі якусь надію. В нас пробивається якийсь радісний, хоч навіть незнаний промінчик на перемогу, а тим промінчиком, ниткою золотого щастя, є ніщо інше, як постійна нитка надії.

Про надію багато написано й багато сказано, а в християнському навчанні стала вона одною з найбільших чеснот. Уже старогрецький поет Теогніс сказав: »Тільки божа надія залишилася даліше з людиною, а всі інші боги покинули її і перенеслися на Олімп».

У римського поета Овідія читаємо, що «надія захоочує потопаючого, щоб він робив рухи у водах моря навіть тоді, коли він не бачить навіть краєчка берега». Другий римський поет, Гораций, у якому зачитувалися навіть наші предки, твердить, що «короткий шлях нашого життя постійно супроводять довгі надії».

Той самий Гете, якого ми згадали, який песимістично висловився про надію, на що, як бачимо, зареагував Шевченко, «надію називає також другою душею нещасної людини». Але чи тільки нещасної людини? Чи не жив тими самими надіями й сам німецький поет? Цілком певно, що так, не дивлячись на його песимізм, який також є частим товаришем життя кожної людини. Зрештою, не можна розважати песимістично-деструктивних міркувань навіть дуже розумних людей і брати їх поважно, бо не все вони висловлені в таких моментах, коли людина здібна висловлюватись справедливо. Більшість думок про надію таки є будуючими, їх варто затамувати тоді, коли до нашої душі закрадаються руйнівні сумніви. Еспанський славний письменник і автор «Дон Кіхота» — Сервантес, сказав, що «більше варта добра надія, що є далеко від нас, як руйнна дійсність нам під ногами». Англійський лорд Галіфакс висловився: «Надія, назагал, є дуже злим провідником людини, але дуже доброю товаришкою життєвої подорожі». Німецький поет Йоган Павль Ріхтер навчає: «Вбогість і надія — це мати й донька. Коли залишаємося з другою, забуваємо про першу». Вкінці згадаємо ще славного Шекспіра, що ствердив: «Нещасні люди не мають іншої медицини, як надія».

Аж напрошується згадати «*contra spem — spero*», — надіятися навіть проти надії — нашої Лесі Українки. Це така велика й велична надія, що вона достойна й притаманна тільки дійсним лицарям. Коли ми докладніше приглянемося мученичому життю Шевченка, підкреслюючи при цьому, що він не був безвольним мучеником, бо кожен раз протестував проти тиранів, то побачимо, що боровся він і терпів під постійними крилами християнської надії. Вона давала йому силу титана, вона вливала в його героїчну душу думку про перемогу, він її шанував і плекав у своєму серці, часто повторяючи:

»... Сивий брате!
Поки живе надія в хаті, —
Нехай живе, не витаняй!»

»Не виганяй!« її, як непотреба з хати своєї душі, свого серця, бо, позбувшись її, пропадеш, згинеш, ніколи не дійдеш до своєї мети, не здобудеш навіть найнижчої відзнаки справности в життю. Владеш у тяжкій боротьбі, а на твоєму хребті відіб'ються сліди тих, що до мети й перемоги спішилися з надією в серці.

»Став я потроху привикати — пише він зі своєї тяжкої мандрівки киргизькими степами, — а тут спіткала мене люта цинга, і тепер я, як той Йов на гноївці, тільки мене ніхто не відвідує. Так мені тепер тяжко, що, якби не надія, хоч колинебудь побачити свою безталанну Україну, то благав би Господа про смерть«.

Надія не тільки кидає нас уперед, вона є нашим провідником на шляхах життя, вона є веселим променем і самою веселкою в нашому житті; вона просвічує нам шлях у майбутнє навіть тоді, коли холодні міркування розуму диктують нам, що наш шлях уже обірвався. Багато разів життя відкривало свою пащу, щоб проковтнути нашого поета, але кожен раз рятувала його від загибелі надія, про що маємо в поета багато прекрасних свідоцтв.

»Там убогий хлібороб обгорнув своє мешкання пишною, вічно усміхненою природою, та й співає свою сумну, задушевну пісню в надії на краще життя. О, мій бідний, мій прекрасний, мій любий краю! Чи скоро я буду дихати твоїм живущим, солодким повітрям? Милосердний Бог — моя нетлінна надія!« — задокументує Шевченко на чужині. Не якась надія, якою жили навіть поганські народи, не надія на сліпу долю, не надія нез'ясована, напівмертва, а жива християнська надія на Бога!

»Милосердний Бог — моя нетлінна надія!«

»Віра родить надію, а надія любов« — знаходимо у св. Томи Аквінського.

Це три найшляхетніші християнські чесноти, ними постійно був узброєний ціле життя Шевченко, і саме тому так чесно й велично пройшов свій життєвий голотський шлях, як святий, як люди а, що випадково опинилася між нами. Цілом тут пого жуємося з проф. Степаном Смаль-Стоцьким який тв рдить: »Треба лише такої глибокої віри, такої б змежної любови, такої певної надії, треба нам такого незла ного зав яття як мав їх Тарас Шевченко, щоб перемогти, як він пер м г самого себе, і своїх найбільших і найлюг'ших ворогів .

Жорстокість життя, одначе, могутня й безоглядна. Вона не вмє нікого щадити. Не жаліла вона найтяж-

чих ударів і Шевченкові. Бували в його житті такі хвилини, що, здавалося, вмирала його віра, надія й любов. Здавалося, що він опинявся в сліпому кутковій життє, а, як додаток, навіть надія «одурювала дурня, висмівала його», як говорить він сам. Що ж дивуватися нашому мислителеві, що його покидала надія, коли навіть великий Кант переживав стан безнадійності, коли він ставав, здавалося, перед непрохідним муром і кликав: «Що я маю робити? На що я маю надіятися?» А життя Канта з життям Шевченка не можна навіть порівнювати. Його переживання були трагічніші, й не диво, що по довгих роках життєвих митарств, сполучених з дошкульними фізичними й духовними терпіннями, в нього виривалися слова жалю:

»Минули літа молодії.
Холодним вітром од надії
Уже повіяло.
Зима...«

Зима — це безнадійність нашої душі, порожнеча християнського серця.

Але навіть сердепної зими, серед найбільшої безнадійності, яка топиться в болях і горю, коли в нас залишилась крихіточка віри, тоді напевно порушиться в нашому серці приспане зерно надії. Ми відкриваємо наші очі на найгіршу правду, відживаємо, підводимося і з найбільшою рішучістю, з найбільшим завзяттям кидаємося вперед, не дивлячись, чи до перемог, чи навіть до нових поразок, але виповідаємо новий бій.

Це є порух надії.

Багато разів Шевченко, здавалося, лежав уже розчавлений на своєму шляху. Багато разів і з його душі вивітрювали віра й надія, але ніколи не сталося так, щоб вивітріння наступало до останку, й тому він постійно відживав, відроджувався і продовжував жорстоку й нерівну боротьбу.

»Десять літ неволі, Друже мій єдиний, — писав він до Кухаренка — знівечили, вбили мою віру й надію. А вони колись були такі чисті, непорочні, як те дитячко взяте од купелі, чисті й кріпкі, як той самоцвіт-камінць одшліфований.«

»Надія в житті людини має неоцінену вартість — твердить філософ Клерк. Вона додає сил у житті, вона дає перемогу, вона двигає людину з найбільшого упадку.«

Сам Шевченко признається, що в нього часто не ставало сліз, щоб оплакувати свою долю; тоді хотів би він умерти, але:

»Так ти і Україна,
І Дніпро крутоберегий,
І надія, брате,
Не даєте мені Бога

О смерті благати!« — пише він у поемі, присвяченій А. О. Козачковському. А до княжни Репнін написав таке: »Я тепер наче той, що падає в безодню й ладен за все вхопитися. Жахлива безнадійність! Така жахлива, що тільки одна християнська філософія спроможна боротися з нею!«

Ця християнська філософія з чеснотами віри, надії і любови дала Шевченкові ту велику перемогу, перед якою німіє найбільший людським ум.

3. »А З ТОРБИНИ ВИГЛЯДАЄ ДОЛЯ...«

»Ліпше щастя-доля, як готові гроші« — говорить і навчає наша стара приказка, й вона говорить правду, яку кожен з нас мав уже нагоду перевірити в житті. А ця приказка не є самітня серед тисяч різних приказок на тему щастя-долі. Бо кожна людина, не дивлячись на її стать, соціальне походження, коли тільки дійде до свідомости, то починає шукати своєї долі, свого щастя, продовжуючи пошуки до гробової дошки. Всі — маленькі діти й дорослі, хлопці й дівчата, подружені й самітні, старенькі бабусі й сивоволосі діди — шукають долі, бо для всіх вона потрібна й усі вірять, що »ані сила, ані людські чесноти, як говорить латинський історик Маркело Амміано, ніколи не можуть перешкодити тому, що призначила нам доля«. На це призначення всі ми й постійно чекаємо, бо без нього, як кажемо: нікому не йде, чи не ведеться так, як ми цього бажали б у нашому тяжкому житті.

Арістотель »щастям називав заплату за людські чесноти«. Філософ Епікур щастям уважав задоволення кожної людини з того, що вона має. Коли людина не знаходить у ньому задоволення-щастя, то не буде щасливою навіть тоді, коли заволодіє цілим світом. Це

саме потверджує латинський поет Клявдіян, кажучи: «Природа всім нам дала можливість щастя, але ми не зміємо з неї користати». Це саме потвердив філософ Боецій, стверджуючи: «Смертні шукають щастя поза собою тоді, коли вони носять його в своєму нутрі». В чисто християнському розумінні про людське щастя-долю пише французький письменник Альберт Гінон: «Дійсна тайна щастя полягає в тому, щоб вимагати від себе якнайбільше, а від другого якнайменше!» Філософ Паскаль говорить, що ми ціле життя «шукаємо правди, а знаходимо тільки неправду, ціле життя полюємо за щастям, а знаходимо нещастя і смерть».

Від дитячих років, від бур'янів, від розшуків стовпів, що підпірали небо, від дитячих мрій у бур'янах аж до вбогих киргизьких степів — шукав і виглядав свою долю, своє щастя Шевченко:

»Доле моя, доле!
Чом ти не така,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?»

Своєму власному й чужому щастю-долі Шевченко присвячує дуже багато уваги. Як цинив Шевченко щастя-долю, найкраще доказує факт, що поет просить долі в Бога для своїх сиріт:

»...Веселий рай
Пошли їй, Господи, подай!
Подай їй долю на сім світі
А більш нічого не давай».

Свою щастя-долю княжі полки шукали під мурами старого Царгороду, над берегами тихого Дунаю. Наші козаки гонилися за ними по широких степах України, по бурхливих хвилях Чорного моря, по далеких татарсько-турецьких твердинях, заганялися під мури міст західньої Європи, чи як висловився поет:

»Шука козак свою долю —
А долі немає...»

»Ця недоля-неволя українського народу й України — говорить проф. Степан Смаль Стоцький — такі специфічно українські, що ніде на світі чогось подібного не знайти. Тому то й думи Шевченкові, що зродились і

виросли з того специфічного українського лиха, такі специфічно українські, такі оригінальні, що їм ніде взору ані пари не знайти. Шевченко черпав їх із самого дна української душі, а та українська душа в спільному історичному житті українського народу — довгі віки, від Святослава аж до Шевченка, вміла, на основі традицій поколінь, сформувати свою народню думу, свою релігію, свої специфічні бажання, свої найвищі етичні, культурні й політичні ідеали, відмінні від інших і тільки їй питомі».

Латинський поет Кінт Катуль питає себе: »Що можуть кращого й приємнішого дати боги людині, як одну годину повного щастя?« Вже модерний Спіноза твердив, що щастя-доля — це стремління людини знищити все, що вона ненавидить, а найдовше зберегти все те, що вона любить.

Шевченко в своєму »Артисті« пише: »В божественній, безсмертній природі — багато, дуже багато прекрасного, але торжество й вінок безсмертної краси — це обличчя людини напоєне щастям. Вищого й кращого в природі я нічого не знаю«.

Микола Гоголь називав усякі життєві перешкоди крилами щастя, кажучи: »Перешкоди — це наші крила до щастя. Вони даються нам на те, щоб зробити нас сильнішими й наблизити нас до мети. Ось тобі колоди під ноги — плигай, а то подумують, що в тебе куряча хода й не можуть рухатися твої ноги«.

В погоні за щастям люди ніколи не бачать ніяких перешкод, а стрибають по високих горах, по глибоких ярах, по морських бурхливих хвилях. І кожному здається, що, проскочивши найближчу перешкоду, вже зустрінеться зі своїм щастям, що підкреслив дуже виразно й наш мислитель Шевченко:

»Той блукає за морями,
Світ перепливає,
Шука долі — не знаходить:
Немає, немає,
Мов умерла!«

»Найсильнішою нашою пружиною до дії — це природний гін до щастя« — говорить Лок.

»... Інший рветься
З усієї сили
За долею... От-от догнав...

І — бебех в могилу!« — стверджує Шевченко останній акт погоні людини за своїм щастям.

А до того щастя-доля — це дуже химерні, а може навіть несправедливі. Одного пестять, голублять, як залюблена дівчина, а другого проганяють від себе, як мачуха нерідних дітей:

»Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують...
А в третього, як у старця,
Ні хати, ні поля, —
Тільки торба, а з торбини
Виглядає доля!«

Кожен з нас скаже, що велике горе тій людині, яка долю свою носить у своїй жебрачій торбі. А дійсно, в практичному житті таких дуже багато. Про це знав спостережливий і вдумливий Шевченко. Сам досвідчив жарт долі над собою, бачив він, як вона жартувала з його поневоленим народом. Над тими жартами він дуже болів. Але його біль доходив до вершин, коли він бачив, що в знущанні долі над людиною допомагали їй самі люди. Люди не розбиралися в жартах долі, не розмірковували чи вона діє справедливо, чи несправедливо, а самі засуджували ті нещасні жертви долі:

»Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люди хоч бачать, та людям не жаль.
»Нехай, — кажуть, — гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать!«

Ця безкритичність людей і безталання нещасних постійно журили поета, обурювали його й він проти одного й другого все протестував, хоч безуспішно, але протестував. Себе в найтяжчих хвилинах життя, в найбільшому обездоленні потішав:

»... Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю...«

»Як не страждала б людина, — пише він — які муки вона не терпіла б, та коли почує хоч одно привітне, сердешне слово, слово щирої участі від далекого незмінного друга, то бодай на годину, на одну хвилину забуває вона своє горе й почувається щасливою. А одна хвилинка щастя, кажуть, нагородить безконечно довгі роки найтяжчих терпінь«. Так потішав він себе ціле своє коротке й повне різномірних страждань життя.

Але бували жакливі хвилини розпачу, коли йому здавалося, що біля нього не було навіть великого Бога». І тоді кликав він глибинами своєї душі:

Доле, де ти? Доле, де ти?
Немає якої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Сумніваємося, чи ми спроможні зрозуміти трагічний стан душі поета-мислителя, коли йому здається, що він опинився без нікого й без нічого посередній між долею і долею, коли він звертається до самого Бога, щоб змилосердився над ним і після йому бодаи якусь злу долю. Але такий стан його душі хвилевий, що слішно підкреслив академік Сергій Єфремов і підтвердив Є. Ю. Пеленський словами: Слішно завважив академік Є. Єфремов, що коли вирвалось у нього (Шевченка) гірке слово про стишки тричі клятї, то це було тільки с оро-минуше, хвилеве почуття. Він не жалував за минулим, не каляся, він грїшив далі, грїшив вперто й система-тично, з наміслом і стихійно, — і не міг він не грїшити. Щоб не було ніякого непорозуміння в цьому штанї про постійне повторювання безпоправне грїха, то треба сказати, що це відноситься не до грїховних упадків, згідно з моральною теорією, а тільки до грїха віршування, що поет сам вияснює: караюсь, муцуюсь, але не каюсь!»

Що не кляв він постійно своєї долі, що перемирювався з нею з подивугідним християнським спокоєм, про це маємо найвиразніше свідчення таки самого поета, коли він говорить:

Не проклянй тебе, доле,
А буду ховатись
За валами. Та нищечком
Буду віршувати,
Нудить світом, сподватись
У гості в неволю
Із-за Дніпра широкого
Тебе, моя доле!

Навпаки, коли ми вслухаємося в струни душі поета, то ми виразно почуємо, що зі своєю долею він говорив так ніжно, як часто мати говорить зі своєю примхливою дитиною, без ніякого гнїву, без злоби, а спокійно,

любовно, якби ніколи не було між ними ніякого конфлікту, ніякого непорозуміння:

»Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала...«

Тому вже під кінець свого життя, в часі, сказати б, інтимної генеральної сповіді, в часі докладного іспиту совісти, таки в присутності своєї долі — сповідається так, як хіба не сповідався ніхто з живих; його сповідь якраз відноситься до перемирення зі своєю долею:

»Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою...
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше!«

На таке героїчне перемирення зі своєю долею життя, перемирення з власним щастям навіть не кожен філософ може здобути. Такого перемирення достойний великий мислитель, яким був Шевченко. Таким був він ціле життя, таким переступав поріг вічності.

Розважаючи питання щастя-долі в нашого Шевченка, можна б повторити слова англійського філософа Герберта Спенсера: »Ніхто розумний не буде почувати себе щасливим тоді, коли другі будуть нещасливі«. Вдумуючись у життя й боротьбу Шевченка, з подивом мусимо сказати, що живим прикладом терпіння за щастя, за долю других — був саме наш великий філософ. Своє щастя і свою долю передусім зв'язав він нерозривно з долею нашого народу так далеко, що зрікався свого щастя тут, на землі, і зрікався щастя вічного, як про це свідчить його »Заповіт«.

4. »НЕМАЄ ГІРШЕ, ЯК В НЕВОЛІ ПРО ВОЛЮ ЗГАДУВАТЬ«

Воля зв'язана не тільки з життям людини, а, здається, з життям тварин. У тварин відноситься вона до свободи рухів, а людина бажає мати ще свободу сум-

лінія, слова й думки. Вже Арістотель у своїй «Етиці» підкреслив, що всі громадяни в однаковій мірі бажають волі й усі перед нею є рівні.

Іспанський письменник Мігель де Сервантес у своєму славному творі «Дон Кіхот» навчає свого пажка: «Воля, Санчо, це один з найдорогоцінніших дарів, що їх дало людині небо; з нею не можна порівнювати всіх земських скарбів; її не можна порівнювати з тим, що заховане в морських глибинах; за волю, так само як за честь, — можна й треба жертвувати життям; і протинно, — неволя це найбільше нещастя, що може стрінути людину».

Знаючий наш дослідник-філософ проф. Іван Мірчук слушно зауважує: «Український нарід втратив свою самостійність у заранні свого історичного існування, і з того часу по сьогоднішній день свої духові сили спрямовує на боротьбу за волю, за право існування так, що для філософування залишилось дуже мало можливостей, а радше не було ніяких». А все таки, на нашу скромну думку, навіть наш філософський доробок не такий уже маленький і бідний, щоб не було з чим показатись перед людьми. Здається, що вина не в тому, що серед нас не було людей з філософським змістом (у нас «філософів» аж забагато!), тільки біда в тому, що ми досі, поза малими спробами, не спромоглися дати широкої синтези нашої християнсько-філософської думки. Знаємо, що на це є і були дуже поважні причини, але й їх при добрій волі можна зліквідувати до мінімуму.

Шевченко — це безсумнівно величезна постать, якої не маємо в цілій історії людства. Але він народився кріпаком. Хоч доля всміхнулася йому, хоч здобув він на короткий час волю, але нею не довго користувався. Його духова спадщина це те, що вирвано з тиранської руки московського цензора, що вдалося йому зберегти перед лукавим оком московських наглядців. А захаяльні його твори — це єдині того роду твори в цілому світі. Але, як висловився проф. Ярослав Рудницький, у нас, що добре то скоро вмирає. Шевченко не вичерпався передчасно духово, але замучений передчасно фізично.

«Філософія — говорить проф. Іван Мірчук — це наука пов'язана зі життям людини. Це не продукт безумного механізму, а твір живої істоти, що в ньому відбиваються окремішність і характер мислителя».

Трудно дуже було б вказати на другий приклад, поза Шевченком, в кого власна думка була б так тісно пов'язана з життям, а життя з думкою.

»Щоб мати безумовний спокій для праці — розкаже проф. І. Мірчук, — Декарт залишає спори зі своїми противниками; Кант ціле життя не покидає рідного Кенігсбергу, а серед тиші працює над своїми творами«. Навіть не можна сумніватися, що така життєва тиша потрібна була для Шевченка, але, на жаль, він ніколи її не мав, і не дивно, що його думка часто видається невикінченою, якби прорвалася, якби застигала, попадаючи передчасно в льодово-холодну воду.

Серед загальної боротьби нашого народу за свою волю Шевченко не міг би був знайти бажаного спокою, а в дійсності свого часу він мусів не тільки приймати участь у тій боротьбі, а був її найголовнішим провідником, постійно стояв на найнебезпечніших становищах. У найкращому віці свого життя цілком не користувався свободою людини, про що маємо потвердження в Олександра Кониського: »Дивлячись на праці свого вчителя Брюлова, на нього спливала сила тих творів. Вона водила його по степах наддніпрянських і показувала йому тіні мучеників — бідолашних наших гетьманів. Вона розстеляла перед ним степи, засіяні могилами. Вона показувала йому його прекрасну, безталанну Україну в усій її красі меланхолійній, красі непорочній. Вона, ота сила всемогутня, незримою рукою, з незримої чаші напувала Тараса тими чарами, якими він навіки причарував до себе приспану Україну. Прокинулася Тарасова муза й позвала його служити Україні й усім людям в іншій сфері. На тій службі Шевченко надбав собі навіки слави безсмертної, але ж за те зазнав невимовно тяжких страждань і пекельної неволі в казармі смердючій. Муза увінчала його вінком, що довіку не зблякне, не потемніє і довіку сіятиме, як вінець генія українського слова, як колючий терновий вінок величного мученика й апостола правди, світла й волі людської«.

Цілком не дивно, що волю Шевченко згадує, як щось небуденне, казкове, щось вимріяне. Згадує її з найбільшою тугою, на яку людина може здобутися:

»Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать... А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені

Такою свіжо-молодою
І прехорошою такою
Так, як тепер на чужині
Та ще й в неволі... Доле! Доле!
Моя проспівана воле!
Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
Хоч усміхнися...»

Думка про те, що він народився в неволі, в неволі зріс і в неволі забутий і «неоплаканий своїми» помре, відбирала йому всякий спокій життя. Здавалося йому, що, вмираючи в неволі, він не залишить ніякого сліду по собі — чи жив, чи був:

»В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи умру,
І все з собою заберу;
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі...»

Пташина маленька. Доглядають її в клітці, а вона все таки пробує тим слабеньким дзюбом стіни своєї неволі. А що ж мала робити людина, яку несправедливо замкнули в холодні мури? Ясно, що Шевченко тільки й мріяв про волю, як дитина про королівство з казки:

»Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти.»

»Почуття неволі — пише О. Кониський — переходить у Шевченка по всіх його творах. Це почуття панує в його творах над усім і воно кермує його талантом змалку й доостанку; воно виявляє рівночасно і вдачу того народу, вірним сином якого Шевченко був до останньої хвилини свого безталанного і повного великого трагізму життя.»

У хвилинах розпачу й безмежного огірчення людською несправедливістю Шевченко розказує свій жаль Богові. При чому той біль такий великий, що поет паде в сумнів, чи може навіть Бог не е в якій змові зі злими людьми, чи часом Він не потурає злові на світі:

»Боже, Боже! Дасш волю
І розум на світі,
Красу дасш, серце чисте
Та не дасш жити!«

Вже Сенека сказав: »Хто є невільником свого тіла, той ніколи не може почувати себе вільною людиною«. Шевченко ніколи не був невільником тіла, ціле життя був аристократом духа й тим прикріше відчував він свою неволю. Тож навіть не можна дивуватися, що його обсідали, як бідну людину, злидні, трагічні думки. Але навіть довший сумнів у Божу справедливість ніколи не заволодів ним, бо він постійно шукав порятунку в Христовому навчанню, що так гарно підтверджує він словами: »О, мої любі, непорочні земляки мої! Якби ви матеріальним добром були такі багаті, як моральним сердечним привабом, ви були б найщасливішим народом на світі. Та ба! Земля ваша мов рай, мов сад, насаджений рукою Бога-Чоловіколюбця, а ви — тільки дармові робітники в цьому плодоносному, пишному саді. Ви Лазарі вбогі, що годуються окрушинами, які падають з пишної трапези ненажерливих, ненаситних братів«.

Коли вдуматися в слова англійського поета Джосефа Аддісона: »Коли нема волі, то життя втрачає свій сенс і робиться незносиме«, коли рівночасно ці слова віднести в обставини Шевченкового життя, тієї великої християнської душі, що готова була пригорнути до свого серця цілий світ, що ціле життя сподівалася справедливості, за яку готов був на найбільшу жертву, щойно тоді ми могли б зрозуміти той трагізм, що час до часу, хоч на короткі моменти, але такі перемагав сильну християнську віру поета. Шевченко розумів, що воля людини народжується разом з життям, бо такий Божий закон, а грабують її в людини людські деспоти. Душа його постійно протестувала проти такого насильства, тож не дивно, що в тих протестах — він, безприкладний християнин — котився у пропасть духового упадку й доходив навіть до абсурдальних заключень.

Але мусимо бути справедливі й ствердити, що ті хвилині упадку так коротко тривали, що вони дійсно не залишали ніякого сліду на його християнській душі.

Тома Морус ствердив: »Не буде справедливості, зразковості й добра, коли людина не матиме повної свободи, коли не буде добрих і зразкових людей«.

До такого самого заключення доходить і наш Шевченко, ставлячи його в аксіомній формі:

»Де нема святої волі —
Не буде там добра ніколи!«

Якби продовження й завершення тієї чудової думки, яку, в першу чергу, мусять засвоїти собі всі борці за людську свободу, яка вже більше як сто років розбурхує наші уми й кидає все нові лави борців і оборонців тієї »волі святої« з лона нашого народу, це друга аксіомна правда:

»В своїй хаті — своя правда
І СИЛА, І ВОЛЯ!«

Різномодні західньо-європейські теоретики багато наговорили про волю гарних думок, але на гарних словах усе закінчилось. Майже ніхто з них не пробував практично поборотися за цей великий Божий дар, як боровся за нього наш Шевченко.

Прекрасно звучить думка Йоганна Гете: »Ніхто не є більшим невільником, як той, що вважає себе вільним, а таким не є!« Чи вислів італійського поета Артура Графа: »Коли ти не маєш внутрішньо-духової свободи, то яку іншу ти можеш здобути?«

Але чи пробували вони практично, як наш Шевченко, з християнсько-філософським спокоєм поборотися за волю, чи спроможні вони були на якусь конкретну жертву?

Сумніваємося й наш сумнів не є вже такий безосновний.

5. »НА ТЕ ЛИХО, ЩОБИ З ЛИХОМ БИТЬСЯ!...«

»Людина починає свій душевний розвиток з рухів серця — говорить наш філософ Памфіл Юркевич, — яке бажає всюди бачити добро, щастя, солодку гру життя, всюди хотіло б зустрічати істоти, що радуються, гріють одна другу теплом любови, що є зв'язані між собою приязню та взаємним співчуванням. Тільки в такій формі здійсненого загального щастя воно уявляє собі світ, що є гідний існування«.

Микола Костомаров, ідеолог Кирило-Методіївського Братства, говорить: »Початок зла й нещастя в світі є у відпадненні людини від Бога. І умножилось у світі горе, біднота і хвороба, нещастя й незгода«.

Шевченко також коренем усякого зла в світі вважає тільки людину. Тому ціле своє життя намагався дістатися до людської душі, намагався »людськеє серце

пробивать, щоб милість душу осінила» — просвітила. Коли назвати кого справедливо дійсним апостолом любови, правди, добра й справедливости, апостолом волі і братерства братнього, як говорив він сам, то така почесна назва, в першу чергу, не тільки належиться, а з цілою достойністю відповідає Шевченкові філософові й філософові християнському в повному розумінні цього слова.

Сам він признається: »Той перший деспот (дяк у Кирилівці), на якого я наткнувся в моєму житті, посіяв у мені на все життя призирство й огиду до всякого насильства однієї людини над другою«.

Шевченко багато зла бачив у своєму житті, але такі найбільше витерпів його сам. Його погляд на світ і на людей був дійсно поглядом душі, поглядом християнського серця. Ними поет хотів огріти кожного, готов був обняти цілий світ і саме тому він терпів найбільше. Французький письменник Жорж Дюгамель сказав: »Не рухаймо навіть кінчиком нашого мізинчика, коли ним мали б ми спричинити якенебудь лихо другому«. Нам здається, що Шевченко навіть думкою не грішив проти свого ближнього, а не лиш кінчиком мізинчика й саме тому він мусів стільки перетерпіти, але терпів і протестував, закликав других до опам'ятання.

Римський історик Тит Лівій говорить, що »ми не відчуваемо зла загального, а тільки те зло, що робить шкоду нам особисто«. Тут ми не можемо погодитися з розумним істориком, бо Шевченко якраз належав до тих людей і тих великих і прикладних християн і філософів, що чуже зло, чуже горе відчували багато дошкульніше, як зло особисте. Але мусимо також сказати, що взагалі в світі не багато таких великих і гарячих душ, як був Шевченко.

»Це не є ніякі фрази — пише проф. С. Смаль-Стоцький, — що Шевченко мав чутливу душу, запальне серце, що дуже сильно реагували на кожне спостережене ним лихо. Він дивився на людей душею і від того було пекло йому на сім світі. Тому то й та могутня сила виразу його дум, бо в них клетотить, аж громом вибухає його живе нічим непогамоване відчуження лиха«. Поетова душа дійсно переходила пекло вже на цьому світі, а що ждало його на тому світі — сам він не знав, що так виразно висловив:

»А за лихо — та цур йому!
Хто його не знає?
А надто той, що дивиться

На людей душею —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...»

Про його особисте лихо говорить саме його життя. Коренем загального лиха, чи лиха соціального вважав він перш усього той факт, що «москалі чужі-люди» робили лихо з його сердечними дівчатами, і те, що несправедливі люди віддавали в москалі єдиного вдово-венка, а вдову пускали з жебрачим києм під чужі тини, і те, що «пани християни мордували невинних людей і плювали на Господній рай», і те, що «милостиві царі, криваві шинкарі» закували в кайдани трудолюбивий люд на його власній землі.

»Це горе, лихо, недоля індивідуальна української людини, що всі його знають і розуміють, але Шевченко його за всіх найбільше відчуває. Тому його добрі сльози лилися за Катрусею в московській дорозі, молилися з козаками в турецькій неволі й Оксану щодень Божий умивали. Його сльози-слова лилися над недолею сироти, матері, покритки, байстрят, наймички, кріпачки. Відчував він усяку людську кривду, нікчемність, підлість, облуду й усі вчинки, що противні християнській етиці. Доказ на це — його твори. А всі лиха — це лиха над українською людиною». (С. Смаль-Стоцький).

Сам Шевченко, словами своєї симпатичної бабусі Микитівної, в «Княгині», говорить: »Про це безталання, Степановичу, про оцю тяжку, гірку долю я готова щодня, щогодини розказувати цілому світові, щоб увесь світ знав про ці сльози, про ці гіркі сльози та й карався ними». Шевченко про них розказував ціле своє життя, розказує й сьогодні, а світ, хоч про них знає, та мовчить.

Платон говорить, що »ніякий бог не хоче робити людині лиха, тим більше не повинна робити його людина людині, а навпаки — навіть ворогові за зло треба відплачуватися добром». Сенека навчає: »Шукай зла не поза собою, а пізнай його в самому собі». Філософ Гюм твердить, що »з Божою Мудрістю ніяк не можна погодити зла, яке існує у світі, і тому Бог рішучо не може мати нічого спільного з первопочиним злом».

Шевченко також спричинником всякого зла робить відповідальною людину:

»... Зробили,
Руками скверними створили
Свою надію; й речете,

Що цар наш Бог, і цар надія,
І нагодує, і нагріє
Вдову і сиріт... Ні, не те!
Скажи їм ось що: Брещуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах...»

Грецький філософ-стоїк, Епікрат, твердить, що »зло в світі потрібне, як дороговказ на роздоріжжях на те, щоб ми не блудили, а йшли правильним шляхом«. Це могла б бути правда, але тільки тоді, коли б цих тяжких дороговказів було трохи менше. Забагато мав їх Тарас Шевченко, забагато мав їх наш нарід і не позбувся їх до наших днів. Саме тому з фактом зла Шевченко ніколи не погоджувався, все його таврував і при кожній нагоді вказував на його причину, доходив до самого кореня зла, за що мусів натерпітися багато, бо нікому не було приємно, коли йому поет виявляв його зло. До свого лиха він якби ставився поблажливо, з якимсь зрозумінням, з якимсь оправданням. А це вже дуже велике мистецтво життя, великий Божий дар. Коли він навіть про нього говорив, то якимось так, як це окреслює Олександр Дюма (батько): »Говорити про власне лихо — це вже потіха«. Потішав себе наш філософ, кажучи:

»Що ж діяти?
На те лихо,
Щоб з тим лихом битись!«

Шевченко своєму лихові ніколи не піддавався й нам наказував і наказує: »Борітеся — поборете! Вам Бог помагає!«, бо знав він, що покоритися лихові — це програти з ним бій, потрапити йому під безжалісні ноги й бути без ніякого жалю розчавленим.

»Побут народу труїв його трутою скорботи — пише Олександр Кониський. Кріпацтво серпом різало його серце. Хоча перебував він між панами, хоча з деякими з них нібито і сприятелювався, а проте всі балі, бенкети, гулянки напували його душу гіркою трутою! Так щиро, так глибоко любити нарід, як любив його Шевченко й дивився як той нарід мордують — це велика мука для благородної душі. Це трута, що не тільки серце проймає до самого дна, а весь організм чоловіка труїть, робить йому світ немилим«.

Та Шевченко не був із тих, щоб мовчки приглядатися. Він протестує, і протестує з такою силою, що ще сьогодні від тих протестів мурашки лазять поза шкірою.

Конфуцій твердить, що »Людина зі своїм людським серцем зі своєї природи є добра, а псує її саме життя«. Це твердження пробував перевірити в новіших часах французький філософ і педагог Жан Жак Руссо, але його експерименти не дали бажаних наслідків. Все таки треба сказати, що, згідно з навчанням Христової Церкви, людина не родиться злого, не має нахилу до злого, як твердять деякі матеріялісти. Людина ціле життя може залишитися доброю, маючи до своєї диспозиції такий великий Божий дар, яким є наша добра воля. Але, на жаль, проти нашої добровільної волі навіть Божа Всемогучість є безрадна, бо без нашої добровільної волі Господь Бог не може нас спасти, але також не може нас погубити.

Шевченко-християнин визнає добровільну волю людини й саме тому робить її відповідальною за її зло.

Юркевич »добром — називає це, — що є свободне, а не робиться з примусу, з необхідности чи якоїсь користи. Це акт серця, що любить добро й цілий час стремить до нього«. Помпонацій навчає: »Добро треба робити кожному ближньому без огляду на це, чи буде за нього винагорода, чи навіть кара«, що дуже схоже з міркуваннями Каррона: »Я хочу бути доброю людиною, не дивлячись на це, чи існує, чи не існує пекло«.

Для Шевченка, що він підкреслює послідовно в усіх своїх творах:

»Добро найкраще на світі:
То братолюбіє!«

В св. Томи Аквінського читаємо: »Життя — це найстрашніша боротьба між добром і злом«. Шевченко знав про цю правду, сам досвідчив цю жахливу боротьбу, досвідчив перевагу злих людей, а цим самим і перевагу зла над добром, але, як говорить наш мислитель:

»Чудно людям,
Бо люди не знають,
Чому добре умирає,
Злеє оживає...«

Люди в більшості знають, що зло походить від них самих, але вдають невинних, щоб таким способом виправдувати своє власне зло. Але з другої сторони заходить питання: чи мало б життя свою вартість, коли б не треба було боротися за нього, коли б не треба було боротися проти зла за добро? Можливо, що ця боротьба за добро вже надто була дошкульна поетові,

можливо, що він уже був надто огірчений нею, але можливо також, що він досвідчив і переконався, що життя без боротьби навіть не мало б своєї вартости, що людина на кожному кроці мусить боротися за добро, коли він повторяє народню мудрість:

»Аж бачу — там тільки добро,
Де нас нема«.

Ствердивши факт, що в житті є добро й зло, що зло перемагає добро; що добро скоріше проминає, а зло постійно волочиться за нами, наступаючи на п'яти; що добро залишає по собі дошкульний біль і жаль, а зло постійно ранили наші почуття, — поет шукає ліку. Такий лік знайти тяжко, але все таки стверджує, що поважним ліком є час, що загладжує і зарівнює навіть найглибші рани. Висловлює він свою думку в чудовій поетичній формі:

»А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо.
Забирають, не вертають
Ніколи нічого...«

Грецький старинний філософ Геракліт ствердив, що в світі немає нічого сталого, що все в ньому змінюється, нічого не залишається на місці і цей постійний рух назвав він »панта рей« — все пливе. Подібну думку пізніше висловив філософ Екгардт, кажучи: »Нема у світі якоїсь певної сталости. Вмирає старе, а народжується нове. І саме вмирання не можна назвати вмиранням, бо це тільки заникання того, що знову відродиться«. Таким українським »панта рей«, дуже схожим з Гераклітовим, але перевищає його красою вислову і глибиною почуття, є знане Шевченкове:

»Все йде, все минає — і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає...«

Це визнання Божого правопорядку, якого ніхто не може перемінити, не може нічого додати й нічого відняти:

»Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його недождає
І не розруйнує...«

Над усім він визнає Бога Творця і Вседержителя Святого. Ніколи він не був ані фаталістом, ані матеріалістом, до всього підходив зі своєю християнською духовістю. На життя глядів розумно й критично. Бере активну участь у боротьбі проти зла. Вірить у перемогу, хоч бачить, що є люди, які «на рай Твій, Господи, плюють!» Бували хвилини, коли йому також не хотілося вже навіть жити, коли він сам себе питав:

»Душе моя!

Чого ти сумуєш?

Чого марно плачеш?

Чого тобі шкода?«, але це тільки хвилине заломання, бо віра перемагає сумнів, над песимізмом з'являється погідна веселка. Він вірить у воскресіння правди навіть на землі, бо вірить, що людина зрозуміє свій катастрофічний шлях, заверне з нього до добра, краси, правди й справедливості, до братолюб'я. Шевченко з роду тих мислителів, що, навіть досягнувши небесних висот, ніколи не забував, що він син землі, що тут треба звести боротьбу, тут треба «за правду статъ, за правду згинуть!» Сам бореться, взиває других до боротьби, а рівночасно якби старався її уприємнити, кидаючи свої погідні глибоко-філософські думки:

»... Густенька каша,

Та каша, бачте, та — не наша,

А наш — несолений куліш.

Як знаєш, так його і їж!»

І це саме буде велике мистецтво життя їсти той куліш зі смаком аж доти, доки своїми працею і трудами не заслужимо чогось кращого. А заслуживши те щось краще, ніколи не треба забувати, що ми колись їли несолений куліш. Відповідно до густенької каші й несоленого кулішу, під якими треба розуміти різні соціальні прошарки — багатих і бідних — Шевченко якби робив ще один крок уперед, ставлячи нам перед очі мізерність тієї боротьби за матеріальні добра, які в житті поета не мали ніякої вартости, ніякої ціни:

»Один дума, як би його

Достроїть палати;

Другий дума, як би його

На подзвін прибрати...«

Це думки людей тут, на землі, які так дуже нагадують нам слова зі св. Євангелії: неумний, ще сьогодні

заберу твою душу; кому залишиш надбане? Але прийде час, коли скажуть нам уступати і тоді:

»Один старий одпочине
В пишній домовині,
Другий старий — і так собі
Денебудь — під тинном.
І обидва спочивають
І гадки не мають!«

Це зрівняння всіх у смерті, що так часто підкресляють навіть поганські філософи: »Тільки ти, смерте, можеш нас виликувати від нашого зла« (Ескіль); »Куди не гляну — всюди бачу образ смерти« (Овідій); »Немає значення вмерти скоріше, чи пізніше, але велике значення має — вмерти добре, або зле!« (Сенека), на нього звертають увагу всі християнські філософи, до великої гідності підніс християнську смерть Христос.

Своїм прекрасним порівнянням про смерть Шевченко найвиразніше повторив і підкреслив слова св. Письма: »Суета сует і всяческа суета!«

Навіть природу, її справедливість мислитель ставить перед людською справедливістю. Знає він практичне життя, знає він, що одного втомляє щастя, а другого сльози, але закони природи, установлені Богом, для всіх однакові:

»Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:
Кого щастя, кого сльози, —
Все нічка покрила,
Всіх покрила темнісенька,
Як діточок мати...«

Данте в своїй »Божественній Комедії« каже, що »ніякий інший біль не такий великий, як той, що в злиднях пригадає нам щасливі часи«. Розуміє цей біль і наш Шевченко, розуміє, що втома щастя, навіть позірною, навіть уявною є краща, як гірка сльоза лиха, але він цієї сльози не боїться, а з християнським спокоем наказує: »нехай же серце плаче й просить святої правди на землі«. Не одну сльозу зронив він за цю правду, зокрема за нашу правду, й треба вірити, треба боротися за неї з цілим християнським завзяттям, як боровся Шевченко, а правда переможе.

6. «ЗМЕРЕЖАЮ КРОВ'Ю ТА СЛЬОЗАМИ МОЄ ГОРЕ НА ЧУЖИНІ»

Панько Куліш, по своїй довгій подорожі по країнах західньої Європи, залишив нам таку записку: «Історія минулого західньої Європи — дуже цікава, сучасність — нікчемна. Шлях по Європі — це безмежна вулиця. Мало ладу в європейській цивілізації. Ми повернулись в Україну, ліпше якої для «хахла» нічого не видумати». Міркувань Куліша не беремося розтрясати, бо це не належить до нашого питання. Але треба звернути увагу на його тугу за Україною. В західню Європу поїхав він добровільно, для самої приємності, кожночасно міг перервати свою подорож і вернутися на батьківщину. Коли Куліша втомлювала туга за Україною, то скільки горя мусів пережити Шевченко далеко від рідної землі без надії повороту? Що за тортури, ясно, що духової натури, мусів переживати він, коли йому вживався Дніпро, вишневі садочки й, чорніші чорної землі, його брати в кріпацькому ярмі. Не від речі варто й тут підкреслити ту безмежну й жертвенну любов Шевченка до рідної землі й народу.

Саме тому згадки Шевченка на чужині про власні кріпацько-невільницькі дні, коли він жив серед рідної природи, серед рідних бур'янів і розкішних українських піль, серед ягнят і під палким українським сонцем — були для нього згадками казки дитячих років.

Можливо, що сонце України випікало біль його душі.

Киргизькі степи вбогі, казарма смердяча, що обмежувала його рухи до бездушної муштри, збільшали його тугу й душевний біль. Не було в нього з ким широ поговорити, не було кому розказати свій біль, щоб бодай так облегшити його, не було кому вислухати тієї великої драми затоптаної і розчавленої душі, з підкресленням: душі, яка хотіла любити й увесь світ обняти, що в кожній людині хотіла бачити свого брата.

«Немає більше абсурдальної і пропащої речі, як та, коли нещасна людина розказує своє горе такій людині, груди якої наповнені задоволенням» — маємо в Мігеля де Сервантеса. Скільки правди сказав у цих словах

еспанський письменник, правди, через яку навіть ми, і навіть сьогодні, не розумімо Шевченка, але не тому, щоб він не говорив до нас незрозумілою мовою, але тому, що його слова не доходять до нашої душі. Коли він сам жаліється:

»На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити;
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити«, — то для нас цілком ясне,

воно покривається з міркуваннями Сервантеса. Але коли ми сьогодні в більше примітивний спосіб насміваємося, як сказав Шевченко, »на псалом той«, чи над його сльозами пролитими на чужині з туги за Україною, над нашими власними нещастями — то це виглядає вже на іронію.

»О, серце бездонне! — кличе Сковорода. Безодне всіх вод і небес ширше! Яке ти глибоке! Все обіймаєш і утримуєш, а тебе ніщо не вміщає! О, серце чисте! Ти новий вік, вічна весна, благородне небо, обітована земля, рай умний, радість, тиша, спокій Божий, субота та великий день Великодня!«

Скільки те велике Шевченкове серце мусіло перетерпіти горя на чужині?

Скільки болю в тому сквородинсько-шевченківському серці, коли поет так щиро признається:

»Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.
Не хотіло в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду...«

Оноре Бальзак сказав, що »горе створює в деяких душах пустиню, на якій лунає тільки голос Божий«. Скільки правди сказав тут французький письменник-філософ! Але, щоб зрозуміли ми пустиню серця Шевченка, конечно треба постійно пригадувати, що те його горе було сполучене ще й з нещастям чужини й неволі. Вдумаймося у фразу Бальзака, а переконаємося, що на пустині до Шевченкової душі промовляв Господь і промовляє устами нашого мислителя до нашого сумління і промовляє до сьогоднішнього дня. Чи ми оглухли, що не чуємо того щирого людського плачу над нашою долею?

Поет хотів зжитися з чужиною, хотів переконати своє серце, щоб воно, замість горя, співало йому про

красу, добро, любов, про тихий рай на землі, але воно протестувало, бо не погоджувалось з жорстокою дійсністю; бунтувалось, хоч поет не багато бажав від нього:

»Нехай усміхнеться серце на чужині, —
Хоч раз усміхнеться...
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині, —
Поки ляже в чужу землю
В чужій домовині...«

Але на такий єдиний усміх тяжко було здобутися.

»Нещасний — сказав еспанський драматург Хуан де ля Гоз і Мата — відпочиває між одним і другим горем«. Наш Шевченко, не дивлячись на його християнський спокій, навіть на такий відпочинок не міг собі дозволити, бо його горе діяло постійно й діяло, зростаючи з дня на день.

Сам поет твердить, що всього горя, що заливало його душу на чужині, всіх страждань, що до шпіку кости проникали в його живу людську істоту, не мав він сили передати на папір, бо не можна було його переказати словами:

»Мережати, — змережаю
Кров'ю та сльозами
Мое горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі!
Немає слов, немає сльоз
Немає нічого.
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити!
Жити не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!«

Хтось висловився: кого Бог карає — той має в серці Бога. Це правда, яку також стверджує наша народня мудрість: »Як тривога — то до Бога!« Але нам здається, що тієї кари Шевченко не потребував для себе, бо в його душі все була святиня Бога, його страшної кари потребував наш нарід, щоб опам'ятатися й відкрити свою душу для тих фундаментальних правд християнської і національної віри, які з таким великим ентузіазмом проповідував наш національний пророк, мученик і філософ — Шевченко.

»Горе — каже еспанський музик і драматург Вісенте Еспінель — опам'ятує нас і пригадує нам Боже милосердя«.

Чи потребував його для свого опам'ятання і пригадки про існування Бога та Його милосердя Шевченко, — можемо поважно сумніватися. Але безсумнівне, що опам'ятання і пригадки потребував наш нарід у часах Шевченка й потребує його сьогодні. Шевченко був вибранцем Божим. Він мав на себе взяти терпіння народу, понести його Голготським шляхом для опам'ятання нашого народу. Хоч-не-хоч мусимо признати, що ту величну місію Шевченко сповнив достойно, беручи на себе найважливіше завдання — »поборюсь, за мене Бог!«

Чи пророча місія Шевченка виправдалася?

Безсумнівню, що так! З німих рабів народилася нація, що розпочала свій славний похід за волю й державну незалежність. Але цього для Шевченка, християнського філософа, було б замало. Він же виразно бажав так відродження нашого народу, як відродження цілого людства на засадах Христової Євангелії, де наріжним каменем є любов, братолюб'є, де кожне діло треба починати й кінчити в ім'я Боже.

Сам Шевченко так поступав. Нічого він не робив без Бога, все корився Божій волі, все відчував над собою Божу Всемогучість. Коротше: вибраний пророк своє завдання сповнив до найменшого нюансу. Правда, що на тяжкому шляху він спотикався, часом не доставало йому людських сил, але все таки видержав у християнському добрі »до самого, самого краю!« Він »нескверними устами, помолившись Богу, риштував свої вози в далеку дорогу, на той світ« і приготовлявся до зустрічі з ніким більше, як тільки з Богом.

Так умирав Шевченко — християнський філософ і український національний пророк.

Коли ми не все можемо зрозуміти Шевченка, як християнського мислителя, то це цілком певно є наслідки, що ми не можемо зглибити болю його душі, не можемо зрозуміти того великого трагізму християнської душі, на тлі московського обскурантизму, яким на правду можна б перелякати »Данта старого«, як висловився сам поет:

»Чи чув ти, що кажуть: легше умирати
Хоч на пожарині в своїй стороні,
Ніж в чужій — в палатах!
Чи чув ти?
Ба ні!«

7. «ХТО Ж СИРОТІ ЗАВИДУЄ...»

Коли б тільки розглянути нашу гарну народню приказку: «За сиротою — Бог з калитою», то можна б думати, що сирітське питання було в нас розв'язане в якийсь чудесний спосіб. Безумовно, що за бідною сиротою в її обороні часто стає сам Бог, але бували такі випадки, такі серед нас, що ми грабили цю сирітську Божу калиту. Сирітське питання в нас не було розв'язане не тільки тому, що ми не мали своєї держави, не мали свого власного законодавства, але також і тому, що серед різних соціальних питань не розв'язували ми також і питань сирітства. Спроби були, але вони не увінчалися успіхом.

Питання сирітства в Шевченка — це питання окреме, яке можна навіть трактувати окремою темою, не дивлячись на факт, що поет не шукає на нього правно-соціальної розв'язки, а трактує його в площині християнської етики. Коли б наші соціологи були йому більше присвятили уваги й місця, то й розв'язка його не була б така мізерна в християнському суспільстві.

Сирітська доля в Шевченка — це гуманність, християнська мораль. Він інакше цього питання навіть не міг трактувати. Над сиротою він нахилиється дуже низенько, виявляє їй багато людського співчуття, розуміння, цілою своєю істотою протестує і грозить навіть Божими карами. Сиротою цікавився він не тому, що сам був сиротою від дитинства й сиротою залишився до останніх днів свого життя, але також тому, що він усе людське життя схоплював своїм духовим зором і бачив у ньому також сироту, за якою не стояв ані закон, ані звичаєвість, часто забувалося навіть свангельське слово.

При цьому треба підкреслити, що сирітське питання в Шевченка не є ніякою випадковістю, хвилимовим поривом, хвилимовою вразливістю. До цього питання все він повертається в своїй поезії, прозі й у малярських працях. Перший його нагороджений малярський твір в Академії Малярства — це якраз мотив сирітської долі, про що маємо записку в автобіографічному творі

»Артист«: »Дістав я першу срібну медалью за студію з натури. Намалював олійними красками невеличкий образ: »сирітка-хлопчик під парканом ділиться своєю милостиною зі собакою«.

Проаналізувавши своє довкілля (Шевченкова аналіза життя, дуже часто коротка, але така влучна, що другому треба б написати цілий том. — Д.Б.), приглянувшись сироті свого часу, він стверджує, що вона появляється на світі, якби не людиною. Коли навіть люди визнають її за людину, то все таки за людину нижчого гатунку, на яку, здається природно, вони мусять дивитися з певною погордою, вона мусять бути посміховищем, а навіть веселою розрадою для свого оточення. »Сироту усюди люди осміють« — говорить він, не шукаючи для свого сміху багато причин, а просто тому, що вона сирота, що в її обороні не стане ні батько, ні мати.

Саме тому сирітська доля переважна й незavidна, саме тому:

»Тяжко, важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, —
Хоч з гори та в воду!«

Зі сирітською щербатою долею не тільки не боряться люди, а часто, здається, що проти неї змовляється навіть сама природа, що навіть вона готова скривдити сироту:

»Сиротині сонце світить —
Світить, та не гріє...
Люди б сонце заступили,
Як би мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило...«

Про те, щоб сироті сприяти, щоб їй допомогти, щоб радіти її навіть маленьким щастям, навіть великий і справедливий Шевченко такого феномену в людському житті не міг доглянути. Цим він не хоче сказати, що абсолютно ніхто під сонцем ніколи не виявив ніякого співчуття сироті, але його було так мало, що воно губилося в загальному злобному погляді на сирітську долю. Шевченко, спостерігаючи за практичним життям, слушно завважує, що сироті завидують і багаті, і бідні, коли їй усміхнеться доля; всі, здається, в однаковій мірі радіють, коли її зустріне нещастя, коли вона

втратить своє надбання. Дошукуючись причини тієї нехристиянської злорадості, він доходить до сумного висновку:

»Багатії, бач раділи,
Що багатше стали,
Убогії тому раді,
Що з ними зрівнялись«.

Радість перших і радість других фальшива, бо коли майно сироти не перейшло в руки багатого, то він не міг стати багатшим. Радість бідного також фальшива, бо хоч сирота й зубожіла, але цим не поправилася доля бідака. Але хто знає людей так добре, як знає їх Шевченко, той признасть, що така фальшива логіка дуже часто в нашому житті.

За цю нашу злобу, тупоумність, за зле ставлення до сироти — Шевченко часто лас нерозумних людей, часто, стаючи в обороні сироти, він навіть кляне людям. Але навіть Шевченків проклін не такий, до якого ми привикли, бо коли він навіть кляне то не тому, щоб нам бажати зла, а тільки тому, щоб нас направити, щоб прокльоном завернути нас з нехристиянського бездоріжжя.

Які ми, в першу чергу, погані християни, на це дає нам Шевченко аргумент, знову ж таки з життя сироти, якої кожне діло ми привикли гудити:

»Одружаться небожата.
Дивуються люди:
Як то вони, ті сироти
На світі жить будуть?«

Коротше: питання сирітства в Шевченка — це життєва проблема, яку він намагається розуміти й дати християнську пораду ставитися до неї з людсько-християнським зрозумінням. За легковажне ставлення до цього питання, за насмішки над сиротою, за зависть одробини сирітського щастя, він грозить кривдникам навіть Божою карою:

»Хто ж сироті завидує,
Карай того, Боже!«

8. »НЕ ЗАВИДУЙ БАГАТОМУ...«

Трудно було б шукати другого прикладу серед мудреців світу, щоб хтось так мало цинив багатством, як обезцінював його наш філософ Шевченко, хоч знав він, що багатство робить людину визначною, знав він, що за багатством слід-у-слід тупеє слава. Коли, однак, уважніше приглянемося проблемі багатства в Шевченка, то без великих труднощів переконаємося, що до неї підходить він з цікавістю філософа й доходить до висновку, що його можна схарактеризувати двома нашими народними приказками:

1. »Багатому й чорт дитину колише«, —

2. »Убогому — все вітер дме в очі«, чи інакше: багатому все й усюди ведеться, він з усього вміє здобути якусь користь для себе, з кожної дрібниці вміє побільшити своє багатство, а вбогий — на кожному кроці має невдачі; він тратить навіть там, де здається користь уже була певна. Але, не дивлячись на помноження своїх багатств, багач ніколи не може заспокоїти своєї жадоби; він завжди бідний, завжди йому щось не достає, ніколи не відчуває він навіть такої радості, яку відчував євангельський багач, плянучи розбудувати свої житниці на нове жниво, ніколи він не може сказати — жий і веселися. Можливо, що це позірне щастя з матеріяльного багатства застережене вже справедливим Божим законом, що тут повинна виповнитися євангельська правда: »скоріше верблюд пролізе вухо голки, як багач увійде в царство небесне«, що потверджує в іншій формі італійський поет Артуро Граф, кажучи: »Той, що має тільки багато грошей, є такий бідний, як чорт«.

Студіюючи уважно всі проблеми людського життя, а серед них і проблему багатства, Шевченко підмітив і ствердив:

»Тече вода і на гору
Багатому в хату,
А вбогому в яру треба
Криницю копати«.

Він свідомий цього, що в парі з багатством іде слава, пошана, пошесті. Він знає про це, що багач має багато

приятелів, що до нього всі признаються якимись родичами, що він має якесь значення у світі, що його навіть уважають за розумного, але, не дивлячись на все, він таки якби признавав рацію Сенеді, що сказав: »Великою і розумною людиною є тільки той, хто їсть з череп'яної миски так, як би їв зі срібної тарілки«.

Він бачить і знає, що багатство різнить людей між собою, є причиною ненависти між ними, викликає взаємоборотьбу; здавалося б, що сам він задростить багатства, коли говорить:

»Добре тому багатому:

Його люди знають,

А зо мною зустрінуться —

Мов не добачають«, але це ще не є його

останнє слово про багатство. Бо багатство в нього не має ніякого значення, це може навіть найменший дар Бога для людини, яким Господь обдаровує вже тих упосліджених, що духово не можуть навіть сприйняти іншого Божого дару.

В багача навіть любов матеріальна, що Шевченко висловлює в гарному, погідному й веселому вірші:

»Багатого губатого

Дівчина шанує,

Надо мною, сиротою,

Сміється, кепкує«.

Зацитовані слова вказували б на це, що й Шевченко тужив за багатством та його невідлучними подругами — славою і почестями. Таке переконання було б недостойне філософа, воно заперечувало б усю його правду. І так воно було б, коли б ми не знали його життя, його діл, його жертви, його погорди до всього того, чим зуміє захопитися й забавитися цей нещасний хробак землі, яким є людина. Ціла Шевченкова мудрість про багатство висловлена тільки в двох поетичних рядках:

»Не завидуй багатому: багатий не знає

Ні приязні, ні любови — він все те наймас!«

Ці два поетичні рядки Шевченка — це ціла велика скарбниця мудрости про багатство. Коли ми пригадаємо собі один характеристичний момент з життя Шевченка, а саме його співчування вбогому, в якому не тільки є вияв християнського милосердя, але також і його дійсна оцінка матеріальних дібр, якими поет ніколи не розпоряджав не тому, що він був тим, що мусів »у яру крижицю копати«, а тільки тому, що матеріальне добро не мало для нього ніякої вартости.

Його приятелі завважили, що він був надто щедрий і надто чулий при подачі милостині. Часто звертали йому увагу, що один чи другий прошак не вартий тієї уваги християнського милосердя, бо зібрані копійки не вживає собі на добро, а на шкоду, чим навіть деморалізує других. А що ж відповідав Шевченко? Дійсно його відповідь достойна великого християнського філософа. »Нехай — говорив він — подам я сто разів милостиню тому, що на неї не заслуговує, але коли сто перший раз подам її такому, що її потребує, то цей сто перший раз буде для мене винагородою за всі сто рази, коли я помилився!«

На таку відповідь матеріаліст ніколи не здобудеться. Навпаки, навіть коли б він знав потребу жебраного гроша для людини, то не дасть його, а буде виправдуватися, що ця жебрацька лепта людині не є потрібна, що вона її зле вжисє, що жебрацтво стало для неї поганою привичкою тощо.

Шевченко був тим багатієм, духовим багатієм англійського філософа Томаса Бровна, який завжди був настільки багатим, щоб допомогти другому. А це багатство не інше, лиш таке, яке проповідував Христос, проповідує його св. Церква, зразки такого багатства знаходимо в членів перших християнських громад, такими чеснотами служив нам св. Франціско з Асизу.

Це те багатство, про яке говорить автор »Дон Кіхота« Мігель де Сервантес: »Багатий є не той, що не знає що робити зі своїм багатством, але той, що вміє це багатство видавати, але видавати не так, як йому подобається, але так, як від нього вимагає цього добро його ближнього«.

Коли б людина постійно пам'ятала Шевченкові слова: »Не завидує багатому...«, тоді напевно для всіх вистачило б матеріальних дібр на землі й нам не треба б було так безумно дертися за ними на небо, чи мріяти про розкішне життя на планетах, які, коли навіть там є всі умовини для людського життя, вони не є призначені для нас.

9. »ТІЛЬКИ СЛАВА СОНЦЕМ ЗАСІЯЛА...«

»Пустота людської слави — це вітер і порожнеча« — сказав св. Августин.

Багато різnorodних афоризмів та філософських міркувань висловлено про славу перед і по Шевченкові. Китайський філософ Конфуцій взагалі не визнавав слави в людському розумінні, бо на його думку »життя людини на самоті, далеко від людського гамору — це дійсна слава, яку можна порівняти з небесним щастям«. Римський поет Овідій найбільшою славою для людини вважав працю, що висловив у своїх »Георгікас« так: »Мале є поле для праці, але велике для слави«. Славний римський філософ М. Т. Ціцерон найбільшою славою людини вважав чесноту: »Слава йде тільки за чеснотою так, як би була її тінню«, або »З усіх нагород, які може мати чеснота, найбільша — це слава, по щаблях якої, як нам видається, людина може досягти небесних висот«.

Гете, зокрема коли йде про генія, яким безумовно був Шевченко, про славу генія висловився: »Найперше й останнє, що ми жадаємо від генія — це не слава, а його любов до правди!« Коли йде про Шевченка філософа, то здається, що вислів Гете тільки йому найбільше відповідає, бо ця саме любов до правди є провідною ідеєю його тяжкого життя, ця любов до правди виповнила кожен крок Шевченкового життя. Шевченко проповідував: »За правду статъ, за правду згинуть« і цій правді він залишився вірним на всіх стежках свого життя, коли не від раннього дитинства, то цілком певно, що від murів Академії Мистецтв, аж до останнього кроку життя.

Шевченко знав, що людська слава, в більшості випадків, завжди йде рівночасно з матеріяльними добрами. Чи міг бодай мріяти і про матеріяльні добра, і про славу Шевченко? Безумовно, що так! До них міг він прямувати двома шляхами: шляхом малярства й шляхом поетичної музи, як йому навіть пропонувала московська критика. Але за славою він не пішов, бо він був

геній, багатир думки, дійсний аристократ духа, що ніколи не дбає про людський розголос, про славу.

»Знаємо — пише Олександр Ковиський, — що він нікому і в нічому дороги не переходив, популярності не шукав він ніколи, не бігав за славою, а вона сама ввалася до нього через двері й через вікна«.

Правда, що маємо деякі міркування на тему слави, що походять з його молодости, коли він може навіть у молодечому пориві мріяв про славу, але навіть тоді він її не перецінював, не робив її метою свого життя.

»Все сумує, тільки слава

Сонцем засіяла;

Не вмере кобзар, бо навіки

Його привітала«, — але було б дуже помилково інтерпретувати це місце зі славою самого поета, твердити, що тут він думав про свою особисту славу. Ці слова написав він у поемі »На вічну пам'ять Котляревському« і, коли навіть думав про кобзарську славу, то думав про славу Котляревського.

Можна навіть робити здогад, що ця слава — це славне минуле нашого народу, в часах Шевченка заковане в московські кайдани, запряжене в московське ярмо. Безумовно, що Шевченко радів історичною славою України, тривожився постійно майбутньою славою нашого народу, але про свою власну ніколи не дбав.

Було б навіть дивним, щоб Шевченко, перейшовши всі пропасті людського життя, зміривши його до самих глибин, переконавшись, що слава залежна від людей, від їх наставлення до другої людини, а може навіть від їх найпримітивніших примх, щоб він витрачав час і сили на погоню за славою. Він же знав, що людська слава така химерна, як беззневий вітер. Ніколи не можна вгадати з якої сторони він дутиме. Людська слава — це хвилеве виведення, піднесення людини на п'єдесталь, щоб зараз же кинути її під ноги товпи й потоптати, розчавити. А скільки разів, цілком неслухно й без поважної причини, люди нароблять такої слави, що від неї треба ховатися під землю?

»Людська слава — говорить Данте *Alitieri* — це примха вітру, що раз дме тут, а раз там; її опінія змінється так легко, як легко змінється напрямок вітру. Ваша слава подібна до квітки, що завітне пишним квітом і зараз же вмирає; смерть її спричиняє це саме сонце, що народило її з неблагородної землі«.

Який близький погляд Шевченка на славу, його дозрілої і зрівноваженої думки про неї, яку він

висловив на схилі свого життя тоді, коли вже ніхто не міг його не тільки обдурити, але й переконати про якунебудь вартість слави, до того погляду, що його висловили ті, яких думку ми поважаємо:

»А ти, задріпанко, шинкарко,

Перекупко п'яна!

Де ти в ката забарилась

З своїми лучами?«, якби питав він свою власну славу.

І одержує від неї відповідь, що вона перешкоджена, зайнята, бо мусить побувати у Версалі зі злодіями, хилється по шинках з п'яними кесарями, з Миколою — московським царем у Севастополі.

Коли поглянути на наше життя, то треба сказати, що на славу ми такі дуже скупі, а зокрема, коли йде про справедливу й заслужену славу. Це не значить, що ми дуже справедливі, що нашою славою наділяємо тільки дійсно заслужених. Де ж там! Навпаки — в нас майже немає славних людей. Але не немає тому, що немає їх, що Господь про нас забув, а тому, що ми навіть найславнішому й найкращому з нас все причепимо якусь латку. Без такої не залишився й Великий Шевченко, той Шевченко, що без пересудів може бути гордоцями й славою цілого світу.

Але, не дивлячись на все, — Шевченко до наших днів залишився найбільшим і найславнішим українцем під сонцем. Коли ми на славу Шевченка поглянемо навіть через призму нашої несправедливості, то мусимо признати, що він був таки найславнішим ще за свого життя, в славі помер і в славі живе в наших днях, і в славі перейде до далекої майбутності. Але слава Шевченкова не така, як висловився про неї лорд Байрон: »Проснуся одного ранку й знайдуся в обіймах слави«. Ні, Шевченкова слава — це його чесноти християнські і національні; це його жертва життя в боротьбі за християнську Україну й у боротьбі за національне обличчя свого поневоленого народу. І дійсно тут можна повторити сентенцію Овідія: »Стільки разів, скільки згадуємо славне ім'я, то з ним в'яжеться й щось з нашого імени«. Скільки разів достойно згадаємо ім'я нашого Великого Шевченка, стільки разів цю велич, хай буде навіть, як далеку тінь, але відчуваємо ми над собою.

На цьому можна б навіть закінчити першу частину християнсько-філософської думки Шевченка, зачерпнутої з глибокого колодязя нашого щоденного життя.

Треба, однак, бути свідомим, що багато питань ми тут не заторкнулись не тому, щоб вони були нецікаві й маловартісні, а тому, що наші міркування, які вони навіть скромні не були б, розрослися б до великого розміру, на які сьогодні не можна собі дозволити.

Це Шевченкова філософія «без хитрої мови», чи філософія життя.

Сковорода життя називає філософією, а філософію — життям: «Філософія то саме життя — говорить він. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце філософія».

«Оставайтесь при своїй філософії — звертається Панько Куліш до городян, чи до всіх, що займаються теоретичною, часом дуже спекулятивною, філософією, а нам дозвольте селянську філософію проповідувати, взявши її прямиєнсько з Євангелії. Робіть своє діло, панове, а ми своє робитимемо, а там уже колись, у віках грядучих, люди побачать кому за науку й працю дякувать». Ясно, що тут Куліш виступає як Кирило-Методіївець.

Філософська думка Шевченка — це дійсно завершення думки Сковороди й Куліша, бо це думка наших трудів і страждань, нашої радості й турбот, але рівночасно думка, що не повзає холодною змією по землі, а постійно відривається від неї, прямуючи до небесних висот. У цьому якраз її сила й глибінь, краса й потіха, насолода й бальзам для нашої втомленої душі. Хто засмакує з цих джерел філософії, що з них черпав свою мудрість наш Шевченко, тому інші джерела видаватимуться терпкими, несмачними й цілком нездоровими. Шевченкова філософська думка — це чудова синтеза філософії нашого народу, починаючи від часів св. Володимира Великого, від автора «Слова про Ігорів полк», це думка часів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, цілої світлої козацько-гетьманської доби, це думка всіх поколінь нашого народу від «полян, дулібів, деревлян, моїх святих киян», чи коротше — від тих часів, про які не маємо писаних пам'ятників, аж до наших днів, чи як говорить про це сам Шевченко:

«Споробники святої волі,
Із тьми, із смрада, із неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...»

Шевченко аж надто бачив, що «Минулася колишня наша слава. Велика й блискуча будівля Володимира давно в руїнах. Лицарські бої наших предків — забуті нами й чужими. І вже не панове, а раби, й уже не слава золотить наші крила, а сором неволі згинас ярмом згорблені шиї», як це чудово висловив Богдан Лепкий. Шевченко, хоч нишком зронював пророчу сльозу на рідних руїнах, але не показував її нікому, щоб нас не розніжнювати. Він шукав ліку на рани і знаходив його у своїх філософських висловах, які дуже далекі від плачу, а дуже близькі до боротьби. Коли він ставить коло нас на сторожі своє безсмертне слово, то це також слово філософської мудрости.

Слово святе й рідне!

Коли ми цим словом уважатимем тільки слово, що зачіпає нас до боротьби за національну волю, забуваючи про волю нашого християнського духа, то треба сказати, що тоді наше розуміння Шевченка буде дуже половинчасте. Бо Шевченко — це палка патріотична душа, безкомпромісовий борець за нашу національну славу, за українську державу, але він, у першу чергу, борець за наш християнський дух, без якого трудно увлести собі святого національного борця. І тут починається проблема: пізнання, зглиблення і присвоєння собі християнсько-філософської думки Великого Шевченка, того Шевченка, на якого ми таки замало звертали уваги не тому, щоб такого Шевченка не було, але тому, що наша хвора духовість не може підійти до Шевченка-філософа.

Правда, що Шевченко своїм словом, прикладною боротьбою і безприкладною жертвою виповів війну всім нашим гнобителям, а, в першу чергу, Москві; цим словом навчає він нас, як маємо будити приспану волю, але незаперечна правда, що це його слово, коли так можна висловитись, переходить компетенції звичайної націоналістичної пропаганди, ніяк у неї не вкладається повністю, коли його оголимо від усіх християнських принципів, на яких він будує людське життя і справедливу боротьбу за нього.

Як Христос не приніс на землю рабського миру, тобто миру для вибранців, а приніс мир для всіх без ніякого вибійтку, доповнюючи справедливістю меча, так само Шевченко своїм «Кобзарем», де виложена наша національна мудрість і боротьба, окрилені християнською справедливістю, святою боротьбою, приніс ненависть до зла і злочину. І Шевченко визнає

евангельське: «любить ворогів», але це не любов безвольного раба, а любов вільної людини. Він визнає і прощення ворогові, але тільки тоді, коли він заслугоує на таке, коли воно служитиме для його поправи. Рабської любови й рабського прощення в Шевченка не можна дошкукуватися, бо таких він ніколи не проповідував.

Наші вороги й вороги Шевченка та його навчання намагаються спотворити його християнсько-філософське навчання, доводячи його до zenітів національно-соціальної гіпокризії, але це не с навчання Шевченка.

Шевченка можна порівняти зі св. Павлом, коли він пише Коринтянам про свою християнську любов: «Коли я говорю мовами людськими й янгольськими та любови не маю, то я став як та мідь дзвінка або гучний барабан. Коли я маю дар пророкування і знаю всі тайни й усе знання і коли маю всю віру, щоб переставляти навіть гори, та любови не маю, — то я ніщо. Любов довго терпить, не рветься до гніву, не думає злого, не радіє з неправди; все зносить, вірить у все, сподівається всього».

Постійно вірить, терпить і любить. Але постійно бореться!

Бореться аж до Голготи: «караюсь, мучусь, але не каюсь!» І це є найсвітліша перемога. це зразок християнської перемоги, без якого ми не тільки не будемо самими собою, а дійсно станемо сумною притчею в людях, а наша Батьківщина звиродніє, бо зведуться на ній дійсні християни й дійсні патріоти.

Правдивого християнства й правдивого патріотизму мусимо навчитися в нашого Великого Шевченка — Шевченка-філософа.

**IV ЄВАНГЕЛЬСЬКА
ФІЛОСОФІЯ
ШЕВЧЕНКА**

Шевченкова філософія, як назвав її Куліш, є селянською філософією, взятою прямисінько з Євангелії, але це не є вибір думок зі св. Письма, спеціально Нового Заповіту. Маємо певну кількість цитатів, які нам ясно показують, що Шевченко базувався на Новому Заповіті, але, назагал, це самостійні християнсько-філософські міркування, згідні з навчанням Христа Спасителя та Його Церкви. Вплив Нового Заповіту на думку Шевченка аж надто ясний, але такого впливу не мав, не має і не матиме Новий Заповіт на таку людину, якої душа є порожнечою, без великих християнських чеснот. З порожнього трудно було б щонебудь налляти. Ми вже знаємо, що Шевченко ціле життя не розстався зі св. Письмом. Але не треба також забувати про великий вплив на формування християнського світогляду Шевченка також програми Кирило-Методіївського Братства та його членів. Не можемо забувати, що в тому часі в цілій Європі бурхливими хвилями на всі сторони вдаряли хвилі ідей соціалізму. Вони сильним відгуком відбивалися також на нашій землі, вони виразні в програмі Кирило-Методіївського Братства. Але, не дивлячись на приманливі гасла соціалізму, братчики не зрікалися свого християнства. Саме тому в їх програмі ми бачимо дуже виразне намагання сполучити ідеї євангельські, які є фундаментом нового життя, з ідеями соціалізму. Вони в першу чергу, як це слушно підкреслив проф. Дмитро Чижевський, хотіли просвітити людей з палаців, а рівночасно цим самим новим світлом просвітити й тих, що справді сиділи «во тьмі і тіні смерті». Ці ідеї бажали вони поширити й закріпити не тільки в нашому народі, а думали вийти з ними на широке поле всього слов'янського світу. Коли слов'янські народи — думали вони — прокинуться зі своєї дримоти, спинять шкідливі поділи, тоді пропаде всяка родинна ненависть, сильні обнімуть слабших; свобідні, благородні, зогріті любов'ю Христа, зберуться слов'яни, зрадіють побожні, злякаються підступні — правда й рівність запанують. Замало б було сказати, що євангельським ідеям Кирило-Методіївських

братчиків Шевченко залишився вірним до кінця свого життя, а треба підкреслити, що він їх підніс до таких вершин у людському розумінні, на які тільки людина може здобутися.

Микола Костомаров у «Книгах Биття Українського Народу» говорить: «Істий українець, хоч би він був простого, хоч панського роду, — тепер не повинен любити ні царя, ні пана, а повинен любити й пам'ятати одного Бога — Ісуса Христа, Царя і Пана над небом і землею. Так воно було прежде, так воно й тепер зосталось».

Хто ж був цим істим українцем, як не Шевченко, що всіх хотів любити, що всіх бажав пригорнути до свого серця, включно до пана, але любов'ю рівного з рівним, саме такою любов'ю і такою рівністю, як проповідує Чоловіколюбєць.

Шевченко — це поет любови, але коли скажемо, що він філософ любови, то ніякої помилки не буде, бо він дійсно наш найбільший речник і заступник кожної любови, знаної нам на землі, за винятком зрадливої, злочинної і матеріялістичної. Шевченко своїм життям і своєю любов'ю доказав нам, що він дійсно поет і філософ християнсько-євангельської любови, найчистішої і найвищої, на яку людина може здобутися, не дивлячись на факт, що любов у нього має різні відтінки, починаючи від любови, сказати б буденно-природної, людської, любови юних днів аж до любови євангельської, знаної під ім'ям його безприкладного братолюбія. Здається, що лиш тільки одна з християнських чеснот, а саме любов у творчості Шевченка, була б дуже цікавою темою для спеціальної теологічно-філософської праці.

1. «ЛЮБОВ — ГОСПОДНЯ БЛАГОДАТЬ»

«Люби й роби, що хочеш; коли мовчиш, то мовчи з любов'ю; коли кричиш, кричи з любов'ю; коли навчаєш, навчай з любов'ю; коли прощаєш, прощай з любов'ю. Коли в твоєму нутрі є корінь любови, тоді з такого кореня може вирости тільки добро» — навчає св. Августин.

Данте сказав, що «любов порушує сонце й зорі».
«Жиймо, моя Лесбіє, — кличе радісно римський поет Кинто Валеріо Катуль — і не звертаймо уваги ніякої на всі балачки суворих старців». Може навіть мав рацію еспанський філософ Раймундо Люлль, кажучи, що «любов має силу вільних — зробити невільниками, а невільникам — дати волю».

Микола Гоголь твердить: Над усім і джерелом усього є любов. Ані на момент не слід нам забувати, що життя нам дане для любови і що самі ми є твором Божої любови».

«Коли в серці зменшуються озиви любови, світильник моралі, принципи й ідеї темніють, а потім зовсім зникають зі свідомости — навчає наш Юркевич. Нас не осуджують наші математичні помилки, а дуже болючо відчуваємо помилки нашого серця, нашої душі в формі викидів сумління, бо вони йдуть за рахунок нашого злого серця».

Порівняймо всі ці міркування, а переконаємося, що вони між собою, як рідні сестри, виключаючи повторення наслідування. Але, здасться нам, що короною їх є чудове Шевченкове:

»Любов — Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток,
Діли з убогим заробіток,
Той легше буде зароблять!»

Нікому зі смертних людей не треба ніколи здобуватися на іншу любов, як любов рідних, любов ближніх.

Навіть заповіді Христові не вимагають від нас більше.

Іншої любови ніколи не треба для людей винаходити, як це намагаються робити фальшиві філософи наших днів.

Хто не любить — говорить св. Августина, — той залишається в стні смрти. Любов замикає в собі всі кардинальні чесноти».

Любов — це пан неба і землі, це святість нашої душі. Хто є в стані любови, той перебуває в Бозі, а Бог у ньому — запевняє нас св. Тома Аквінський.

Любов — Господня благодать!» — твердить з усією повагою Шевченко.

Тільки в любові є правдиве життя. Вона є коренем і центральною точкою людського життя. Хто не любить, — той дисно не живе. Без любови життя не має ніякого змісту, немає ніякого життя» — говорить філософ Фіхте.

»Любити — значить змагати до найвищого блаженства« — каже Малєбранш.

»І буде варт на світі жити,

Як матимеш кого любити!« — твердить Шевченко.

Чи ще інакшими словами: наше життя не буде диким пустарем, зарослим різнородними бур'янами, а буде повне запашних квітів любови, які в спроможності виростити тільки любов; воно матиме свою велику й благородну мету й беззаперечну вартість тільки тоді, коли ми будемо пройняті святою любов'ю ближнього, любов'ю до найменшого брата.

Навіть не треба доказувати, що любов Бога Творця до свого твору людини — це прихід на землю Божого Сина, другої Особи Божої — самого Бога. І прийшов Христос Бог з любов'ю до нас і з любови до нас наказує нам:

»Люби ближнього свого, як самого себе!«

В Шевченка любов є не тільки змістом, але також вартістю життя; в любові він бачить найвищу життєву радість, кажучи:

»Невесело на світі жити,

Коли нема кого любити«.

Не можемо сказати, що Шевченко мисленник-аскет, що він не був придатний до життя й саме тому визнає тільки любов суспільну, любов євангельську. Це була б велика помилка, коли не найбільша образа для життєрадісного Шевченка. У нього кожна любов має свою вартість, кожна, коли можна так висловитись, є освячена, коли вона є тільки чистою любов'ю.

Коли він був ще молодим учнем Брюлова, тоді, на тлі візит сусідки-пустійки, виринули в нього прекрасні думки, які він записав у своєму »Артисті«, що дають нам повний, прекрасний образ і погляд любови до жінки:

»Бережи її, мій друже, сказав, або сам бережися від неї. Роби, як відчуваєш, тільки тям і не забувай ніколи, що жінка річ свята й нерушима, а разом із цим така приваблива, що ніяка сила волі не може опертися цій принаді. Лиш почуття найвищої, євангельської любови, лиш воно одно може зберегти її від неслави, а нас від вічних викидів сумління. Узброївшись оцим прегарним почуттям, як лицар стальовим панцером, ступай сміло на ворога«. Це прегарне почуття — це, в першу чергу, поборювання пристрастей, що ніяк не відповідають людині, цьому праобразові Божої подоби.

Шевченко хоче виявити любій дівчині свою тугу до неї і свою любов, «але це вразить її скромність дівочу» — перекоңує себе. «І я скоріше голову собі розіб'ю об мур, як дозволю образити якунебудь жінку, тим більше її, прекрасну, пренепорочну дівчину». Москаль її не пожалів, а знеславив і кинув. Уже в цих словах маємо пояснення, чому Шевченко, від молодих років, так низенько схилявся перед тими нещасними знеславленими матерями-покритками. Чому стільки місця присвятив їм у своїй творчості, чому це питання постійно його турбувало?

Перебуваючи в Новопетровській фортеці, поет признається, що він любив жінку свого коменданта, Агату Омелянівну Ускову. Але як він її любив, довідуємося з листа, якого він написав 10 лютого 1855 року до Бронислава Залеського: «Я кохав її чисто — пише поет, — високо, всім серцем і всією душею благородною. Не гадай, мій друже, бо й тіні нічого гріховного в моєму коханні непорочному не було».

До природної любови людського серця Шевченко відноситься не тільки по-людському, значить — з цілим людським достоїнством, без звірячих інстинктів і не впадає в тон аскетизму, а з найпильнішою увагою, ніжністю і найвищим її розумінням. Виглядає навіть так, що питанням любови Шевченко цікавився, досліджуючи, сказати б, химери людського серця, висловлюючи свою думку, якої не посоромився б, можливо, навіть спеціаліст-психолог:

»Диво дивнее на світі
З тим серцем буває:
Увечері цурається,
Вранці забажає,
Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світа
Шукать піде...»

В Шевченка не маємо ані однієї думки, щоб неповажно відносилася до любови, ні однієї іронії, ні тіні кпин. Його міркування на цю тему можна б порівняти з міркуваннями еспанського св. Бернарда, що говорить: «Причина любови — це любити; овод любови — це любити; мета любови — це любити: люблю, бо люблю, люблю, щоб любити». Цю його любов можна порівняти з любов'ю, про яку говорить Книга Рут Старого Заповіту: «Куди підеш ти — піду я; де помреш ти — помру і я; твій нарід — буде моїм народом, а твій Бог — буде моїм Богом. Земля, що прийме тебе помер-

шого в своє лоно, буде землею на якій я помру, яка дасть місце моїй могилі. Хай Господь так мені дасть і вислухає мої обіти; тільки одна смерть розлучить мене з тобою».

Це людське серце, нераз дуже химерне, але в більшості випадків стійке, буває заздрісне до такого ступня, що не погоджується з ніяким поділом, з ніякою половинчастістю, здається, що часто йде навіть проти Божої волі:

»Не так серце любить, щоб з ким поділитися,

Не так воно хоче, як Бог нам дає...«

Бо воно бажає любити в безконечність.

Безумовно, що навіть не треба доказувати, що Шевченкова любов індивідуальна, це любов щира, чиста, безінтересована, така любов, якою вона є зі своєї Божої природи.

Він, як добрий батько, перестерігає молоді серця перед насмішками над любов'ю, вважаючи, що насмішки над любов'ю — це великий гріх, образа для другої людини й небезпечні й тим, що людське серце дуже химерне. Насмішки з тієї причини можна дуже дорого переплатити, бо ціною власного життя, як заплатила за них нерозважна Титарівна:

»... Титарівно!

В недобрий час, з того нерівні

Ти насміялась... Нудьга, печаль

І сором душу оступила,

І ти заплакала...«

Часом Шевченко думає, що за безмежно віддану любов дівчини до козака Господь карає її, тому він сам ставить за неї перед Богом, просить пощади для неї, милосердя, виправдуючи її, що вона не має ніякої вини:

»... О, Боже мій милий!

За що Ти караш її молоду?

За те, що так щиро вона полюбила

Козацькі очі? Прости сироту!

Кого ж їй любити?...«

Любов раз завершується сімейним щастям, то знову неславою, стражданнями, а то й трагічним закінченням життя. Корінь цього лиха досвідчував Шевченко вже в своїй ранній молодості. Він бачив, що його нерозважні дівчата йшли за поривом свого юного серця, залюбувалися в чужинцях-москалях, а згодом каралися тяжко покритками під чужими тинами, жидів-

ськими наймичками, божеволіли, мандрували тяжкими сибірськими шляхами, або шукали за розв'язкою у трагічному, нелюдському самогубстві.

З другого боку, він аж надто добре розуміє всі молодечі пориви любови, називаючи саму любов »Животворним вогнем у серці людини, і все, що вона робить під впливом цього божественного почуття — має на собі відблиск життя й поезії«. Цілком ясно, що тут йде про самі акти морально-християнської любови, а не наслідки нещасної заведеної любови. Саме тому з такою незвичайною ніжністю ставиться він до дівочої любови: хоче розуміти запальність її серця, але перестерігає перед легковірністю. От чому саме в »Катерині« дає він українським дівчатам велику пересторогу перед обманцями-москалями, малюючи картину нещасної матері, що за любов платить дівочою честю, гнівом і болем батьків, сумною мандрівкою, божевіллям і смертю самогубця. Це є мета перестороги:

»Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине«.

При цьому він перестерігає також перед московським матеріалізмом, пригадуючи: »У московського чоловіка жидівська основа — без віна він навіть і покохати не може!«

Саме тому також перестерігає він українських дівчат, ставлячи їм перед очі доказану правду:

»Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Знущаються вами«.

Прокляттям для України були московські зайди, що засіли на нашій землі і знущалися над доньками нашої Батьківщини, маючи наш нарід за своїх рабів. Перестерігаючи українських дівчат, наказує їм, щоб вони були дуже обережні зі своїм серцем:

»Стережіться ж! Кохайтесь
Хоч і з наймитами,
З ким хочете, мої любі,
Тільки не з панами«.

Любов, на його думку, повинна бути чиста, щира, правдива й взаємна, завершена Божим і людським законом. Має вона бути така, щоб:

»... за карі оцenyтa:

Під чужим тинoм сльoз не виливать!

Отож то дивиться та кайтeсь, дівчата!...«

Не був він сліпий і на той факт, що велике багатство з одного боку й убогість з другого, також дуже часто спотворюють і нищать щастя молодих людей, висловлюючись про нього в гарній поетичній формі:

»Легше, мої любі, покриться землею,

Ніж бачить, як другий, багатий, старий,

Цілує за гроші, вінчається з нею...«

Проти такого насильницького подружжя Шевченко протестує словами своєї бабусі Микитівної в «Княгині»: «Вони просто одно для одного й на світ Божий народилися. Так гадав і майор, так гадав і наш Дем'ян Федорович, а про дітей уже нічого й казати. Та всі так гадали, тільки Катерина Лукіянівна не так гадала. Вона просто спала й бачила зятем або князя, або енорала (генерала), а про кого іншого й думати не хотіла». І довела до такого, що занастила свою дитину з москалем пройдисвітом. «Ох, матірки, матірки! Мабуть, забуваєте, як страждаєте, родячи дитину, коли так дешево продаєте її!» — опам'ятує він матері. І це не тільки один приклад його співчуття молодим людям. Їх багато на сторінках «Кобзаря» і у прозових творах Шевченка.

Може навіть і вершком любовного нещастя вважає він любов без взаємності, що дуже часто кінчиться нещастям котрогось з подруг, або подружньою зрадою, зламанням життя. Такою любов'ю Шевченко гидиться:

»Тяжке лихо, — та не таке,

Як тому дурному,

Що полюбить, побереться,

А вона другому

За три шаги продається

Та з його сміється.

От де лихо! От де серце

Разом розіветься!«

»Та, мабуть, і геній так само, як наш брат, потребує доконечно домашнього вогнища — говорить Шевченко. Це певна річ, бо для душі, яка відчуває і любить все високо прекрасне в природі й мистецтві, потрібно конче, коли він натішиться цією чарівною гармонією, успокоючого спочинку, а такого солодкого спочинку

можна зазнати тільки в гурті дітей і доброї люб'ячої дружини. Щасливий той, сто разів щасливіший той чоловік і той артист, котрого життя, несправедливо назване прозаїчним, осінила прекрасна муза гармонії. Його щастю немає міри, як щастю Божому». В іншому місці читаємо таке: »Я хотів би, щоб мій артист (мистець) був і великим, незвичайним артистом, і цілком звичайною людиною в домашньому житті. Але ці дві великі прикмети мало коли живуть під одним дахом».

Неподружених людей уважав Шевченко за людей нещасливих, що караються і страждають таким способом за якісь великі провини, що життя неподружених це Божа кара. Сімейне щастя — це для нього велика Божа благодать, про яку він мріяв ціле своє життя, навіть тоді, коли вже повернувся зі заслання, коли відчував і знав, що не багато йому залишилось життя. Ще 22 листопада 1858 року писав він до Максимовичевої: »Я просив, щоб ви мене оженили. Оженіть, будьте ласкаві, а то, як не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині».

Від життя він багато не хотів і не вимагав: жіночку-дружиночку, »щоб під нею земля горіла на три сажні, бо нечепурна жінка й циганові не годиться«, хатиночка над Дніпром, вишневий садочок і діточки.

Це мав бути його вимріяний рай.

Відносно жінок Шевченко мав свій погляд і свою думку, що досить цікаво висловив він, заторкуючись чепурності жінки. Красуні для себе не шукав і до красуні не мав довір'я, що свідчили б його власні слова: »Упривілейована красуня не може нічим іншим бути тільки красунею: вона не стане ані люб'ячою, чесною жінкою, ані доброю, ніжною мамою, ані навіть палкою коханкою. Вона дерев'яна красуня. Та й нерозумно було б, з нашого боку, вимагати чогось більше від дерева».

За свідченнями Олександра Кониського його жінка мала бути »не красива, але мала мати в собі щось симпатичного, тихий характер, ніжне серце, чисту душу, що мало бути її красою».

Це мало бути для самого Шевченка радістю, щастям, його раєм, якого він не дождався, що він сам стверджує:

»Заснеш, не знатимеш нічого,
Не знатимеш, як хвалять Бога,
Як люди люблять, живучи.
А жить — так, Господи, хотілось!

Хотілось любити!
Хоч годочок, хоч часочок
На світ подивитись.
Не довелось...»

2. «Я ЛЮБИТЬ, Я ЖИТИ ХОЧУ!»

Любов у творчості й міркуваннях Шевченка займає одно з перших місць.

До неї можна підходити під різними кутами-аспектами, бо вона в нього, сказати б, займає різні відтінки, що розливаються двома головними джерелами: любов індивідуальна кожної людини, любов, що випливає зі самої людської природи, якою людину обдарував Господь Творець ще в раю; а друга любов — це любов суспільна, про яку вже 500 років до народження Христа Спасителя навчав китайський законовчитель і філософ Кунг-Тсе, кажучи: «Любіться взаємно, не робіть один другому жадного лиха». Ця любов найвище своє завершення одержала в навчанні Ісуса Христа, що так ясно й з такою дійсно Божою прецизією виложена в св. Євангелії. Про цю любов говорить наш філософ Памфил Юркевич: «Всі наші вчинки, вся наша поведінка має керуватися вірою, що Ісус Христос покликав людський рід до єдності під одним Богом. Хто перевів цю віру з простої думки в живий зміст свого духа, із голови в серце, той у кожній людині бачить свого ближнього, знайомого, рідного брата. Незгоди й сутички між людьми невідхильні в житті, але вони не згасять між ними правди й любови, які є загальні й загальнозначні для встановлення між людьми миру й братської спільноти».

Саме ця любов займає перше місце в християнсько-філософських міркуваннях Шевченка, вона не втрачала для його зацікавлення ніколи вартости, все він, при кожній нагоді, повертався до цього важливого питання. Ця любов абсолютно стоїть вище, як любов індивідуальна. Коли любов індивідуальна виходить у Шевченка святою, тоді любов суспільна, його знане «братолюбіє», виходить святішою і найсвятішою.

29 квітня 1839 року Академія Мистецтв нагородила Шевченка срібною медалею, а у вересні 1840 року одер-

жав він другу медалью за першу спробу малювання олійними красками. Але треба звернути увагу, що нагородженою картиною був малюнок «Хлопець-старченья, прошак, жебрак, що дає собаці шматок випрошеного хліба». «Образ цей — завважає Олександр Коницький — показує нам не тільки реальний напрямок Шевченка в мистецтві, але й ті симпатії, що носило його серце до злидарів. Показує ту гуманність і любов до вбогого брата, з якими він ніколи не розставався за весь свій вік».

Все він повертався до тієї любови, все вибирався з нею між людей, але кожен раз переконавався, що він був з нею самотній, без взаємности, а дуже часто ця його любов була причиною до насмішок і клин, називаючи його Христа ради юродивим, чи іншими словами — придуркуватим.

«Ціле своє життя посвятив Тарас безнадійній боротьбі за правду й волю, скрізь за неї вступався, за неї терпів. Проти катів, тиранів, розпинателів народніх, проти панів і полупанків пускає він гострі громистріли за кривду людську, за кривду-недолю України. Та не з ненависти до них, а з найвищої любови до людей, і до тих таки самих панів, щоб вони стали людьми» — твердить слушно академік Степан Смаль-Стоцький.

А люди лукаві навіть визнавали любов, але любов рабську, любов до себе, але без ніякого вияву християнської любови до свого брата. Це не тільки обурювало, але боліло Шевченка, й у таких хвиликах виривається з його душі болоче огірчення:

»Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!«

Як під землю провалювались люди, втікаючи перед його любов'ю, а він, залишившись самотнім серед того любовного пустару, попадав у розпач і тоді його християнська душа, якби жалілася перед Богом, голосячи:

»Я любить, я жити хочу,
Серцем — не красою!«

І цей голос застигав на його обезсилених устах. Шевченко був тим євангельським голосом пустині не тільки серед мертвих душ московського царства, але також серед темряви всіх часів, не виключаючи нашої сучасности, де так багато говориться про мир і любов, але ніхто до них не зробить ані півкроку, боючись, щоб

не скомпромітуватися, щоб хтось цих пустих фраз на устах фарисеїв не взяв поважно.

Ще найбільше Шевченка з його миролюбними й братолюбними кличами розуміла його, як її згрідливо називали, сіркова громада, чи ті найменші поневолені брати, але вони так само були безсильні, як найбільшій проповідник серед нас «єдиномислия і братолюбія» — Тарас Шевченко.

Але таких було мало тому, що люди вже задалеко були відійшли від навчання Христового.

Римський філософ Сенека навчав, що «навіть невольників треба любити, бо навіть невольники є нашими братами. Душа в них така сама, як у нас, а до цього — дух невольником не може бути».

Цілком подібну думку висловив філософ Епіклет: «Любити треба навіть невольників, бо вони також є дітьми Бога Творця й нашими братами».

Шевченко ціле життя проповідував братню любов і між своїми, і серед ворогів; він постійно надіявся запалити цю святу іскру в людських душах. В моментах безнадії і розпачу він кликав на поміч Бога:

»А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, — то проклинай
І світ запалити!»

Треба, однак, сказати, що це були хвилини розпачу, зневіри. Його душа була надто християнська, була надто ніжна й повна тієї євангельської любови, бо скоро приходило опам'ятання і він ще з більшою силою, ще з більшим завзяттям ніс, як ясний смолоскип поміж людей, свою віру, надію і любов. Цими християнськими чеснотами він жив, їх постійно проповідував, як дійсно невтомний євангельський проповідник.

»Любити, значить радіти зі щастя другого, свого ближнього — читаємо у Ляйбніца. Любов справляє нам не тільки радість, а приносить також спокій душі. Тому нікого не ображай, для кожного будь справедливим і кожному будь братом».

»З цього довгого листа вчитав я найперше, що мій артист, як годиться правдивому артистові, — людина у високому ступені чесна і блага — пише Шевченко в «Артисті». Звичайні люди не можуть так щиро, так безкорисно прив'язуватися до таких бідолашних, усіми покривджених злидарів, як покійний Демський. Зі своєї природи й по заповіту нашого Божеського Вчителя — всі ми повинні бути такими. Але, на жаль, дуже й

дуже мало є між нами таких, що зберігали б Його святую заповідь і зберегли свою Божеську природу в любові й чистоті. Тому людина, що любить безкорисно, людина справді благородна — видається нам чимсь надзвичайним».

»Любов — це пізнання чужого терпіння — маємо у Шопенгауера, — це співчуття і співдяння в терпінні. Співчування є єдиною справедливою базою вільної справедливості і найсправедливішої людської любови».

Шевченко, в заміну за любов-братолубіє, за щастя ближнього, за співчування ближньому — готов був перемиритися з усіма, готов був на найвище й найбільше прощення навіть своїм найлютішим ворогам; він готов був подати братню правицю навіть своїм катам, він простягав її до них, але вона зависла в повітрі. Його серце, як сам він говорить, — »людей полюбило і в людях кохалось».

»Хто любить свого ближнього — той сповняє закон« — говорить св. Тома з Аквіну. За сповнення цього закону, за його втілення в людське життя — ціле своє життя боровся наш Великий Шевченко, Шевченко надхнений християнською філософією.

»Любов у житті слов'ян відограє домінуючу роль, але рівночасно є великою перешкодою в процесі їх умової праці — твердить не без підстав проф. д-р Іван Мірчук. Цей принцип любови допомагає людині дійти до ідеального стану в житті. Любов Бога й любов ближнього — є змістом життя слов'янських народів. Вона повинна дати людині стан блаженства і заступити закон справедливості». Саме це твердження і практичне життя тих, що переслідували Шевченка, тих, що точать з нашого народу кров (сьогодні не тільки з нашого, але також з усіх других народів, що попали під їх рабський чобіт), — найясніше доказує, що московський нарід не належить до сім'ї слов'янських народів, що це дійсно »монголи послов'янщені«, як висловився Ленін.

»В порівнянні з політичним плем'ям романів і філософським германів — говорить далі проф. Мірчук, — можна сказати, що слов'яни є релігійним плем'ям; що знову зв'язує в одну синтезу буття з ідеєю, земський закон з Божим законом-заповіддю, а політичні кроки з християнською любов'ю».

Всі ці прикмети слов'янської душі і слов'янського серця, як на долоні, найвиразніше бачимо в Шевченка, що є одним з найбільших представників не тільки нашого народу, але його всенародньої душі.

Дійсно любов була змістом його життя, була для нього законом і заповіддю, найвищою справедливістю, найбільшою Божою благодаттю, якою Бог Творець обдарував людину та її душу.

З цього визнання Шевченко ціле своє життя переживав постійну трагедію, бо жертвенні акти його любови не знаходили навіть відзвуку там, де він шукав для своєї християнської любови куточка, де питав для неї азилю. З цієї трагедії душі походить його міркування:

»Бодай не казати!
Крутом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...«

Його любовне слово прийняли з кпинами, з погордою, називаючи його »плаксієм сірякової громади«, і саме тому його дума говорить таким великим болям, що коли в нього глибоко вдуматися, то ще сьогодні кров ціпеніє в жилах:

»І тепер я розбитеє
Серце ядом гою —
І не плачу й не співаю,
А вию совою«.

Найскоріше пізнався він на облуді людей-панів, яким, у першу чергу, бракувало братолюб'я, до яких Шевченко першим підходив зі своєю любов'ю, які віддячили йому таким способом, що робили з нього безбожника, мочиморду, бунтівника тощо. Розсердившись на панів, покидає їх та йде між простих рабів, як Христос шукав собі учнів між простими рибалками, йде між вишневі садочки, під низенькі кріпацькі стріхи, захожуючи сам себе:

»Ходімо в селища: там люди!
А там, де люди, — добре буде!
Там будем жить, людей любить,
Святого Господа хвалить!«

Напевно, що Шевченко більше знайшов зрозуміння в кріпацьких душах, але не знайшов повністю того, що обіцяв своєму осамітненому серцеві, бо й серед простих людей бракувало взаємної любови, не було добрих людей стільки, скільки він надіявся їх знайти, бо і їх душі були покалічені. Одні були підбиті грубоштитим матеріалізмом, другі гордились тим, що краще ходили в ярмі, як батьки ходили, а треті рвалися в пани, наслідуючи різномірних зайд. І тому з його грудей виривається сумно-трагічне:

»... Мені не жаль на його,
На п'яного Петра кривого,

А жаль великий на людей,
На тих юродивих дітей...», що єдиного
вдовенка беруть під аршин, щоб його долею викупити
з тяжкої московсько-солдатської служби своїх синів,
не дивлячись на стареньку безпомічну вдовицю, яку
навіть боронив закон, але його обминали люди своїм
насильством, і вона нещасна:

»Пішла в найми, за хліб черствий,
Жидам носить воду.
Бо хрищені не приймають:
»Стара«, — кажуть — »стала«,
»Нездужає...« І огризок
В вікно подавали
Христа ради...«

Приглядаючись цьому братолюбію, Шевченко не
тільки відчуває дошкульний біль у своєму серці, але й
той раз шукає допомоги в Господа Бога, просячи Його,
щоб Він повчив, щоб Він врозумив нещасну людину:

»... Не дай, Боже,
Такого дожити!
Не дай, Боже, в багатого
І пить попросити.«

Розглянувшись добре між простими людьми, до яких
так тягнуло його серце, за яких він терпів, через яких
він був у постійному конфлікті з багатими панами,
ствердивши, що вони також є одні для других не бра-
тами, а вовками, звертається він до своєї маленької,
невинної Мар'яни:

»Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте!
Розвивайся, поки твое
Серце не розбите,
Поки люди не дознали
Тихої долини!...
Дознаються — пограються,
Засушать та й кинуть.«

Скільки ніжності до тієї маленької Мар'яни, що так
добре символізує цих нижчих і покривджених братів;
скільки в цих словах поетової печалі й горя, що ніхто
тієї невинної дитини не захоронить перед людським
насильством, перед лукавим оком. Біль і журба такі
великі, що поет уважає, що краще було б, щоб такі
діти й на світ не родились.

Він переконався, що серед людей дуже тяжко дошу-
куватись і добиватись справедливости, бо вони або не

вміють, або радше не хочуть відрізнити добро від зла, правду від неправди, бо вони, як стверджує поет:

»Люди горді, неправедні
Своїм судом судять«.

Суд людський у мисленника немає великої і постійної вартости, бо він несправедливий, безкритичний. Він знає з досвіду, що коли велика громада, яка, здається, розумна, розважна, моральна, але коли хтось зі злоби збезчестить невинну людину, тоді громада не шукає за правдою, не йде за розсудком, а сліпо дає піврати себе фальшивій opinii:

»Люди добрі і розумні
Добре її знали,
А все таки покриткою
І відьмою звали«.

Дальшим закидом Шевченка людям, не людям, а зміям, є те, що вони надто ліниві й поверхові, коли йде про правду й справедливість, а як пустотливі метелики переплигують з квітки на квітку, щоб шукати насолоди, байдуже, що ця насолода для другого, їх ближнього, буде повною чаркою отрути. Вони готові карати кожного, кого вже покарала несправедливість, готові навіть покарати того, кого вже Бог покарав:

»Бо люди не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люди гнутья, як ті лози,
Куди вітер віє...«

Аналізуючи людське життя й людську поведінку, поет доходить до висновку, що людина є безхарактерна. Вона так часто, як артист на сцені, грає роллю приятеля, цілується по-юдиному, підмилюється, світить в очі, а поза очі не тільки шкодить »приятелеві«, але злобно знеславляє його, готова зробити йому навіть зло. Шевченко мав багато живих прикладів такого фальшивого братолюб'я, обминав фальшивих приятелів і кожному радить бути дуже обережним з вибором приятеля, бо в нашому житті:

»Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи осудять...«

Такі юдині типи ходять у гостину, запрошують до себе, на вулиці вітаються, підсміхаючись миленько, вміють підобрати велику силу похвальних слів, жертвують навіть своєю допомогою саме тоді, коли певні, що

Їх допомоги ніхто не прийме. Вони багато-багато зроблять такого, щоб вкрастися в людське довір'я, щоб перед ними відкрилося людське серце, куди вони закрадаються, як рафінований злодій, щоб вкінці знеславити приятеля:

»Цілюються і часу ждуть:

Чи швидко брата в домовині

З гостей на цвинтар понесуть?»

Роздумуючи над цими питаннями, над усіми негідними людськими поступками й учинками, він доходить до заключення: або люди не знають, що їх погані вчинки опоганюють, у першу чергу, їх самих, або:

»Дурні та гордії ми люди

На всіх шляхах, по всій-усюді!

А хвалимось, що ось — то ми

І над землею, і водою...»

Оком мисленника бачив він усе зло. Нічого перед ним не могло скритися, навіть глибоко затаєне в «гнилих серцях трудних». Але було б замало сказати, що Шевченко заглядав за заслону людського серця, вдирався в людську душу, щоб заспокоїти тільки свою цікавість. Він по-лицарському п'ятнував це зло, ставив його на показ людям. Свідомий він був цього, що люди за це будуть його ненавидіти, але він вірив, що зерно його святої правди попаде й на пригожий ґрунт людської душі, вірив, що бодай хтось зверне зі шляху облуди фарисейської і піде шляхом чеснот, а зокрема правди й любови. Своє обурення висловлює він ясно й гостро, не дивлячись на наслідки для нього самого:

»Кругом паскуда!

Чому ж його не так зовуть?

Чому на його не плюють?

Чому не топчуть? Люди, люди!

За шмат гнилої ковбаси

У вас хоч матір попроси,

То оддасте...»

Дійсно страшний стан поетової душі мусів бути, коли він переживав цю всю гидоту, якою було повне людське життя. Не дивниця, що він не лиш нервувався, бо глибоко переживав цю нашу трагедію, дуже часто почував себе розбитим і безсильним і в таких хвилинах життя він звертався до Бога:

»... Боже милий!

Як хочеться жити,

І любити Твою правду

І весь світ обняти!»

Правду кажучи, то що велику трагедію тієї великої християнської душі нам тяжко зрозуміти навіть сьогодні, не дивлячись на наші заяви, що ми до сьогоднішнього дня покликаємось на це велике ім'я, що називаємо себе його духовими дітьми. Це нерозуміння доводить нас до фальшивих заклучень, до фальшивої інтерпретації і фальшивого розуміння тієї Шевченкової думи пресвятої, тієї величної і достойної християнсько-філософської думки. Тільки на тлі глибокого й живого християнізму, на тлі неправди й злоби його часу, — ми можемо зрозуміти його душевні страждання, такі великі терпіння, яких можливо ніхто не переживав у людській історії. А він страждав і страждає до наших часів, страждає за нас і страждає за ціле християнське людство. А виглядає так, що ми не розуміємо Шевченка, бо коли б розуміли, тоді уважніші були б до нього та його духової спадщини, яка є виїняткова і єдина такого роду в літературі, філософії та історії цілого людства. Коли б ми його розуміли, то давно сповнили б його святі заповіді, а сповненням їх вкоротили б його муки, що він так виразно підкреслює в своєму »Заповіті«. Правда, що Шевченків »Заповіт« — це річ людська, не »знаємо, як він сам висловився, що твориться у Його там«, чи інакше в Бога, але все таки треба думати над словами, насиченими болем, якого ніхто в нас не висловив так, як висловив його Шевченко, заявляючи:

»Все покину і долину
До самого Бога
Молитися...«

Слушно підкреслює академік Степан Смаль-Стоцький, що в Шевченка »немає ні крихіточки шовінізму, того місіянізму, яким саме відзначаються передові люди між москалями, поляками й іншими народами. Всі народи обіймає Тарас своєю любов'ю, не тільки слов'ян, а геть усіх людей:

»А всім нам вкупі на землі
Єдинодуміє подай
І братолюбіє пошли!«

Доки ми не зрозуміємо цього надлюдського болю, доки ми будемо вважати, цілком фальшиво, Шевченків біль тільки трагедією його християнської душі, а не трагедією нашої власної душі, то навіть не сподіваймося, щоб сталося чудо Боже, щоб »зникли наші вороженьки, як роса на сонці«, як це ми сентиментально співаємо в нашому національному гимні; не сподіваймося й не

надіймося, щоб »ворожа кров«, отак собі самовільно, »потекла у синє море«. Не забуваймо, що »надмірна надія на милосердя Боже« — це гріх проти Святого Духа. Це значить: кидатися на розбурхані хвилі життя, без ніякого зусилля й надії вдержатися на їх поверхні — це гріх, бо за життя треба боротися. Постійно грішити й постійно надіятися на Боже милосердя, без ніякого зусилля визбутися гріха — це противне Божій Справедливості; надіятися тільки на Боже милосердя, без ніякої спроби жертви зі своєї сторони — це власне грішна надія на Боже милосердя.

Основою християнської боротьби за ідеали, щоб »врага не було супостата« на нашій землі, щоб на ній були »син і мати і були люди на землі« — це християнські чесноти, які Шевченко положив твердою основою нашого духового й фізичного відродження — єдиномисліє і братолюбіє. Нарід, що не грішить проти цих чеснот ніколи, здається, навіть не може мати ніяких ворогів, а про це, щоб хтось загарбав його землю, щоб сам нарід перемінив на водоносів і дроворубів, якими погорджує навіть старозавітній пророк — не може бути навіть мови.

Коли б ми мали право нарікати на щонебудь, що позбавило нас волі, то це, в першу чергу, брак у нас єдиномислія і братолюбія, що було причиною розбивання наших власних голів тією булавою, що мала бути символом нашої єдності, нашої сили й зміслу державного життя. Це не є ніяка спекуляція християнськими чеснотами, а зокрема братолюбієм, без якого не може бути християнської держави. Без цього християнського братолюбія не може бути християнської України. Це заповіт Христовий і це заповіт нашого великого християнського філософа Шевченка важний так для минулого, як для сучасного й далекого майбутнього нашого народу.

3. »НАУЧАЙТЕСЬ ВОРОГАМ ПРОЩАТИ, ЯК СЕЙ НЕУК.«

Нам все таки здається, що таких світлих і зразкових прикладів євангельсько-християнської любови ближнього, як маємо в Шевченка, не знайдемо в цілій історії

філософії та етики. Його Божественне братолобіє своїм джерелом може мати й має тільки навчання Христа Спасителя. Дуже було б трудно докопуватись до інших джерел, дошукуватись наслідувань, різnorodних механічних припасувань, а рівночасно відкидати праджерело християнської любови. Його любов до найменшого брата так тісно пов'язана з навчанням Христа Спасителя, що всякі інші закінчення були б не лиш фальшиві, але також довели б нас до фальшивого розуміння Шевченка-християнина. Такі спроби радше були б подібні до насильницького розривання живої думки, живого сполучення Євангельського Слова зі словом людським, основаним на Євангелії. Його любов — це одна з найкращих синтез Божественного Слова з християнсько-людськими міркуваннями.

Мусимо додати, що, крім любови, в Шевченка найвиразніше проявляється також християнське прощення, прощення навіть ворогам, коли вони на таке заслуговують. Любов і прощення — це етика християнського навчання, це етика нашого народу, це етика Шевченка-філософа.

Незаперечний і другий факт, що ця глибока етична риса нашого народу продовж довгих сторіч приборала в нас форми дещо zdeгенеровані, zdeформовані, про що дбали наші християнські поневолювачі, перемінюючи воюючий християнський дух на дух рабів; ця етика була для нас бичем несправедливости, але не Божої несправедливости, як дехто твердить, але людської, зрадливої несправедливости. Вона виходила нам на шкоду. Вона була причиною і основою страждань навіть самого Шевченка. Шевченко мусів бути свідомий цього, коли говорив: «караюсь, мучусь, але не каюсь!» Змінити цю рису нашої духовости, заступити її чимнебудь другим, як показало саме практичне життя навіть з його терпіннями, — не можна, бо вона вже стала частиною нашої душі, як була нерозривною частиною душі Шевченка. Це Божий дар для нашої української душі. Підміняти його якоюсь лицемірністю, фарисейством не тільки дуже важко, а, здається, цілком не можна.

Китайський філософ Конфуцій навчав також про прощення, кажучи: «Прощай другому це, що ти не міг би простити самому собі». Цілком подібну думку висловив Сенека в сентенції: «Все прощай другим це, що ти не можеш простити самому собі». Не даром св. Франціско де Салес навчав: «Тям, що коли ти починаєш бути нестерпимий для твого ближнього, то це шлях

до тиранії над самим собою, бо ці, що постійно виправдують себе, є виїнятковно жорстокими для других».

Любов і прощення не нові для нашого народу. Великий князь Володимир Мономах, даючи поучення своїм дітям, а за їх посередництвом також нам, наказував їм: «Не давайте сильним погубити людини, не забувайте про вбогих, помагайте сиротам і не допускайте кривдити вдовиць. Старих шануйте, як батьків, а молодих любіть, як рідню; куди поїдете, корміть і не забувайте слабосилих. Ані винуватого, ні безвинного не вбивайте й не давайте вбивати». (За Богданом Лепким).

Порівняймо ці міркування нашого християнського володаря з думками святих, що ми їх згадали, а побачимо таку схожість між ними, якби їх писала ця сама людина. Дуже тяжко сказати, чи був ще у світі такий пануючий, щоб Христове навчання з такою евідентною виразністю зробив основою не тільки своїх особистих заповітів, а державним законом, законом, що мав нормувати, у першу чергу, життя володаря та його найближчого оточення.

Любов, прощення, милосердя для ближнього, а навіть для ворога — це чи не найбільша риса духовости нашого народу й нашого мисленника Шевченка. Інакше навіть не могло й не може бути, бо Шевченко, як поет, філософ — це не тільки найвиразніший представник нашого народу, а він дійсний, «тіло від тіла, кість від кости» його нащадок. Він не був сліпий і не був глухий. Бачив і чув, що за його проповідництво живого й прикладного християнства в житті з нього насміхалися, називали його юродивим. Насмішки мусіли пекти його живим вогнем, але він від своїх християнських засад ніколи не відступив.

Треба сказати, що його слово глибоко западало в душу загалу народу, чого доказом є, що нарід «по Кобзарі» навіть молився, витверджував його напам'ять так, що йому навіть книжки вже не було треба», — як про це свідчить Панько Куліш. Поза засягом його слова залишались нерозкаяні грішники ті, яких він називав «не людьми, а зміями». Але навіть тих він ніколи не проклинав, а просив для них Божого милосердя, бо він вірив, що й до їх душі прокрадеться колись проміньчик християнської любови, що холодна крига довкола їх серця таки колись розтопиться. Навіть їх він любив, прощав їм, як Христос прощав своїм катам. Коли Шевченко не вірив у поправу, то тільки тих, яких він називав «царями, кривавими шовкарями», для яких просив у

Бога »залізних пут і глибоких склепів«. Усіх інших людей він завжди був готов приторнути до свого християнського серця й постійно просив у цьому ділі допомоги в Господа:

»Злоначинаючих спина,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй!«

»Він вірить у їх поправу, він надіється перемоги правдивої релігійності між людьми, перемоги етичних засад над звірськими інстинктами. Релігійність дасть життю людському й людським вчинкам найвищу форму, новий найглибший змісл. Він у своїй безмежній любові до людей готов і їх (»зміїв«) приторнути до свого серця« — твердить академік С. Смаль-Стоцький.

Інакше й коротше: любов і прощення в системі Шевченкової етики не є якась випадковість, а закономірність, основа його етики.

Він дуже добре знав, хто був причиною арештування Кирило-Методіївських братчиків і його самого. Знав, але з великої любові до людини простив студентові-зрадникові Петрову й просить про таке ж прощення інших братчиків, просить, щоб вони забули свою кривду:

»І його забудьте, друзи,
І не проклинайте;
І мене в неволі лютій
Інколи згадайте!«

А це не єдиний приклад Шевченкового християнського прощення, з якого ніяким способом і нікому не вдасться ніколи вилучити любов до ближнього.

Мимо побоїв у дяківській школі, які боліли поета ціле життя, в повісті »Княгиня« Шевченко прощає цьому деспотові: »Мир праху твому, сліпий Совгіре! Ти, небораче, сам не тямив, що чинив. Мир праху твоему, мізерний мандрівниче!« Більшого прикладу любові ближнього й прощення з життя самого поета навіть не треба шукати. Вже цей один приклад показує нам у цілій повноті його християнську душу. Але загляньмо в його »Щоденник« і під датою 14-го квітня 1858 року знайдемо записку, яка нам говорить: »Семен (Артемівський-Гулак, автор опери »Запорожець за Дунаєм«, дуже сердечний приятель Шевченка. — Д.Б.) познайомив мене з дуже порядною молодого людиною, з п. Б. П. Енгельгардом. Багато зворушилося в мені,

в душі при зустрічі зі сином мого колишнього пана. Але забуття минулого, а мир теперішньому». Можна дуже сумніватися, чи багато було б, чи багато знайшлося б сьогодні таких християн, щоб з таким великим християнсько-філософським спокоєм, відчуваючи призи́рство й побої на спині, які поет одержав на приказ пана, сказав: »забуття минулому!»

Досиджуючи свої страдницькі дні в Новопетровській кріпості, поет під датою 13-го червня 1857 року записав: »Сама згадка про те, що минуло й що я за той час пережив і бачив — наводить на мене жах; а що було б, якби я записав ту мрячну декорацію і ті простацькі особи з котрими мені довелося відограти цю понуру, монотонну, десятилітню драму! Минаймо, минаймо мою минувшину, моя лукава пам'ять! Не тривожмо серця, що любить приятеля, недостойною згадкою, забудьмо і простім темним мучителям нашим, як простив милосердний Чоловіколюбець своїм лютим розпинателям. Звернімся до того, що світле й тихе, як наш український вечір осінній та запишемо все, що бачив і чув і все, що серце перекаже».

Серце люб'яче, а не злопам'ять! З цих слів можна робити висновок, що при згадці минулого працювала не тільки пам'ять, але також розум; вони пригадували йому минуле тим більше, що воно для поета навіть ще не було проминуло безслідно, але перемогли знову християнські любов і прощення, яких ще сьогодні може позаздрити, але християнською заздрістю, кожен християнин.

Безприкладний приклад любови й прощення дає Шевченко в поемі »Між скалами, неначе злодій« в особі простого сіроми, що виріс у наймах, подружився з наймичкою і думав жити, славити Бога й любити людей. Але лихо не спало. Невірна дружина зрадила його з паном і при його допомозі віддала вірного подруга в москалі. Куплене щастя такою нечесною цною тривало коротко й невірниця пішла носити панам і жидам воду. Відбувши тяжку й довгу солдатську службу, нещасний вернувся в рідне село, розпитав людей про невірну дружину, віднайшов її і:

»Підняв руки калічені
До святого Бога,
Заридав, як та дитина...
І — простив небогу!»

Але поет не задовольняється самим прикладом, що дає його нам, як добрий приклад християнського прощення, і виразно наказує:

»Отак, люди, научайтесь
Ворогам прощати,
Як сей неук!«

Правду стверджує С. Смаль-Стоцький, що в поемі «Між скалами, неначе злодій» — Шевченко «дає найбільший приклад любови й прощення. Покривджений не шукає помсти, а прощає своїм ворогам, прощає своїй небозі дружині». Це саме стверджує проф. Євген Ю. Пеленський, пишучи: «Душевно рівновагу, філософічний спокій, примирення зі світом, дає йому, засланицеві, апостольське, глибоке й щире прощення всім тим, що його колинебудь скривдили».

Ідея християнського прощення виразна в творах «Кобзаря», в усіх прозових творах українською і московською мовами.

Шевченко свято переконаний, що коли люди прощають своїм ворогам, то таким і сам Бог прощає і не робить їх відповідальними за їхні гріхи. В концепті християнського прощення Шевченка здається, що прощення Боже є залежне від прощення людського. Саме тому Назар Стодоля тільки етикою свого прощення перемагає ненависть Хоми. І коли той, зворушений благородністю Назара, просить пробачення, то Назар повчас його заспокоюючо:

— Устань, молися Богу, грішний. Коли прощають люди, то Бог милостивіший за нас!

— Назаре, сину! Батьку рідний! Заріж мене, замуч мене, на конях розірви мене, та не прощай! О, я лукавий! О, я грішний проклятий! Дочко, доле моя, серце мое! Преси його, нехай уб'є мене, нехай я світа не паскуджу! Боже мій, Боже мій!»

Тут не тільки образ етики нашого народу, а перевага української і Шевченкової етики.

Бабуся Микитівна в повісті «Княгиня» розказує про негідника москаля та його нелюдські вчинки, якими занастив долю її улюблениці безталанної Катрусі. Кожна згадка про Катрусю відновлює її рани, але вона заспокоює себе:

»Прости, Господи, мене непростену грішницю, що я гужу чоловіка. Він мені нічого лихого не зробив... Ні! Як подумаю, так він і мені багато лиха наробив, він, прости йому, Владико милосердний, він душоуб! За-

напастив мій єдиний скарб, мою одну єдину любов. Я нікого в світі так не любила, як мою гірку та бездольну Катрусю...»

І не дивлячись на таку живу любов до Катрусі, бабуся Микитівна просить у Господа прощення для москаля-мерзотника.

Цих кілька найяскравіших прикладів доволі, щоб беззаперечно ствердити всеприсутність, коли так можна сказати, у Шевченка цих великих ідей і чеснот, яких нас навчав Ісус Христос, а які є підвалинами його християнської філософії, які він нам не тільки поручає для наслідування, а сам таки служить їх зразками.

Правда, що з деяких заміток, зокрема з листування Шевченка, можна робити також висновки, що він не долюблював москалів, але з таким судом треба бути дуже обережним, бо коли він навіть декого з них не любив, то не любив їх як людей, але злочинців і грішників. Вони були втіленням непоправного злочину й гріха, тому в них ненавидів він злочин і гріх, до чого зобов'язаний кожен християнин. Певно, що він їх не любив, як саме зло, на що маємо певне підтвердження у його словах:

»Все на світі — не нам,
Все богам, тим царям!
І плуги й кораблі,
І всі добра на землі...
...А нам —
Нам любов між людьми!«

»Певний факт — пише Олександр Кониський, — що Шевченко московської мови не любив, називаючи її черствою, але не любити ще не значить щось ненавидіти. Шовіністом, або найменшим хоча ворогом якого-небудь народу і його мови, поет ніколи не був«.

Не тільки Великий Шевченко, але всі ми, великі й маленькі, маємо тяжкий обов'язок боронити перед нахабством кожного чужинця свою рідну мову, свою Батьківщину й свій нарід. Це ж він нам наказує культурну толеранцію: »і чужому научайтесь, свого не цурайтесь«. На жаль, у наших суперкультурних часах ніхто другий, а ми такі самі відрікаємося тих усіх святощів, які цинив, шанував і боронив Шевченко.

2-го березня 1840 року писав Шевченко своєму братові Микиті в Кирилівці: »Скажи Федірці нехай до мене напише, та тільки не по-московському, а то й читати не буду«.

Це не є ніяка ненависть московської мови, а тільки пригадка землякові, щоб він шанував свою мову. Людям з хребтом і національною честю навіть такої пригадки не треба б робити, бо вони й без пригадки знали б свій національний обов'язок. Цієї пригадки під ніякою умовою не можна вважати ані ненавистю, ані шовінізмом, бо Шевченко ніколи не був зловний, навіть не любив людей зловних, а цілою своєю душею ненавидів рабство, зокрема рабство духове. Коли ми не відчуваємо такої ненависти до рабства, як до зла, то не забуваймо, що ми також не можемо здобутися на жертовно-геройську любов таку, якою ціле життя горіла душа поета. Це ствердила Леся Українка, кажучи: «Тільки той ненависти не знає, хто цілий вік свій нікого не любив!».

Зрештою, звернімся знову до основ християнсько-філософського навчання Шевченка, до св. Євангелії, пригадаймо собі Христове навчання про гарячі ледве теплі душі, про служіння двом панам, про гроби побілені, а переконаємося, що Шевченкові міркування — це повторення в поетичній чи прозовій формі цього, що навчає нас Христос та Його Церква.

Слушно завважив ще Олександр Кониський, один з перших вдумливих дослідників життя й творчості Шевченка, що «коли він навіть з кимсь сперечався, то не було в нього ні злоби, ні пижи. Був тільки святий вогонь почуття правди й справедливості».

Коли навіть Шевченко гнівається, то його гнів є гнівом пророка, чи другими словами — святим гнівом. Але, не дивлячись на все, треба ствердити, що його душа і його серце ціле життя горіли тією великою християнською любов'ю до людини, про яку він постійно просив у Бога:

»Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай
І більш нічого не давай!«

4. «МЕНІ НЕ ЖАЛЬ, ЩО Я НЕ ПАН...»

Коли навіть Шевченко не любив, коли навіть ненавидів царів, панів і півпанків, то мусимо сказати, що в «цім роді лукавім», як написано в св. Євангелії, навіть

не було кого любити, бо це були люди злочину, що розсілись по цілій Україні «смердячим гноєм» і пили невинну кров народу, а рівночасно так над цим народом знущалися, що вони не заслуговували більше на ніщо, як тільки на проклін. Їх злочинами можна було «перелякати навіть пекло Данте». Але вони були ще інші злочинці, не тільки ті, що для них немає ніякого закону, ніякої моралі, ніякої етики. Вони своїми злочинами псували загал народу, гіршили нижчого брата. На що вони заслуговували, довідуємося зі св. Євангелії, де написано: хто мав би згіршити нищого брата, то краще було б йому почепити млинський камінь до шиї і кинутися в морську глибину. То був той гадючий рід, якому здавалося, що його «Бог создав на це, щоб він поклонявся неправді», здирав шкіру з незрячих братів гречкосіїв і знущався над кожним нижчим після власних забганок.

Любов, на їх думку, — це була мужицька справа.

Їх ділом було: «дери і просто в рай!»

Шевченко довго намагався справити їх на шлях правди й справедливости, робив усякі спроби, щоб відкрити їм очі, щоб дістатися до їх сумління. Але, коли переконався, що їх душі вже так закаменіли, що з них не можна добитися навіть знаку християнського життя, то він їх зненавидів, лаяв їх при кожній нагоді й не перемирився з ними до кінця свого життя. Але скільки в цій християнській ненависті, навіть у лайці, коли вона випливає з християнського серця, є любов, там є вияв тривоги за злочинне життя.

І ненавидіти, і лаяти було таки за що, бо:

«І звір того не зробить дикий,
Що ви, б'ючи поклони,
З братами дієте. . . Закони
Катами писані за вас, —
То вам байдуже!»

Це були, коли не самі вовки, то люди у вовчих шкірах. Вони не здригалися навіть перед найбільше мерзким злочинцем. Найбільші кривди людини їх уже не опам'ятували й не лякали. Навпаки — їх серце кожен раз то більше каменіло, робилося недоступне й глухе на ціле Боже навчання. Це були ті, що про них сказав поет: «на рай Твій, Господи, плюють, і нам дивитись не дають з убогої малої хати!» Себе самі вважали за божків: їм усі мали ідолопоклонятись тоді,

коли вони навіть купалися в людській крові, то другі мали сміятися і припліскувати в долоні. А вони здирали шкіру з брата й зараз таки її пропивали, програвали в карти або тролайдачували в найбільше неморальний спосіб.

Шевченко їх не любив, а вони його ненавиділи, але боялися, бо перед ним не можна було нічим викупитися, з нічим скритися, нічого затаїти. Про поправу вони навіть не думали, а цим самим пропасть поширювалась і поглиблювалась. Зі своєю погордою до них Шевченко не скривався, що їх ще більше робило лютими. Лютилися не на себе, на свої людські недомогання, а на слово правди, що так гостро кололо їх:

»Ви — розбойники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? ...«

Шевченко не затаював ні одного насильства, ні одного злочину, що були на їх сумлінні, коли взагалі можна говорити про їх сумління; часто говорив так виразно, не згадуючи навіть прізвищ, що всі знали про яку птицю йде мова. І злочини були дійсно великі, бо:

»Без ножа і автодафе
Людей закували
Та й мордують... Ой, ой, пани,
Пани християни!...«

Коли заходило питання про звільнення Шевченка, того відважного каторжника, з казарми смердячої, коли навіть дехто бачив, що людину карають безправно й невинно, бо тільки за палку любов до свого поневоленого народу й своєї Батьківщини, коли навіть були думки сповнити одробину Божої Справедливості й привернути волю людині, що не мала за собою ніякого законного злочину, — то, довідавшись про такий замір, пани християни сичали по-змієному, протестуючи проти справедливості. Проти неї чи не перший запротестував московський цар Олександр II, скресляючи власноручно ім'я Шевченка зі списку предложених йому до амністії з нагоди вступлення на престіл і з нагоди коронації.

Шевченко був свідомий цього, що за кілька похвальних слів, за форму покаяння, яка практикується в

Московщині до сьогоднішнього дня, його були б звільнили зі заслання, міг він жити спокійно, як жили другі, але він на шлях підлабузництва ніколи не вступив. Ця його велика свідомість подиктувала йому знамениту заввагу на цю тему, записану в «Щоденнику» під датою 11-го вересня 1857 року: «Налюбувавшись разом з рудою коровою, статуєю віршомаза, автора святочних од та іншого лизунства, — пішов геть». Тут іде про віршомаза Катерини першої, якому був, з наказу царського двора, поставлений пам'ятник у Казані, де Шевченко задержався по звільненні з Новопетровської кріпости. Зрадником своєї пречистої думи він ніколи не був, залишаючись їй вірним до останнього віддику свого мученичого життя.

Приглянувшись життю й ділам пузатих панів, порівнюючи свою сучасність з давніми літами, він справедливо стверджує, що минуле, коли йде про жорстокість і несправедливість — дуже погане, але не краще було йому сучасне. З тієї причини, з порівняння минулого й сучасного, Шевченко висловив своє безприкладне твердження, може єдине в цілій історії людства, не дивлячись навіть на факт, що воно може бути навіть неприємне для людей, які не мають охоти глибше вглянути у свою дійсність:

»І згадував літа лихії,
Погані, давнії літа:
Тоді повісили Христа
Й тепер не втік би син Марії!»

Цим «скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають» — констатується — говорить С. Смаль-Стоцький — загальний, глибокий занепад моральний, панування брехні, облуди, несправедливості, зневаги всякої етики». А єдиною причиною цієї моральної гнилі мислитель Шевченко вважає ненажерливих панів, що не давали народові прожити спокійно в перемир'ї з Богом навіть одного дня в тижні; не давали йому спокійно працювати, хвалити Господа й любити один другого, як наказує Ісус Христос.

В Нижньому Новгороді зацікавився поет з директоркою дівочого інституту М. О. Дороховою і записав у своєму «Щоденнику» таке:

»Достойно симпатична невіста-жінка! Не дивлячись на її аристократичну, гнилу породу, в ній збереглося дуже багато простого, незалежного, людського чуття й достоїнства так, що я мимохіть порівняв її з образом

Барб'є. О, коли б більше подібних жінок-матерей, тоді скоро льокайсько-болярський стан вигубився би».

Ще краще своє відношення до свого народу поет висловлює в листі до Вартоломея Шевченка, дякуючи йому за його турботи в справі подружження:

»Твоя порада добра, та тільки забув ти ось що, а це ти добре знаєш: я по плоті й духу син і рідний брат нашого безталанного народу, то й як я поєднаю себе зі собачою панською кров'ю? Та й що ця панночка освічена (одукована, в оригіналі. — Д.Б.) робитиме в моїй хаті мужичій? З нудьги пропаде та й мені укоротить недовгого віку... Мати, всюди однакова мати: коли розумна та й щира, то й діти вийдуть у люди; а хоч і одукована та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як ледащо в шинку...»

Дуже добре зауважує проф. Володимир Шаян, що »Шевченкова святість була нерозривно зв'язана зі землею і народом. Вона воююча й очищуюча, вона активно спрямована проти земського зла, вона розбуджує волю чину, волю здійснювати святість«. Це своє бажання висловив поет у poemі »Тризна«:

»О, коли б міг він земську кулю
Схопити озлобленною рукою,
З усім земським гаддям —
Схопити, розчавити й кинути в пекло!
Він був би щасливий, він був би радий!«

Це не є злоба спрямована отак собі проти світу й людини. Ні, це злоба проти зла, проти кривди. Він не бажає знищення світу для самого знищення. Його гнів подібний до гніву Божої Справедливості, того гніву, що знищив Содому й Гомору, яку Господь Бог не міг пощадити, бо не було в ній праведних людей. За особисте щастя Шевченко не боровся. Він був свідомий своєї жертви для загального добра. Перед його очима сумною картиною постійно стояв поневолений нарід, а він був його пророком. Це цілком природне! Хто закидує Шевченкові тільки український гуманізм, тільки український патріотизм, що не дає йому ніби вийти на широкі стежки світового універсалізму, той помиляється, бо не Шевченко не знав світу й людини, але світ і людина цього світу не знали Шевченка. Він був пророком свого народу, але він є також пророком цілого людства, щоб тільки це людство спроможне було сприйняти надхненного Шевченка. »Його особисті прагнення — говорить проф. В. Шаян — такі невеликі:

одна сльоза з очей карих, хатиночка над Дніпром, що вони ніяк не затемнюють святости його душі. Немає в нього гордості, особистого болю. Його душа свята».

Напевно, коли б він був не дбав про долю ближнього, що постійно тяжким каменем лежала на його серці, то він був би не дослужився мученичої галузки, а вигідного життя з додатком лаврового вінка. Але він про лаври не дбав і не жалівся, що його називали «лубочним, мужицьким поетом», кріпаком, неуком, сіряком тощо. Його відповідь на всі образи одна:

»Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщених християн».

Його «раз добром нагріте серце» ніколи не прохолонуло у відношенні до людей навіть тоді, коли він уже був переконався, що всі його спроби відродити на землі правду й любов, не знайшли відповідної почви в зачерствілих і мертвих душах і людських серцях. Навіть тоді, коли він бачив свою людську безсильність, він все таки не втрачає віри в Божу допомогу й просить Його, щоб Він врозумив людей, щоб привернув їм втрачені дари єдиноmysлія і братолюбія. В хвилинах одчаю він готов був цілий світ жбурнути в пекло, але таких гарячих хвилин було мало. Сам він признається:

»Людей і долю проклинать —
Не варт їй — Боду!»

Для нас важне також свідчення Олександра Кониського: «Нарешті, ми будемо пам'ятати, що Шевченко зі своєї природи був людиною високо ввічливою і доброю. М'яке, наче віск, серце його ніколи, навіть у своєму ворогові особистому, не забувало чоловіка».

Але, на думку Шевченка, замало є спасати власну душу, а не любити свого брата, другої людини. Він усім нам наказує стати за Євангелія Правду. Не людям-одинацям, не поодиноким гурткам, не одному тільки народові треба боротися за неї, а ціле людство мусить стати за цю Правду, за яку вмер Христос, чи як твердить О. Кониський: «Стаючи на національному ґрунті, Кобзар ширяє у сфері загально людських ідей: волі, правди і братолюбія. Він дихав любов'ю, бажанням погодити всі національності, поладнати соціальні несправди. Мрією його була загальна воля і братерство всіх народів».

Це саме авторитетно potwierджує нам також проф. С. Смаль-Стоцький, пишучи: »Правда й воля самі не встають. Їх треба збудити. І не збудить їх сама людина, ані навіть гурток людей. Не збудять і партії, що себе ворожо, на ножі, — поборюють. Треба миром, громадою стати, треба всім синам України в щирості й єдності до того якнайпильніше підготовлятися, щоб увесь нарід у своїй цілості був твердий і неподатний, як сталь, а гострий, як добре вигострена сокира. І аж тоді, знов таки спільно, миром, громадою одностайно стати й заходитися будити волю. А то воля небога проспить собі до Суду Божого Страшного. Це каже поет наш не тільки сучасним собі землякам, але й нам сьогодні, хоч серце його вже давно розірвалося з великого болю, що не могло дождатися сподіваної волі«.

Велике, чи радше найбільше завдання, засипати цю пропасть, що була між нашим простолюддям і невеличким гуртком панів, Шевченко взяв на себе. Завдання не було таке легке тим більше, що в Україні була система московського кріпацтва, яке навіть не толерувало наближення антагоністичних ворогів, бо таке наближення було вже революційне і входило в конфлікт з інтересами московської імперії. Тут треба признати повну рацію проф. В. Шаянові, коли він говорить: »Розорати переліг мільйонів сердець, посіяти там сльози очищення і святости, щоб вони переродили серця мільйонів, щоб заграла в них чиста, свята кров лицарів правди — Важке завдання. Не стане одного втілення, щоб його доконати. Але титанічна воля Шевченка не зжахнеться нічого«.

Необхідно треба звернути увагу на ще одну обставину. Шевченко цілий час був свідомий своєї людської сили, але, з другого боку, знав він, що сам не встоїть проти ворогів. І як прикладний християнин і в цьому питанні спішить він за допомогою до Бога: молитися найщирішою, найчистішою і найсильнішою молитвою, щоб Господь, благословив його велике діло, щоб дав Він силу для його слова, щоб його душа заговорила словом правди, але рівночасно словом очищуючого вогню не тільки до сумління земляків, але також до сумління народів цілого світу:

» . . . Ридаю,
Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,

Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило...»

Шевченко пророчим голосом заповідає: доки не прийде опам'ятання, доки люди не здобудуться на чин найдостойніший людям, у першу чергу, взаємобратоловбів, то зайвий труд буде дошукуватися кореня лиха, коли кожен з нас починатиме реформу від другого, а не від себе; тоді навіть годі буде питати себе й дивуватись:

»... Чому не йде
Апостол правди?»

Він ніколи не прийде до людей, що замкнулися в собі для свого егоїзму, до людей, до яких душ не матиме доступу правда, справедливість; до людей, що найвищим добром уважають своє власне добро, не оглядаючись на добро таких самих людських істот, які є твором Божих рук, що вже ствердив Т. Лівій, пишучи: »Ми не хочемо відчувати й не відчуваемо всіх нещастя суспільства, але завжди болюче відчуваемо все це, що відноситься до наших особистих справ«. Слушно говорить св. Августин, що »кожне зло приносить найбільше лихо, у першу чергу, тому, що його робить«, бо, як говориться у св. Письмі: »Одна пропасть породжує другу«.

Саме наш великий християнин і філософ Шевченко розумів цю велику правду й тому, проповідуючи її, він цілком не турбувався, що думатимуть про нього другі. Коли він говорив: »мені не жаль, що я не пан«, то це не значило, що він ставився зневажливо до панської ноші. Це другорядна справа. Не за ношу боровся Шевченко, а за душу людини, про яку вже Цицерон сказав: »Кожна душа є безсмертна, але душа справедливих і героїв є божеською душею!«

Ціла боротьба Шевченка — це боротьба за душу своїх земляків.

5. «ВСЕ ОД БОГА — ОД БОГА ВСЕ»

Св. Августина, призадумуючись над можливою дефініцією віри, ставить питання, щоб на нього коротко відповісти:

— Що таке віра? Що значить вірити?

— Вірити в те, що ти не бачиш! — звучить коротка, але дуже ясна відповідь, що не потребує ніяких коментарів-пояснень.

— Вірити в те, що не бачиш! Бо, як говорить Томас Бронн, «вірити тільки в це, що можна бачити й перевірити — це не є ніяка віра, але найпростіша філософія». Латинський автор Публій Сіро сказав, що «хто втратить віру, то вже не може втратити більше нічого».

Інакшими словами: віра це християнська чеснота, яку навіть нерозумно було б досвідчати нашими зміслами, бо це, що ми бачимо власними очима, що чуємо нашим вухом, чого дотикаємо своїми пальцями, що відчуваємо нюхом чи смаком, що можемо перевірити при допомозі наших зміслів, все, що є досвідчальне — цілком не потребує віри. Вірити — значить визнавати за правду все те, що є поза кордонами нашого досвіду-експерименту, що навіть переходить можливості нашого людського розуму.

— Вірити в те, що не бачиш!

Для нас важливе тепер питання: чи наш мислитель Шевченко вірить у християнському розумінні; чи вірить він у щось позазміслове, позадосвідчальне, метафізичне, чи вірить лиш у те, що є досвідчальне, чи може він узагалі безвірок. Питання це для нас дуже важливе, бо ще за життя поета були спроби, зокрема зі сторони московської урядової церкви, зробити з нього безбожника. Не тільки безбожні большевики-комуністи ширять вістки про Шевченкове безбожництво, але навіть «добрі християни», не розуміючи Шевченка, дають себе легко зводити на фальшиві манівці й твердять, що Шевченко був безбожником, хоч поважних аргументів на свої міркування вони не можуть дати.

Усім «побожним» противникам Шевченка можна відповісти словами великого знавця цієї християнської

душі, проф. Степана Смаль-Стоцького, що говорить таке: »Для людей, не рабів, — єдиним мірилом етичності їх діл є згода чи незгода з етичними ідеями Ісуса Христа. Не страх перед карою, не очікування помилування зставляє праведного чоловіка, що є сам своїм паном, паном своєї волі в своєму діянні морального чи неморального, бо він оглядається тільки на те, щоб його діла були в згоді з християнськими етичними ідеями. Ми не можемо змінити самого ясного факту, що Шевченко був наскрізь глибоко релігійним чоловіком і рішуче не був безбожником, та, що висловлені в його поемах ідеї Божого ладу в життю людей і суспільності, оснований на чинній, не тільки словами, але й добрими ділами засвідченими любов'ю до брата, і вони залишаються все живими й актуальними«.

Тим, які твердять, що Шевченко безбожник, можна покласти протитвердження: всі християни є поганями, і це останнє, коли йде про нашу сучасність було навіть легше доказати, як безосновне безбожництво Шевченка, бо »релігійність Шевченка, як твердить проф. С. Смаль-Стоцький, є найвищою і найчистішою формою людського життя. Шевченко глибоко релігійний чоловік. Це треба виразно підкреслити, бо в нас сліпа поверховість і повне нерозуміння Шевченкових думок розбулася так, що роблять зі Шевченка безбожника, не добачаючи того, що в нього Бог є синонімом правди-істини і правди-справедливості. Тільки той, хто відстає від народу, цього не знає. У зв'язку з цим мусимо звернути увагу на те, що глибока релігійність Шевченка — це не є звичайна церковна релігійність з її формалістикою, з її спекуляцією догмами про особистість, смерть і воскресення Ісуса Христа. Не так це, а могутні етичні ідеї Ісуса Христа стали Шевченковою релігією. Вулканічна сила могутніх ідей науки Христа термосить душу Шевченка, і ми від цього чуємо в його поезії неначе грім землетрусу, що все наново виривається на верхи, щоб усім суєсловом і лицемірам пригадати слово істини й закон братньої любови, що є понад усі норми й догми, і для цього первісного ідейного християнства надхнути душу християнської громади якнайбільшим запалом. Бо Шевченко кріпко вірив, що тільки перемога християнських етичних ідей у житті людини, в її практиці — спасе людство, знищить пекло на цьому світі, принесе мир і радість на землю людям.

Для Шевченка слово істини й любов брата не були порожніми фразами. Він усією душею відчував, що

любов брата, яку проповідував Христос, — це не пасивність, не байдужість, а чинність, мужність і боротьба; не насильство, але боротьба за ті живі ідеї, боротьба проти всього, що їм противилося в людському житті. І ціле своє життя він боровся за них, боровся своїм надхненним словом».

Шевченкові християнсько-філософські міркування на тему Бога, якого він називає Вседержителем святим, на тему Божого Призначення, на тему віри, потребу молитви, про Божу поміч і справедливість такі гарні, приманливі й величні, що дійсно ними не посоромився б навіть великий християнський філософ, не дивлячись на другий факт, що поет часом висловлює їх своїм способом, убирає їх у поетичні афоризми. При цьому ми мусимо зрозуміти, що він не вчений теолог, а, сказати б, звичайний рядовик Христової Церкви, вихований у примітивізмі й заскорузлості московської церковної офіційщини, що мусіло подекуди відбитися також на його прекрасній християнсько-філософській думці. Це ми мусимо узгляднювати, коли хочемо бути справедливими у відношенні до Шевченка-християнина, бо в противному разі не тільки ми самі будемо з ним у конфлікті, а будемо створювати конфлікти між ним і Богом, яких дійсно ніколи не було. Коли навіть його, як слабосилу людину, жерли деколи сумніви, коли в нього є навіть християнські упадки, то ми мусимо признати, що вони короткотривалі, бо завжди поет знайшов силу, щоб піднятися і приблизитися до Бога, покоритися перед Його незаперечним Маєстатом і просити прощення й перемиріння.

І знову треба послухати академіка проф. С. Смаль-Стоцького, що, на нашу скромну думку, підходив до Шевченка не тільки зі сантиментом національним, але також з християнським розумінням тієї великої християнської душі, стверджуючи: «Іншого виходу поет не знає, як тільки всіма силами дбати про те, щоб етичні засади науки Христа геть чисто всі і скрізь опанували людське життя. І це одна з великих ідей нашого народнього генія, яку залишив він Україні і її дітям у своїх творах, як свій великий заповіт: боротьба за моральне відродження України, за моральний правопорядок».

Шевченко продовжував наші старі християнські традиції і він у часах нашого духового відродження започаткував боротьбу за християнську Україну. Цю

саму боротьбу, яку ми продовжуємо сьогодні, відгребавши щасливо старі кличі: за Бога й Україну.

Шевченко так маніфестував свою віру в Бога, що дійсно подібного прикладу треба б довго шукати навіть серед дуже побожних людей. При цьому ми ніколи не можемо забувати про його жорстокі обставини життя, що цю віру роблять ще більшою, ще більше подивугідною. Чи не з кожного вірша його поетичного слова на нас вдаряє ця глибока віра в Бога Сотворителя, Відкупителя та Його святих. Перегляньмо ці сторінки цієї єдиної книги нашого всенароднього букваря і національного євангелія, а переконаємося без великих трудів, що на кожній сторінці знайдемо ім'я Бога, знайдемо хвалу Його святого Імені. З його віршів можна б зложити прекрасний християнський молитовник, на який ніколи не здобудуться його несправедливі судді, а під якими міг би підписатися не один святий муж.

Також треба пам'ятати й ніколи не забувати, що Шевченко світська людина. На його релігійне виховання ніхто не звертає спеціальної уваги, людина ціле своє життя нещасна, в нашому людському розумінні, якби забута Богом, то тоді його християнська постать стає перед нами ще величніша, здається, що його ніхто в християнській вірі навіть не перевищив.

У нашому житті так буває, що у важких хвилинах закрадається в нашу душу сумнів, наш розум затемнюється зневірою. В таких хвилинах життя ми навіть затрачуємо ясність думання, якби втрачали притомність нашого розуму, а слідом за цим починає слабнути наша віра, ця Божа гарфа нашої душі починає розстроюватися так, що навіть може урватися деяка струна.

Коли фарисеї привели до Христа жінку-перелюбницю, щоб Він її засудив, тоді Спаситель сказав: »Хто з вас без гріха — нехай перший кине каменем на неї«. Багато з книжників та їх однодумців мали приготувати каміння, щоб, за звичаєм жидівського народу, вкаменувати жінку, але ніхто не відважився кинути його в жінку, бо це було зумовлене безгрішністю людини. Заки кинемо каменем у нашого Шевченка, то перше мусимо заглянути в свою душу.

Нема людини без гріховного упадку; кожного з нас частіше, або рідше, але все зачіпає чорне крило гріха, за яким стоїть спокусник диявол. Не без гріха й гріховного упадку був Шевченко. І тут немає нічого,

сказати б, дивного, бо без спокус не були навіть святі угодники Божі.

Коли сатана знайшов доступ навіть до Богочоловіка, то чому б він не мав знайти стежки до Шевченка? Цілком не диво, що в Шевченка ми маємо також кілька розпачливих думок, кілька розпачливих зусиль. Але, коли ми їм приглянемося, коли їм уважно прислухаємося, то ми вчуємо той тяжкий стогін, що розносився по Гетсиманському Саді: »Боже, Боже, чому Ти мене опустив?«

Кілька розпачливих думок маємо в Шевченка, кілька хвилин духового заламання, але вони такі короткі, його віра така сильна, що зараз же приходить опам'янтання й духова рівновага. Вони такі короткі, як бувають трясення землі, що не спричиняють шкоди людині та праці її рук. Такі потрясення людської душі бувають часті, але найбільшим мистецтвом життя — виходити з них скріпленням на душі.

Зовсім певно, що Шевченко мав свої погляди навіть на церковне мистецтво, обурювався на немистецькі твори, які називав ідолопоклонством, про що маємо згадку в його »Щоденнику« під датою 27-го березня 1857 року, коли він перебував у Новгороді Нижньому, де в церкві св. Юрія побачив поганій образ:

»Хотів я увійти в саму церкву — пише він, — коли це відкрилися двері й вийшла пишно, пиндючно вбрана пані, вже не цілком свіжа; тричі перехрестилася й поклонилася перед цим чудовищем. Лицедірниця! Ідолопоклонниця! Певно... І чи тільки вона одна? Мільйони подібних до неї безглуздох, зопсутих ідолопоклонниць! Де ж християнки? Де християни? Де безплотна ідея добра й чистоти?... У мене не стало духу перехреститися й увійти в церкву; з притвора вернувся на вулицю...«

»Навіть Аскоченський — пише Олександр Кониський — мусів признати, що серце в Тараса було прекрасне, повне любови й був він суцрий (дійсний) українець. Не був він атеїстом. Наука неспроможна була попсувати його чистого й простого погляду на релігію. Оті прогресисти й цивілізатори збили його з пантелику, а обставини озвірили його прекрасну душу«.

Порівнюючи Шевченкову християнсько-філософську думку з думками других теософів, мусимо ствердити, що його думка простенька, але глибока, краща, більше зрозуміла, вимовніше промовляє до нашої душі. При цьому треба підкреслити, що його відношення до Бога

є безпосереднє, без тіні рабства, але респект його великий, постійне відчуження людської безсильності перед Божою Всемогучістю. Обурювався він проти всього злобного і фарисейського, але святого обурення ніколи не можна назвати безбожністю. Що може бути безбожного в цих, на перший погляд, різких словах: »Нині святкуємо пам'ять двох великих благовісників любови й миру — записав він з нагоди свята Апостолів Петра й Павла у своєму »Щоденнику«. Велике свято в християнському світі! А в нас велика п'ятика з нагоди храмового свята (празника). О, святі, великі, верховні апостоли! Коли б ви знали, як ми забруднили, як збезобразили проголошену вами просту, прекрасну, найсвятішу правду! Ви заповіли прихід ложних учителів і ваше віщування здійснилося. Во святе ваше ім'я, так звані вселенські вчителі — посварилися...»

Тут саме є сильне й незаперечне місце, що Шевченко болів навіть над роз'єднанням Христової Церкви. Було б нерозумним інтерпретувати ці його міркування, допасовуючи їх до своїх власних, але безсумнівно, що його постійно тривожила доля роз'єднаної Христової Церкви, що він з ним не погоджувався, хоч не забирав у цій справі голосу. Й забирати в тому часі не міг. Мав багато згадок про це, що він обурювався проти різних установлених догматів, канонів, обрядових звичаїв у Церкві. Але обурення його не походило зі самого установлення канонів, а з цього, що вони залишалися в Церкві й були для християн мертвою буквою закону, а його віра була жива, основана на Книзі Правди — Христовій Євангелії. Це була причина, що він часом висловлювався дуже гостро проти надто разячої поверховости в Церкві, що також записав сам у »Щоденнику« з нагоди побуту на архиерейській Службі Божій у Нижньому Новгороді: »В архиерейській Службі, з її обстановкою та взагалі з тими декораціями, видалося мені щось тибетське чи японське. І на цій ляльковій комедії читають святе Євангеліє! Яка протирічність!«

І цього безбожністю не можна назвати.

Сам він щиро признається: »Я тільки не фарисей, не ідолопоклонник такий, як оті християни-сіпаки, брехуни«. (За Олександром Кониським).

Віри в Бога в чисто християнському розумінні, абстрагуючи від усього того з чим не можна й не мусимо погоджуватися, Шевченкові треба щиро завидувати.

»Шевченко наскрізь релігійний, він теїст — твердить С. Смаль-Стоцький. Він знає один етичний закон правдивої релігії, який прикладає до всіх людських діл — закон безмежної любови, закон абсолютної, чистої, живої правди-істини і правди-справедливости. Любов і правда — це його Бог, якому він поклоняється, вважаючи все інше за брехню. Не з правдивим Богом веде він війну, не проти Христа підіймає Шевченко бунт, а проти пофальшованого, лицемірного християнства, що сталося посміховищем науки Христової, що наказує бити поклони »за кражу, за війну, за кров«. За таку етику Христос не розлинявся на хресті, той Христос, що перед ним Шевченко б'є поклони«.

Для нас у цій справі незвичайно важливе заключення о. проф. д-ра Омеляна Огоновського, що пише так: »Вже Волков закидував Шевченкові безбожництво. Але всі ті протихристиянські й безбожні слова й картини, на які вказує Волков, то тільки виклики (наслідки) досади гарячого чоловіка, котрий не бачить обцяної Богом правди на землі«.

Москалі, яких заступає Волков, усіма способами намагалися якось скомпромітувати Шевченка. За свої протимперіялістичні й протишовіністичні міркування, за свою любов до окраденої України й найменшого брата він заплатив десятилітнім поневірянням по казармах смердячих. Більшої кари йому царська Москва не могла придумати й не могла виміряти. Але тією карою вона тільки піднесла авторитет Шевченка, а не зламала його морально. Не спромоглася вимазати цього святого імені з пам'яті народу. Тому саме Волков пішов другим шляхом, намагаючись зробити зі Шевченка безбожника-сретика. Це знаний московський спосіб: ним вона поборювала гетьмана Івана Виговського, ним, до великої міри, порізнила гетьмана Івана Мазепу з народом. Але атака Волкова на Шевченка не вдалася. В обороні його християнської віри станув навіть Михайло Драгоманов, що не злюбливав Шевченка за його націоналізм, але безбожності Волкова навіть йому було забагато й він дав йому відповідь на сторінках »Обнови« в 1861 році, в дуже добрій статті »Несколько слов о релігійно́й жи́зни« Шевченка.

»І справді, читаючи поезії Шевченка — пише о. проф. Омелян Огоновський, — замічаємо в ній глибоку релігійність, віру в Бога, яку він виявив до кінця свого життя«.

Нам здається, коли б кожен з нас будував і збудував своє духове життя на християнсько-філософській думці Шевченка, то ми мали б чим погордитися так перед людьми, як можливо навіть перед Богом. Коли ми говоримо навіть можливо перед Богом, то тільки тому, що ми »не знаємо, що у Його твориться там«, як сказав сам Шевченко.

»Щонебудь, що існує поза Богом, — все сотворив Бог« — ставить тезу св. Тома Аквінський. »Засяг науки є тут, на землі — твердить Ісаак Ньютон, — а засяг віри — це цілком другий закон, що в ніякому разі не перечить науці. Природний механізм не заперечує принципу Божої волі, що постійно діє в світі. Природний механізм є тільки середником для виконання Божої цілі«.

»У всьому людині треба піддатися Божій волі — навчас Гойлінкс, — бо найбільшою людською чеснотою — це покора перед Божою величчю«.

Який же подібний християнин і філософ Шевченко до інших християнських мислителів, коли він так постійно повторяє:

»... Все од Бога,
Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдіє чоловік!«

Це ж ясне визнання Божої причиновості всього, це точне повторення тези св. Томи. Живе, чи мертво, чи воно було, є і буде — все свій початок має у Бога. Бог є першою причиною, що може дати початок новому життю й положити на нього печать кінця. Без Його згоди, кажуть, людині навіть волосок з голови не може злетіти. Шевченко не тільки постійно піддається Божій волі й усемогучості, а таки найвиразніше протиставляє їй людській безсильності. Так, як філософ Оккам говорить, що »Бог може інакше зарядити«, не рахуючись з бажаннями й волею людини, так само говорить Шевченко, »а сам нічого — дурний не вдіє чоловік«.

Який близький Шевченко до нашого Григорія Сковороди, коли той говорить: »Відкидаючи всяке життєве піклування, я завсіди, благословляючи Господа, — співаю Його Воскресіння. Вчуса вдячності й це мое діло. Вчуса бути вдоволенням тим усім, що промислом Божиим мені дане в житті. Ввесь цей світ, аж до останньої своєї риси, від виноградної лози аж до кропиви, від нитки аж до ременя — будовання своє дістає від Вишнього. Життя всесвіту — це процес, у якому

одність розпадається на многість і знову збирає в себе многість у смерті. В процесі цьому — Бог усьому голова, а все інше — це п'ята й хвіст».

»Теологія без живого слова не є в силі сотворити ангось такого липового листочка — переконував у дискусії Шевченко свого противника Козловського. Ми повинні благоговіти перед Матір'ю Того, що прийняв за нас муки і смерть на хресті». Це не тільки повторення філософських міркувань Сковороди, а дійсно це християнське вірую Шевченка.

На його думку все — багатство розуму, шлякетність духа, всі матеріальні надбання, недосконалість духовна, сіренька свитина й коштовний жупан, слава, воля й кожне нещастя людини походить від Бога, бо Він усьому Голова, чи як він це чудово висловив у своїй поетичній мові:

»І талан і безталання —
Все, каже, од Бога!
Вседержителя святого,
А більш ні од кого».

Всі багатства духа й тіла треба використовувати для свого власного добра, в першу чергу, для добра своєї душі, але треба користуватись ними також для добра нашого ближнього, бо в противному разі вони будуть нашою згубою. »Діли з убогим заробіток, то й легше буде зароблять» — говорить Шевченко. Господь Бог дає нам різnorodні таланти духової і фізичної природи, але рівночасно дає нам вказівки як ними покористуватись, щоб вони не були нашою загибеллю. При допомозі розуму, серця, свободної волі — ми повинні й зобов'язані так улаштувати своє життя, щоб воно не було образою Божою, не приносило сорому нам самим і давало найбільші можливості життя нашому ближньому. Такий є основний погляд Шевченка на життя й на призначення людини на землі. Для тієї мети одержуємо від Господа Бога різні таланти; один їх одержує більше, другий менше:

»Та талану Господь не дав...
А може й дав, та хтось украв
І одурив святого Бога...»

Іншими словами, Господь Бог дає різні можливості людині, щоб вона могла жити, прославляючи Його ім'я. А ми, люди? Видурюємо один у другого ці таланти, або просто грабимо, думаючи, що так само, як можна

обдурити свого ближнього, можна обдурити й Бога. Коли Шевченко називає Бога також Всевидючим Оком, то він знає про це, що перед Ним людина ніде не скриється і не скрие перед цим Оком нічого навіть найінтимнішого, захищеного навіть у глибинах своєї душі, то цілком ясне — він свідомий, що ніхто Бога не обдурить, хоч не один грішник носить з такою думкою в своєму нутрі.

Філософ Паскаль говорить, що «з нещастя нашого людського життя рятує нас не наш розум, бо він слабосилий. Єдиним нашим рятунком є ласка Божа й віра в Боже Об'явлення. Покорися перед ними, безпомічний розуме! Мовчи, нерозумна природо!» — кличе Паскаль.

Шевченко, якби перекликався з Паскалем, також допомоги шукає тільки на небі, зрозумівши правду, що людські справедливість, милосердя, любов — дуже змінливі:

«І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкий, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує, —
Його на сім світі ніхто не прийма!
Один він між нами, як сонце високе!...»

Платон навчає: «Ніхто не може збагнути божої таємниці, ніхто не може вдертися в божий город, а зокрема той, що не має чистої душі, чистого серця». Філософ Севастіян Франк твердить: «Хто шукає Бога поза Богом — той Його ніколи не знайде!» Навіть Вольтер доходить до заключення, до якого сам признається, кажучи: «Осуджую атеїзм, бріджуся невірними, — люблю Бога й людство».

Шевченка про дволичність не можна посудити, бо його християнська душа все була чиста, щиролюб'яче серце постійно просило любови, шукав він добрих людей, дякував Богові, що допомагав йому нести тяжкий тягар життя:

«Ти, Господи, допомагаєш
По землі ходити,
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш...»

6. »МОЛІТЕСЬ БОГОВІ ОДНОМУ«

Молитися — це значить відриватися від грішної землі, переноситися духом на небо й наближатися до Бога. Коли ми говоримо, що Шевченко був дійсний християнин, що він вірив у Бога, то він також повинен був молитися. Так, Шевченко постійно молився, без ніякої пересади можна сказати, що більшість Шевченкових творів — це щира й велика молитва до Бога. Може ця Шевченкова молитва трохи інакша, як наша, може вона часом навіть не подібна до цього, що ми привикли називати молитвою, може вона не вкладається в наше молитовне поняття, але це ще не значить, що Шевченкові молитовні вірші не є молитвою. Про молитву та її потребу для людини ми маємо не одне місце в Шевченковому навчанні. Не раз він пригадує нам про обов'язок молитви, не раз вказує він, що вона є тихою розмовою з Богом, що приносить людині повне духове задоволення, чи інакше це, що ми називаємо блаженством душі. Молитва — це живучо-цілюща вода, що гоїть усякі рани не тільки духового, але навіть фізичного характеру. Вона підносить настрій нашої радості. Всі тяжкі удари життя переходять лагідніше саме тоді, коли людина молиться, коли в молитві шукає не тільки потіхи, але також підпори в Бога. Молитва в Шевченка має це саме значення, що про нього навчає еспанський теолог Мельчор Кано, говорячи: »Не дивуйся, що на кожне твоє горе поручають тобі молитву, бо, без найменшого сумніву, всі інші середники без неї не мають ніякої вартости, а вона має вартість без усіх інших середників«.

Шевченко ціле своє життя молився: молився за себе, за своїх земляків, за Україну, молився на опам'ятання ворогів. Серед молитов Шевченка сильно вирізняється ця молитва, яку він вкладає в уста благочинному в »Гайдамаках«, закінчуючи словами:

»Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!«

Наказ молитви поета, це один з його перших заповітів, що його Шевченко так виразно висловив, наказуючи нам:

»Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!«

Коли Шевченко в 1847 році сидів у тюрмі, то згадав своє минуле: згадав рідне село, згадав батьків, що були вже в домовині. Великим болем запекло його серце, що нема кому згадати його. Коли, однак, через закратоване вікно побачив він матір Миколи Костомарова, що «чорніша чорної землі, іде з хреста неначе знята», щоб відвідати сина, то поетові зробилося жаль тієї матері страдальниці і він дякує Богові навіть за це, що його нема кому згадати й нема кому відвідати. І подякував він за це Богові молитвою:

»Молюся, Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани...«

Коли Амелій, учень філософа Плотіна, запропонував, щоб учитель пішов з ним зложити жертву божкам, то Плотін відповів йому: »Я вдоволюся внутрішньою службою Богові — молитвою, а твої боги можуть самі до мене прийти, а не я ходитиму до них«. Це можна повторити сьогодні всім тим, що не хочуть визнати за Шевченком його глибокого християнства, що підходять до нього з такими мірилами, з якими до нього підходити не можуть, забуваючи, що Шевченко переростає нас під кожним оглядом і під оглядом своєї оригінальної молитви також. Ми привикли до традиційних молитов, до традиційних християнських практик, які, можливо, не все задовольняли великого духа Шевченка, але навіть такий погляд ще не заперечує Шевченкового глибокого християнізму.

Шевченко вірить, що молитва потрібна людині за її життя, потрібна вона християнській душі при смерті тіла. І тому він звертається до нас, щоб пом'янули ми його не злим, а тихим словом, у першу чергу, тихим словом молитви, щоб помолилися ми за прощення його гріхів, про що маємо і згадку, і прохання у поемі »Тризна«:

»Не заспіваю вам пісні нової
Про славу батьківщини моєї!

Зложіть ви самі псалом суворий
Про зборище народніх катів;
І вільним гимном згадайте,
Предтечу, друга свого.
І за гріхи... гріхи його
Сердечно Богу помоліться».

Відбуваючи свою незаслужену кару по тюрмах, казармах і військових фортецях, що дійсно було не карою, а знуцанням деспотії над людиною, Шевченко одержував від своїх приятелів різнородну матеріальну допомогу й моральну піддержку. Раз він знав, а другий раз навіть не знав, хто поспішив йому з братньою розрадою. Але, майже кожен раз, коли він згадує своїх добродіїв, то згадує їх своєю християнською молитвою, про що маємо згадки в його «Щоденнику» та в листуванні. З нагоди одержання грошової допомоги від Лева Жемчужнікова маємо таку записку: «Жертва таємна-великодушна. Чим я віддячуся вам, великодушні земляки мої, за цю щирю жертву? Вольною молитвою, щирою піснею, піснею вдяки й молитви». Дуже можливо, що ми цієї «вольної молитви» не можемо зрозуміти. Може нам тяжко зрозуміти факт, що геній може й молитися по-своєму, що його молитва не мусить бути подібна, чи навіть така сама, як молитва наша, але молитвою вона була, є і буде. Молитвою віддячується він своєму старому другу Щепкінові за це, що він відвідав його в Нижньому Новгороді в часі Різдва Христового, про що читаємо також у «Щоденнику»: «Чим я віддячуся тобі за це щастя? За ці радісні, солодкі сльози? Любов'ю! Але я люблю тебе давно та й хто, знаючи тебе, не любить? Чим же? — запитує себе вдруге. Окрім молитви за тебе, крім найщирішої молитви — я нічого не маю!»

Це є чудове підкреслення своєї фізичної вбогости, вбогости в'язня, але рівночасно колосального багатства християнського духа: віддячуватися жертводавцеві й другові молитвою в його намірення, яка є заплатаю за добродійство. Це приклад достойний наслідування. Такий спосіб вдячності поручає нам Христос і Його Церква.

Прислухаймося молитві наших невільників у поемі «Гамалія», а переконаємося, що вони «по-своєму Бога в кайданах благають»:

»Ой, Боже наш, Боже, хоч не за нами,
Неси Ти їх з України:

Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо — та й загинем!»

Слушно інтерпретує це місце проф. Володимир Шаян, кажучи, що молитва козацька — це причина до козацького походу. Сердечний плач козаків у неволі турецькій і їх молитва розбуджують до чину козаків в Україні.

Молитва залізо ламає.
»Молитва гори воушпить.
Молитва до вітру й до моря.
Молитва чиста й свята до Бога.

Вислухало її море, подало вістку лиманові, а лиман Дніпрові — дужому дідові, а цей братові Лугові й сестрі Хортиці».

Таким способом козацька молитва — це реальний наслідок козацького походу проти турків.

Молитву Шевченко вважає святим обов'язком кожної людини. Він вірить, що людина, заснувши без молитви, має погані сни, він вірить, що вона є тією драбиною, що пов'язує землю з небом:

»... Господи б, хотілось
Згадать хоть щонебудь! Та оце й наткнувсь
На таке погане, що так і заснув,
Богу не молившись... От мені приснилось...
Свиною заснувши, звичайне, такий
І сон приверзеться...»

Сковорода основою життя вважав піддання Божій волі, яке він опирає на молитві, навчаючи: »З приводу всього, що з тобою трапляється, не ставай безумно проти Бога, а все, радуючися, завжди дякуючи, — молися«. І Шевченко піддавався Божій волі, ніколи не ставав проти Нього, все дякував Йому за всяку допомогу молитвою. І нам наказує іти своїм шляхом, до нас звертається з проханням і наказом, а наказувати нам Шевченко має повне право, як наказувати має право пророк:

»Моліться Богові одному,
Моліться правді на землі,
А більш на землі нікому,
Не поклоніться...»

Тільки Богові! Ні воліві, ні ослові, ні золотому теляткові; ані можновладцям цього світу, ані розкошам, тільки Богові й правді.

А правда, абсолютна правда — це сам Бог!

»Є речі, яких ми не можемо збагнути нашим нікчемним розумом, а які можемо відчутти глибиною нашої душі, сльозами й молитвами, а не людськими турботами« — говорить Микола Гоголь.

Ці речі відчував Шевченко своїм християнським духом, душею і цілим серцем. Він так далеко йде за навчанням Христа, так сильно вірить у могутність молитви, що словами свого християнського мученика Алкида наказує молитися навіть за своїх ворогів, навіть за катів:

»Моліться, братія! Моліться
За ката лютого! Його
В своїх молитвах пом'яніте.
Перед гординою його,
Брати мої, не поклоніться!
Молитва — Богові! А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає!
Моліться, братія!«

Не поклонитися перед гординою ката — це значить не визнати його насильства над собою, не йти на його службу, не втрачати віри й надії на перемогу правди, боротися за неї так, як боролися християнські мученики. Так само наказує нам Христос Спаситель: молитися навіть за ворога, але рівночасно боротися з ним.

»Хіба ж може бути молитва чистіша, вища й Богу-вгодніша, як молитва за нерозкаяного грішника? — запитує себе Шевченко у »Щоденнику«. Християнська віра, як добра мати не відлучає навіть переступника з-поміж дітей своїх. За всіх молиться й усім прощає. А представники цієї лагідної, люб'ячої релігії відтручають якраз тих, за яких повинні молитися. Де ж любов, яку переказав на хресті наш Спаситель-Чоловіколюб?«

Ясно, що Шевченкова християнська душа протестувала проти такого християнського обскурантизму, а за це його хотіли й дехто хоче зробити безбожником. Його душа протестувала проти спеціальної московської християнської віри, яка наказувала й до сьогоднішнього дня наказує покору перед насильством, яка до сьогоднішнього дня наказує молитися не за ворогів у християнському розумінні, а за це, щоб Господь покоровив перед нею »всякого врага і супостата«. Такої молитви

Господь Бог не може ніколи вислухати. Але, коли її навіть толерує, у нашому людському розумінні, то робить це тому, що ще не прийшли ті, які мають »за правду статъ, за правду згинуть«. Московщина — це зразок дикого безбожництва, яке з якоюсь метою Господь Бог толерує, але ми ще не збагнули стежок Його Провидіння.

Молитовні вірші Шевченка є самі собою освячені. Вони є нічим іншим, як тільки його молитвою. Молитва для Шевченка — це не тільки щоденна внутрішня потреба для нашої душі, для її заспокоєння. Ні, це не сама тільки психологічна настанова такої потреби самої людини, бо він глибоко вірить і він переконаний у її надприродну міць. Молитвою він заспокоюється, молитвою він захоплюється, що так чудово виявив він у своїх »Неофітах«:

»... Молились,
Молились перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радісно. Хвала,
Хвала вам, душі молодії,
Хвала вам, лицарі святії,
Вовіки-віки похвала!»

Св. Бернард сказав, що »хто працює і молиться, той власними руками підносить своє серце до Бога«. Треба нам бути щирими й сказати, признатися, що, мабуть, ніхто перед Шевченком і ніхто по ньому не працював і не молився так щиро, як саме він. Він, як той ранній ратай, вийшов на нашу всенародню ниву, орав наш віками застояний і залежаний духовий переліг, в Боже ім'я кидав на нього (наші невільницькі душі!) зерно віри, надії, любови; вказував нам шляхи відновлення християнської України; сам ніс і несе на своїх руках своє власне серце, підносить його високо до Бога, даючи нам примір, як треба здобувати »свою правду й свою волю!»

Проповідник Філіпс Брукс говорить: »Не просіть у ваших молитвах про легке життя. Просіть, щоб ви були сильні! Не просіть Господа Бога, щоб дав вам тягар відповідний до ваших рамен, але просіть про дужі-сильні рамена, що могли б двигнути всі ваші тягарі!«

Чи просив у Бога щось інакше великий християнин і філософ Шевченко? Де ж би там! Послухаймо його молитву, а переконаємось, що він просить у Бога саме дужих рамен:

»Робочим головам, рукам
На сій окраденій землі

Свою Ти силу ниспошли...
А чистих серцем — коло їх
Постав Ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюдили!
Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам!«

7. »ПОШЛИ ТОБІ, МАТІР БОЖА, ТІІ БЛАГОДАТИ...«

»Відпочиваючи на камені, глядів я на понуру батерею, що рисувалася високо на скалі, і багато-багато згадав я з мого минулого невільницького життя. Вкінці подякував я Всемогучому Чоловіколюбцеві, що дарував мені силу душі й тіла перейти цю хмарну, тернисту дорогу, не вразивши себе й не принизивши в собі людського достоїнства. Успокоївшись святою молитвою, я поплівся помаленьку на город« — записав Шевченко у »Щоденнику«, доживаючи свої останні дні в Ново-петровському укріпленні.

Подякувавши Всемогучому Чоловіколюбцеві, що дарував йому силу душі й тіла. Інакше — Шевченко подякував Ісусові Христові за допомогу, Коли він дякував за цю допомогу, то напевно, що він вірив у таку допомогу. Трудно собі навіть уявити, щоб міг Шевченко перейти тяжкий шлях свого життя без Божої помочі. Цього він був свідомий і за цю допомогу не раз дякував він у присутності людей, не боячись, що його »поступові люди« могли називати й називали закостенілим християнським фанатиком, а другим його глибока віра не перешкоджувала робити з нього безбожника.

Коли Божу допомогу, правда, що не в християнському розумінні, визнавали навіть старі греки, то чому не мав би визнавати її Шевченко-християнин? Коли Сократа вже були засудили до смертної кари, тоді він звернувся до своїх суддів зі словами: »Я вас поважаю і люблю, одначе, послухати мушу таки бога. Доки я живий, то

вірю, що він мені в усьому допоможе». Перегляньмо Шевченкового «Артиста», а знайдемо там таке місце: «Згадуючи про все те, я згадую вас, мій добродію незабутній. Згадую і той незабутній ранок, коли Господь навів вас на мене в «Літньому Саді», щоб ви витягнули мене з болота й з нічоти», що доказує нам саме Божу допомогу в Шевченка. Він вірить, що коли б не Господь Бог був наслав Сошенка у «Літній Сад», коли він, переляканий кріпак, ншщечком зарисовував статуї, тоді він не тільки був би загинув у кріпацтві, а можливо був би цілком пропав для нашого народу. Боже Провидіння післало йому й нам допомогу в особі Сошенка і в особах тих усіх, що причинилися до його визволення.

Саме й тому Шевченкова молитва — це реальне прохання, звернене до Бога за допомогою. Його молитва — це не тільки потреба для внутрішнього заспокоєння, чи невияснене бажання душі, це не щось у роді людського плачу, що приносить полегшу в горю чи перериває тяглість того горя, а його молитва — це дійсне прохання до Бога. Прохання реальне, якого Господь Бог вислухує, і коли воно тільки гідне прохача, коли воно добре обосноване, коли має принести користь і полегшу прохачеві без шкоди другому, то прохач одержує на нього відповідь, одержує допомогу.

Коли б Шевченко в це не вірив, то ніколи він не був би просив у Бога допомоги для свого земляка Андрія Обременка в Новопетровській кріпості, прощаючись з ним словами: «Пошли, Боже, швидше кінець твоєму мордуванні, мій друже незрадливий. Поможі тобі, Пресвятая Мати, перейти отсі пустелі безводні та напитися води Дніпрової і в свої втомлені груди набрати животворного повітря нашої любої України» — благає він допомоги для свого друга заточенця-солдата.

«Не ламав я собі голови, коли мав якісь сумніви — пише Микола Гоголь, — а махнувши рукою ішов далше і справді Бог мені допомагав і все з'ясовувалось само собою. Тому просить у Бога, щоб Він вогнем благодати спопелив у вас холодну черствість, на яку тепер страждають найліпші і найкращі люди. Будьте не мертві, а живі душі. Немає інших дверей, як тільки ті, які вказував Христос, і хто ходить іншими — є злочинець!»

З цих джерел Христових черпав силу духа наш Шевченко, до цих самих джерел постійно посилає нас і просить, щоб Господь Бог спопелив нашу холодну

духову черствість; просить, як старозавітний пророк Єзекіїль, щоб Господь Бог налив у наші висохлі жили свіжої крові, щоб оживив наші кістки, що в Шевченка значить »розпанахать погане, гниле серце, трудне (втомлене, пригнічене, хворе, прокажене), і вицідить сукровату (зопсату, гнилу кров), і налить живої козацької, чистої, святої крові«. Часто поетові здавалося, що він стоїть уже над своєю могилою. І кожен раз просив він у Бога, щоб Він дозволив йому розумно дивитися на світ і розумно, коли така Божа воля, — зійти з цього світу. На такі прохання може здобутися тільки віруюча християнська душа, тільки людина праведна:

»... О, Боже милий, — говорить він у поемі »Сліпа« —

Я над могилою стою;
Пішли мені мудрістю Своєю
Поглянути на милий Божий світ,
Пропощатись з грішною землею,
Хоч подивитися на небо,
Де я засну, засну навіки«.

Завдяки цій глибокій вірі в Божу допомогу, його благодірна мати трудиться біля своєї маленької дитинки; робить усе, що тільки під її силу, щоб ця дитинка найменше терпіла. Але материнські сили дуже обмежені, вони скоро вичерпуються і мати, стаючи безпомічною, звертається за допомогою до небесних сил:

»Всіх святих благала,
Та, щоб йому всі святії
Талан — долю слали...«

Філософ Панфіл Юркевич авторитетно говорить: »Серце людини підноситься у вірі й молитві до такої Істоти, яка може вислухати її ридання і полегшити її страждання«.

Такою Істотою для Шевченка є, в першу чергу, Господь Бог. Але він свідомий своєї людської слабкості, свідомий того, що грішній людині дуже тяжко дійти безпосередньо до Божої Справедливості, тож вибирає він шлях посередній — через Пречисту Діву Марію, через святих угодників Божих. От тому він, прощаючись зі своїм добродієм Сошенком, записує в своєму »Артисті«: »Поручивши його опіці Матері Пречистої, розлучився я з ним і розлучився навіки!«

Одну зі своїх матерей страдниць посилає він за допомогою до Бога, до Божої Матері, до всіх святих, і ця мати, словами поета, молиться за свого сина:

»Пошли тобі, Матір Божа,
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не зуміє дати!«

Друга мати страдальниці з твору »Сліпа«, якої долю заанаптає лукавий пан, хоче зберегти перед неславою бодай свою дитину, і її посилає поет до Матері Божої, просячи в Неї допомоги перед напастями пана та її жахливими наслідками:

»Бережи її, Пречиста Діво,
Від лютих напастей, бур земських!
Хай буде сон твій такий солодкий,
Як непорочні-безгрішні співи
Небесних янголів святих!
Щоб не кусив тебе злий покуситель
І не ввійшов у храм твого серця,
А по тернистому шляху,
Щоб вів тебе твій хоронитель
На лоно раю!
Бережи тебе, Пречиста Мати,
Від злих напастей, ворожих оков,
Свій найсвятіший покров
Пошли тобі, Пречиста Мати,
Моя дитино, моя ти любов!«

А от його бабуся Микитівна з »Княгині« також визнає над собою Божу опіку й Божу допомогу, говорячи: »Такий уже талант ваш, Степановичу, за те Господь вам посилає, що ви в нужді людей не забуваєте«. Інакше — сам Господь Бог відплачує людині за добре, яке вона робить другій людині, коли ця друга є в потребі.

»Над народом один він, як сонце високе — висловлюється про Шевченка проф. Володимир Шаян. Але нарід цей не розуміє його божественної мови. Смерть моральна грозить йому від його ж таки народу. Смерть фізична грозить йому від тиранів.

Як вийти Шевченкові з цих суперечностей?

Він уже ясно бачить чашу повну терпінь. І він не просить Батька, щоб відняв від нього цю чашу.

Він просить Його благословення на велике діло — на спасення землі.

В найвищому надхненні святости приймає він чашу терпінь за гріхи світу!«, чи як це поет висловлює сам у своїй »Тризні«:

»О, Боже сильний і правдивий!
Тобі можливі всі чуда,
Наповни славою небо
І зроби святе діло!
Дозволь воскреснути мертвим!
Благослови всесильним словом
На подвиг новий і суворий
На відкуплення землі!«

Допомога Божа, допомога Матері Божої, яку так палко любив і так часто покликався на Її Пресвяте Ім'я Шевченко, допомога святих, цих посередників між небом і землею, в системі філософічних міркувань Шевченка займають дуже поважне, коли навіть не перше місце в його творах. Їх допомогу досвідчував ціле своє життя, Їм виявляв свою людську вдячність. Ця глибока християнська віра в Їх допомогу, яку він так ясно визнає, яку не тільки дораджує нам, але просто вказує до неї стежки, говорить, що Шевченко не міг мати за собою навіть тіні такої безбожності, якої дошукуються в нього його несумлінні дослідники. Шевченко був лицарською людиною. Коли він мав відвагу станути до боротьби з цілою московською імперією, то мав би він відвагу признатися до своєї людської слабосилости у відношенні до Бога. Навпаки, ми переконуємося, що Шевченко був грішною людиною. До його душі вдирався сумнів і мав до неї доступ диявол — цей страшний сіяч гріха, але він завжди був великим навіть тоді, коли попадав у гріх і з гріховної безодні все мав силу піднятися і перемиритися з Богом. Дивлячись на постать Шевченка з точки людської недосконалости, — нам залишається нічого іншого, як тільки подивляти й наслідувати цю велику християнську душу.

8. »ЧИ БУДЕ СУД? ЧИ БУДЕ КАРА?«

Слідкуючи за життям людини, Шевченко ствердив, що всяке лихо походить від людини. В дальшому заключенні доходить він до висновку, що за людські провини мусить бути кара, а за терпіння винагорода.

Кара мусить бути справедлива й ніхто перед нею не зможе викупитися, виговоритися, а навіть випроситися. Цим караючим авторитетом для Шевченка, найсправедливішим, є Господь Бог. У людську справедливу кару він взагалі не вірить, і вірити не міг, бо людина його самого тяжко покарала. Церква Христова вчить, що людину проти Ї волі не може спасти навіть сам Бог. Шевченко визнає цю абсолютну Божу Справедливість і тому звертається до нас:

»Наробите слави,
Злої слави на сім світі,
А на тім!... Крий, Боже!
За гріхи такі великі
Сам Бог не pomoже...«

Шевченко вірить у позагробове життя й вірить, що з тілом душа не вмирає, що вона піде на Суд Божий і з рук Найвищої Божої Справедливості одержить нагороду або кару. Ця нагорода або кара будуть вічні, як учить нас Христос і Його Церква, тому Шевченко тривожиться майбутнім своєї і нашої душі, тому він так виразно остерігає нас:

»Нехай паки знущаються,
Братами торгують
Та сльозами кривавими
Сатану частують, —
Їх вже душі запродані,
То їм і байдуже,
А вам треба стеретися.
Стеретись — та й дуже!«

Коли б не було позагробового вічного життя, то й наше життя на землі не мало б абсолютної вартости. Коли б не було кари й винагороди за наші діла, тоді не треба б було відрізнати добра від зла, справедливості від несправедливості, чесноти від лайдацтва, любови від ненависти, чоловіковбивства від взаємолюбови. Коли б так було, як дехто себе нерозумно потішає, що кару й нагороду людина одержує вже під час земного життя, коли вона не буде відповідати по смерті вже перед ніким, бо її життя закінчиться зі смертю, тоді наше життя було б подібне до життя звірів; тоді цілком зайвий був би людині розум, її добровільна воля; тоді вона ніколи не повинна б відчувати ніякого сантименту до другої людини. Тоді вона була б нічим іншим, тільки двоногою твариною,

і тоді тільки її тваринне життя мало б своє виправдання.

Для Шевченка-християнина безсмертя людської душі не є загадковим питанням. Він його визнає і тривожиться її майбутнім, як повинен тривожитися кожен християнин. Шевченко цілком подібно думає в цьому випадкові, як висловився філософ Кумберленд, кажучи: «Кара й винагорода є конечні в сучасності й невідкличні вони в другому житті, як конечність цілі і для добра самого закону. Бог є творцем природного закону і Він є месником за його порушення».

Для Шевченка, християнина й філософа, все радісне й сумне в людському житті — це тільки рамки для того життя. Це дороговкази, що їх вложив у нашу безсмертну душу, серце й розум Господь Творець, щоб знали ми, що, йдучи за одним, ми одержимо винагороду, частинно навіть тут, на землі, у такій формі, що будемо вдоволені з нашого життя, чи відчуватимем у нашому житті внутрішньо-моральне задоволення, радість і спокій навіть тоді, коли життя не жалитиме нас своїх тяжких ударів. Коли підемо за другим дороговказами, коли шукатимемо тільки змислового задоволення, фальшивої слави, коли нам зганятиме сон з очей жадоба багатства, то ми ніколи не відчуватимем ніякої радості з життя, постійно будемо незадоволені, неспокійні, журба й жадоба переслідуватимуть нас на кожному кроці.

Але навіть задоволення з життя, перемиріння й погодження з долею, чи постійний неспокій не будуть для нас на землі ані повною заплатою, ані повною карою. Вони є тільки передвісниками, тінню тієї заплати за чесне життя на землі й тієї кари за змарнування його, які нас ждуть на тому світі, що перед нами, перед нашим оком, вухом і розумом закрите серпанком Божої Премудрости, Божої тасмниці такої великої, що її людський розум ніколи не розв'яже навіть тоді, коли б усі люди родилися геніями.

Божа кара для Шевченка — це samozрозуміла річ — невідкличність:

»Бо се було б диво,
Щоб чути і бачить — і не покарать!
Або вже аж надто довготерпеливий!«

Св. Августин говорить, що »справедливість Божа є вічна й безсмертна«.

Микола Гоголь твердить, що »тяжко буде покараний той, хто дістав від Бога талант і закопав його в землю.

А немає людини, щоб не дістала якогонебудь таланту. Я гадаю, що всі ми наймити на світі. Ми повинні сумлінно працювати, використовуючи ті здібності, які нам дав Бог, не чекаючи заплати тут, а там».

Про це, що Шевченко дійсно дбав про майбутнє своєї душі, про це, що він визнавав справедливу Божу кару, — маємо багато свідoctв самого поета. В часі заслання, на киргизьких степах набрався він страшної недуги цинги, яка його мучила, чим він таки поважно журився, але в листах до приятелів писав: »Чи вже ж оце почуття прекрасного я загубив? А я ж так беріг його! Так голубив його! Ні, мабуть, я тяжко згрішив перед Богом, коли так страшно караюся!« Тут виразно бачимо, що фізичну недугу Шевченко вважає Божою карою за якісь, навіть незнані, навіть невідомі його гріхи. І з цим фактом він погодився, не протривав Божій волі.

Питання Божої Справедливості, Божої справедливої кари довго мучило Шевченка. Чи не ціле життя? Довго він шукав розв'язки. Бувало, що часом у його сильну християнську віру вдиралися руйнуючі сумніви, але коли Шевченко до кінця життя залишився вірним засадам християнської віри, то це знак, що його віра була сильніша за сумнів. Його ціле життя, спокійне приготування до смерті показують нам, що він помер в перемир'ї з Богом. Саме під кінець свого мученого життя він ставить собі питання:

»Чи буде суд? Чи буде кара?
Царям, царятам на землі?«

І відповідає з повним філософським спокоєм, з найбільшою певністю й рішучістю:

»Повинна быть, бо сонце стане
І осквернену землю спалить!«

В повісті »Княгиня«, розказуючи Степановичеві про всі жахи, які мусіла витерпіти її улюблениця, бабуся Микитівна, аж труситься з жалю, але на запитання свого співрозмовника, чому вони не покарали винуватка, чому його не задавили, бабуся відповідає: »Е! — так думаєте! Легко воно сказати!.. А гріх, а Страшний Суд, Степановичу? Ні, нехай собі вмирає своєю смертю. Господь йому суд і кара, а не ми грішні!«

»Справедливих, Божих законів не треба шукати по шматках записаного паперу — навчає Руссо, — а шукати їх треба в нашому серці«.

Шевченко шукає Іх також у своєму християнському серці, постійно Іх там знаходить і з великим внутрішнім переконанням стверджує:

»Ні! Настане час великий
Небесної карі...«

Шевченко, коли йде про справедливу Божу кару, є послідовний. Саме тому Назар Стодоля з такою глибокою вірою і з таким переконанням говорить до Галі: »Бідненька! Він продавав тебе, а ти нічого не знала. Прости його! Нехай Бог милосердний на тім світі за те його осудить і покарає!«

Він з найбільшою певністю, з християнським переконанням твердить, що останній, справедливий Страшний Божий Суд мусить бути й помершій в часі того суду одержать свою остаточну й вічну нагороду й кару:

»На той останній Страшний Суд
Мерці за правдою встають!«

Він вірить у цей Божий Суд і перестерігає перед його суворістю і справедливістю всіх, а передусім тих, що знуцаються над народом і роблять це в Ім'я Боже; перестерігає всіх лютих і лукавих Неронів, усіх порушуючих Божі й людські закони:

»... Нероне!
Нероне лютий! Божий Суд,
Правдивий, наглий, серед шляху
Тебе осудить...«

Грецький філософ Евріпід, який шукав правдивого Бога поза грецькими мітами, висловився так: »Жаден бог не хоче робити людині зла. А коли є такий бог, що робить зло і несправедливість, то він у ніякому випадкові не є богом«. Шевченко, в християнському розумінні, також не знає Бога, що був би причиною зла, кривди людини, Бога несправедливості. Все це походить від самої людини, а коли навіть Господь Бог не карає людини, то тільки тому, що Він милосердний, справедливий і довготерпеливий. Він визнає кару за гріхи й визнає її навіть на землі, якою погрожує лютим Неронам. З Богом Шевченко не стає на прою, а з великою християнською покорою говорить:

»Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великії діла
Твоєї волі. Люта зла
Не дієш без вики нікому!«

9. «НЕ ВМИРАЄ ДУША НАША!»

Римський філософ Цицерон сказав, що «всі душі є безсмертні, але душі справедливих і душі героїв є божеськими душами». Французький філософ мораліст Бляс Паскаль говорить: «Безсмертність нашої душі — це одна з найважливіших речей, що постійно нас непокоїть, що постійно нас глибоко зворушує, що дійсно, щоб не цікавитися цим питанням, то треба б втратити всі почуття й усі відчуття, щоб до цієї переважної проблеми ставитися цілком байдуже». Американський учений журналіст Генрі Дейвід Торєан сказав, що «людська душа — це чарівний інструмент в Божому хорі; гарфа, що на її струнах може вигравати тільки Божий палець, і тоді вони звучать гармонійно разом з цим, що його сотворив Господь Бог».

Тайна людської душі цікавить людину від того часу, коли вона відчула її в собі. Але питання це таке важке, що його при допомозі формулок навіть найвищої і найбільше скomплікованої математики розв'язати не можна. Навіть людський розум не багато нам допоможе в цьому випадкові. Правда, що людський розум, навіть дикій чи напівдикій, людині говорив і говорить, що вона, крім смертного тіла, має безсмертну душу. На цій основі в усіх народів, які не пізнали правдивого Бога є віра й переконання в позагробове життя. Але людини, що не має ніякої віри в безсмертність її душі, не можна переконати. Нас перед цією нерозв'язаною загадкою рятує наша християнська віра, як це ствердив Шевченко. Властиво Шевченко навіть не ставить під найменший сумнів існування душі та її безсмертності. І цього питання навіть не треба б доказувати, бо все сказане досі базується на християнській вірі й на його християнській філософії. Коли ми навіть тут застановляємося над цим питанням, то тільки тому, щоб дати ще один аргумент християнської віри поета, щоб унаглядити, що він так само думав і так само вірив, як повинен думати й вірити кожен віруючий християнин.

Питання душі є головним питанням усіх релігій, що існували та існують по сьогоднішній день, в християнській вірі воно є основним питанням; хто відкидає його, то йому вже нічого не залишається, він уже не може в ніщо вірити. Людина без душі перестає бути людиною. Саме тому кожна віра, не дивлячись яке божество вона визнає, з яким незбагненим і недослідженим вона не в'язалася б, — визнає безсмертність людської душі, про що згадує філософ Бодін, кажучи: »Кожна релігія ґрунтується на існуванні Бога, на вірі, на безсмертності душі, що впливає зі самої природи людини, з її Божої композиції — душі й тіла. Тому держава кожному релігійові повинна толерувати й давати кожній свою охорону«.

В грецькій старовині перший, що поважно трактував безсмертність людської душі, був філософ Сократ, який навчав: »Душі вбити не можна, бо вона безсмертна«. Його учень Платон, що є одним з найбільших учених тієї старовини, говорить, що »людська душа є частиною бога, а частиною душі світу. Тому, що вона є частиною бога — не може бути смертною«, бо все що боже не може вмирати.

Еспансько-римський філософ Люцій Сенека навчав: »Життя на землі — це зв'язання душі з тілом, а смерть — це розв'язання їх і початок нового, правдивого життя. На землі переходимо тільки тяжку пробу, приготувавшись до нового вічного життя«. Філософ Арнобіус твердить знову, що »для повного винагородження добра й повного покарання зла душа людська з Божої ласки є безсмертна«. Цілковито подібну думку висловлює Ляктанцій, кажучи: Щоб людські чесноти були винагороджені, то людська душа винагороджена найвищим добром — безсмертністю«. Навіть Вольтер, якому слушно чи неслучно закидують безбожність, віру в безсмертність душі вважає найвищим ступенем надії чи найбільшим постулятом моральності. »Безсмертність душі є можлива — доходить у своїх розумуваннях Бенеке — тому, що в неї є вічна туга за найвищим добром, якого вона цілком не знає, але відчуває«.

Американський теолог Гай Гленн Аткинс говорить, що »безсмертність — це один з найбільше лицарських жестів людини перед незнаним. Цей жест — це віра, а ніколи тільки зовнішній вияв, подібний до маніфестації, як твердять деякі обмежені люди«. Еспанський філософ Еміліо Кастеляр каже: »Наше життя одного

для було б безвартісне, ми не виявляли б ніякого бажання жити, коли тільки відкинемо безсмертність нашої душі; наша любов і наші бажання не були б спроможні навіть на один короткий момент наповнити наше серце бажанням жити, коли б ми визбулися віри в безсмертність душі .

Прекрасно висловився про безсмертність людської душі Ціцерон у своєму трактаті Про старість , де знаходимо таке: Коли я навіть помиляюся в моїй вірі, що людські душі є безсмертні, то я радю навіть з моєї помилки й не бажаю собі, коли я ще живу, щоб хто-небудь позбавив мене цієї помилки, яка робить мене щасливим!« Англійський теолог і історик Тома Фуллер висловлюється: Божі діти є безсмертні навіть тоді, коли їх Батько має для них на землі деякі діла, що вони їх повинні зробити . Італійський поет Ірініо Таркетті говорить: Люди дійсно великі навіть не можуть сумніватися про існування життя в далекому майбутньому по їх смерті, бо вони самі в собі відчують безсмертність . Англійський поет Едвард Юнг запитує: »Тобі здається неправдоподібним, що ти маєш жити вічно? А не виглядає тобі дивним, що ти живеш тепер? Але тям, що життя вічне є ч дом, а не життя тепер шне!

Шевченко, можемо сказати, навіть не багато мудреє. Його міркування пр безсмертність душі повністю заспокоює християнська віра:

Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне — нема йому краю, —
Так душ почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!

І цілком слушно, що питання притулку нашої безсмертної душі в н шому см ртному тілі — це питання другорядне. Це справа не наша а Того, що дав нам життя. Найважливіше, що ми маємо б зсмертну душу, яку наш філософ визнає, визнає її як найбільший Божий дар для людини, що творить саму дійсну людину. В нього душа є безсмертна, як також безсмертна є добровільна воля людини, і з цього доходить він до міркування, що з безсмертності душі и добровільної волі випливає ще одне безсмертне бажання людини — духової і фізичної волі, що він висловлює, кажучи:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля!«

Дальшим атрибутом безсмертної душі є свята й безсмертна боротьба за волю; безсмертними є всі жертви, зложені за свободу нашого духа, святим є також і слово протесту проти всякого насильства. Його також не можна вбити, як не можна вбити душі, що в Шевченка дуже точно здефініюване:

»Не скує душі живої
І слова живого...«

Виходячи з безсмертності нашої душі, Шевченко беззастережно вірить у її воскресіння, чи інакше — вірить у життя вічне. Через безсмертність душі переходить він до віри в безсмертність волі, в безсмертність слова правди, що знову з такою явністю висловлює він у чудовій поетичній формі:

»Ми віримо Твій силі
І духу живому:
Встане правда! Встане воля
І Тобі одному

Помоляться всі язика...«

Коли вдумуватися в Шевченків концепт безсмертності душі, а з нею пов'язані безсмертні стремління людини до волі, за яку вона готова приносити навіть найвищі жертви крові й власного життя, то тут аж напрошується повторити думку швейцарського філософа Генріха Фрідріха Аміеля, коли він говорить: »Вічне життя — не тільки життя майбутнє, але кожне життя людини, навіть тут, на землі, коли воно згідне з порядком Божим«. Це саме говорить і англійський поет-філософ лорд Байрон: »Ми є паломники вічності: наше життя блудить з одного на друге місце, але воно ніколи не закорюється в одному місці, бо інше наступив би кінець нашого життя«.

Щоб у нашому житті не настигла катастрофа, щоб ми не закорилися й не вмерли, коли не фізично, то духово, щоб не забули ми про наше слово правди й волі святої, тому Шевченко наказує нам святу боротьбу. Коли ми добре вдумасмося в концепт цієї боротьби, то виразно побачимо, що вона велася й сьогодні ведеться не за що інше, як тільки за безсмертну душу народу, чи ще інакше — за душу кожного окремого твору Божих рук — людини й за душу цього самого твору, що об'єднується в збірну одиницю — нарід.

Кінцеве заключення, згідно з концептом безсмертності душі, як ми бачили не тільки в Шевченка, але

також у других світлик умів, ми мусимо боротися за нашу безсмертну духовість і боротися за душу нашого ближнього, за душу навіть нашого найменшого брата, чи ще ясніше — за душу нашого народу. Такий наш християнський обов'язок національний, що абсолютно в нічому не є менший від обов'язку християнського. Тільки люди, які не вміють правильно думати, які не розуміють складного життя та його процесу — переносять точку тяготіння боротьби людини з національною площиною на вузько індивідуальну, забуваючи, що сьогодні боротьба, навіть у чисто християнській площині, за свою душу не матиме ніякого успіху, коли проти нас стоять мільйони ворогів так Бога, як нашого все-народнього безсмертя, що чудово підкреслив Шевченко, наказуючи нам »громадою обух сталить!«

10. »БО МИ НЕ ЗНАЄМ, ЩО ТВОРИТЬСЯ У ЙОГО ТАМ«

Старогрецький поет-драматург Софокль сказав, що »кістка призначення — все добре паде з Божої руки«. Поет-драматург, Ескіль, старший за Софокля, сказав знову таке: »Коли людина сидітиме потійно на печі своєї хати, то навіть тоді не обмине свого призначення. Тільки розумні люди поважають і бояться Адрастей« (богиня призначення). Еспанський поет Рамон де Кампоамор про призначення висловлюється: »Мое безумство є дикунським безумством, коли воно хоче обминути це, чого обминути не можна«.

Англійська приказка говорить, що »хто народився, щоб повиснути на шибениці — той ніколи не втопиться«. Подібно говорить наша народня мудрість: »Хто народився до торби — той ніколи не матиме валізки«.

Ясно, що тут іде про Боже Призначення, а не про це, що ми називаємо химерами щастя чи долі. Правда також, що нам дуже часто незвичайно тяжко відрізнити: де починається й де кінчиться Боже Призначення, а де починає діяти щастя-доля, проти яких людині також дуже важко змагатися, а все таки є загальне

переконання, що «кожен є ковалем власного щастя». В першому випадку Божого Призначення — людина абсолютно є безсила, з ним боротися не можна. Але з другого боку ми належно знаємо, що Господь Бог призначив людині народитися й умерти. Тільки про ці дві певності можемо говорити, що вони походять з Божої волі, з Божого Призначення. Безумовно мусимо визнати, що над цілим світом, над кожним сотворінням, а цим самим і над людиною, тяжить Боже Провидіння, це провидіння без якого, слухно говорить наш нарід, навіть людині волосок з голови не може впасти, але коли людина відвернеться від Бога, використовуючи свою добровільну волю, тоді навіть Боже Провидіння стає безсилим. Тоді ми самі спіймаємо до своєї власної загибелі.

Сократ мав повну рацію, коли сказав у своєму останньому слові, зверненому до суддів: «Прийшов час, щоб ми розійшлися: мені, щоб умерти, а вам, щоб жити. Кому з нас випав кращий жереб — це знає тільки Боже Провидіння».

«Боже Провидіння тяжить над людиною, над народом і над державою — повчає Джованні Баттіста Віко. Воно впливає вже зі самого природного закону і з тієї рації людина не може мати на нього ніякого впливу». Англійський філософ Франціс Бако де Верулян говорить, що Божого об'явлення й Божого Призначення так само не можна допускати до дискусії, як не дискутуємо над загальними правилами гри в шахи.

Боже Призначення — це одна з найбільших тайн, якої людина ніколи не збагне й не перевірить своїм розумом. Шевченко вірить у нього так, як навчає християнська Церква: воно тяжить над цілим світом і про нього ми нічого більше й конкретніше не знаємо, що він висловив у цих рядках:

»Поки росте з того зерна
Або кукіль, або пшениця.
Бо ми не знаєм, що твориться
У Його там... А Він хоч зна,
Та нам не скаже...«

І тут ми бачимо не тільки християнську віру в Боже Призначення, але навіть більше, бо він перекоаний, що з Божої Волі, з Божого Призначення з одного зерна може вирости пшеничний колосок, а може вирости кущик кукілю. Це не залежить від людини, а навіть незалежне від насіння, яке вона кидає в землю,

а тільки залежне від Бога та Його Призначення. »Бо ми не знаєм, що твориться у Його там...« Здається нам, що краще й виразніше вже не можна підкреслити своєї християнської віри, як підкреслив її Шевченко якраз цими словами.

Філософ Ляйбніц, застановляючись над доцільністю природи, говорить таке: »Доцільність у природі не можна пояснити тільки самим механічним способом, бо не все можемо пояснити за допомогою механізму, Тут треба нам подивляти найвищу діючу силу чи Премудрість Божу, що обдарувала цілу машину природи своєю власною мудрістю«. Микола Гоголь говорить: »Бо в моїй долі, як у всьому іншому, треба визнати участь Того, хто керує цілим світом. Не так все стається, як цього нам хочеться і з Ним людині важко й навіть неможливо змагатися«.

Стаючи перед Божою Всемогучістю, перед Божою Премудрістю, перед Божим Призначенням, Шевченко, як дійсний мудрець, з цілою християнською достоїнністю, з подиву гідною покорою, кличе:

»Не нам на прою з Тобою стати!
Не нам дїла Твої судить!«

Нашим єдиним і найбільшим обов'язком вірити, що всі Його зарядження є так розумні, а якщо вони навіть не все виходять на користь нашого тіла, то напевно корисні для нашої душі.

Ми дуже часто нарікаємо на свою тяжку долю, часом навіть своїми наріканнями ображаємо Божий Непомильний Маєстат, грішимо проти Божих Премудрости й Призначення, забуваючи, що без них із нас уже давно не стало б сліду. Коли б так Господь Бог пустив нас самопас, не накладав на наші плечі тих тягарів, не перешкоджував нам гнатися насліпо тільки за принадами життя, то дуже можна сумніватися чи ми, як нарід, своїми власними силами були б спроможні такі довгі сторіччя, серед таких страшних життєвих бур вдержатися на поверхні хвиль. Коли Шевченко перемирюється з Божим Призначенням, коли він виразно говорить, що нам не стати на прою з Богом, то він не перемирюється з людським насильством навіть тоді, коли він говорить, що »нам тільки плакати і хліб насущний замисить кривавим потом і сльозами«, навіть тоді, коли »кати знущаються над нами, а правда наша п'яна спить«, бо він, погоджуючись з Божою Волею та Його Призначенням, продовжає боротьбу проти зла й

насильства, »засіває свої думи, своє люте горе« не так особисте, як всенародне, засіває його в наші душі не тому, щоб з нас поробити ворогами Бога, а тому, щоб ми зненавиділи кривду й несправедливість і боролися з ними.

Його це обурює, що ми оглухли, що не відчуваємо на собі презирства ярма, що міняємося кайданами, передаючи їх з покоління в покоління, хоч самі не торгуємо неправдою, але коли не боремося з її торгівцями, то цим самим стаємо учасниками беззаконної торгівлі правдою, цим самим, хоч може не безпосередньо, то посередньо зневажаємо Бога.

Саме тому Шевченко не проклинав своєї долі, а з подиву гідною християнською вірою й терпеливістю прямував ціле своє життя шляхом християнської боротьби й саме тому він переміг, бо кожен свій крок узгіднював з Божим Призначенням.

11. »ВОСТАВ ОД ГРОБА, СЛОВО ВСТАЛО...«

Треба признати, що Шевченко з християнської віри, з релігійних правд, з найніжніших почувань людської душі, що випливають з тієї віри, не робить собі ніякого міту, бо він глибоковірюща людина. Він син землі й не пнеться нерозумно на небо тоді, коли він свідомий свого завдання на землі. Правда, що Шевченко часто повторяв: »І знову на небо, бо на землі горе«, але в небі шукав він тільки допомоги для себе, для всіх людей доброї волі, що разом з ним були готові »за правду статъ, за правду згинуть«.

Людської подоби не шукає він серед мавп, як це робили в його часах і повторяють у наших деякі антропологи, але виразно навчав нас:

»Ми восени таки похожі
Хоч капельку на образ Божий, —
Звичайно, що не всі, а так,
Хоч деякі...«

В іншому місці та з іншої нагоди він підкреслює наш безпосередній зв'язок з Богом Сотворителем, кажучи:

»Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте!«

Він не шукає ніякої спілки з дияволом, а навпаки, борониться проти його покус, шукаючи постійно допомоги проти нього та його спільників у Бога. Він глибоко віруюча людина. Вірить і переконаний, що Господь Бог сотворив світ для людини, що цей світ міг би бути для людини навіть раєм, але сама вона його спотворила, сама вона перемінила його на пекло, в якому карався теж і поет.

Ясно, що хто визнає Бога Сотворителя, той мусить визнати й Того, що Своєю Найсвятішою Кров'ю відкупив людину від вічної загибелі. І Шевченко вірить, що Господь так полюбив світ, а радше людину в цьому світі, що післав на емлю Свого Єдинородного Сина, дозволив мізерному сотворінню знущатися над Ним, дозволив Його вбити на Голготському хресті, бо тільки таким великим злочином і такою великою кривавою жертвою Він міг спасти людину. Шевченко вірить, що Христос був Сином Божим, самим Богом, що помер для нашого спасіння й воскрес, перемагаючи смерть не для себе, бо Богові цього не було потрібно, але невідкличче воно було в Божих пляхах для спасіння людського роду, що він висловив у своїх безсмертних »Неофітах«:

»Востав од гроба! Слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії!...«

Коли св. Климентія запитували, чому Бог творець післав на землю свого сина, чому не післав одного зі своїх янголів, чи не мав він іншого способу повернути до себе людину, то св. Климентій відповів: »Тому, що ми нашим слабим розумом не можемо пізнати Бога, то Господь Бог послав нам Свого Найбільшого Свідка, на якого вибрав Свого Сина, другу Особу Божу«.

Св. Іриней на запитання, чому Бог-Христос стався чоловіком? — відповів:

»Тому, що ми не можемо статися Богом!«

Для Шевченка всі ці правди християнської віри ясні й бездискусійні. В них він ніколи навіть не сумнівався. Коли в Шевченка можна дошукуватись деяких сумнівів, то треба сказати, що вони зроджувались у нього не на базі його незахитаної віри, але на базі протихристи-

янських діл других людей. Оглядаючи образ свого вчителя Брюлова «Оборона Пскова», висловив він таке християнське міркування: «Глянь! Во ім'я Христа й на Його славу люди йдуть убивати один другого! Страх і жаль огортає, коли згадаєш, скільки людської крові та сліз пролито іменем Христа!»

А це не є тільки пуста фраза. Ці людсько-християнські злочини наш мислитель глибоко переживав. Це його так обурювало святим гнівом, що він щиро ставив питання до самого Христа Спасителя:

»За кого ж Ти розп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини?«

Питання для Шевченка таке важливе, що він ставить його безпосередньо Спасителеві.

»За нас добрих?« — то це означало б за всіх людей однакових перед Господом Богом та Його Справедливістю.

За сильних цього світу чи за невільників?

За суесловів і лицемірів чи за тих, що за правду також готові дати розп'яти себе на хресті?

За стомлений і скривавлений люд?

Чи не за слово істини? Чи не за слово правди й справедливості для всіх людей?

Усі питання й можливі відповіді мусів він глибоко передумати. Але видно, що жадна з них не задовольнила поета. Кожна була неясна й непрактична в людському житті. В таких хвилинах до його душі мусів добиратися сумнів, в ній мусило діятись пекло. Поет мусів сильно терпіти, не знаходячи відповіді на питання: за що помер Христос на хресті?

І доходить він до висновку сумного, сказали б ми, навіть жалюгідного, але дуже тяжко було б нам відповісти: правдивого чи неправдивого? Навіть не сумніваємося, що не думаючи людина скаже, що висновок фальшивий! Але саме наше християнське докільля навіть сьогоднішнього дня потвердить нам, що поет не міг дійти до іншого висновку, як тільки:

»За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити просять,
А потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров...«

Але це ще не кінець бідної християнської душі, яка готова була на смерть і на муки, якраз за ідеї Христа, за Його Слово Правди. Навіть ця розв'язка його не задовольняє. Серед сумнівів доходить він до кульмінаційної точки трагедії своєї душі, доходить до трагічної відповіді на питання — за що розп'явся Христос:

»Щоб ми з Тебе насміялись?
Воно же і так сталось!»

Але ми мусимо бути щирі й сказати, що це не є Шевченкова відповідь. Він на таку не був спосібний, така відповідь противиться навіть його християнській вірі. Цю відповідь подиктували йому життєві обставини й саме життя, з якого поет випив усі життєдайні соки, але мусів також і випити з нього отруту. Ця відповідь може навіть ображати наші ніжні християнські почування, але ми були б сто разів фальшиві, коли б добачували в ній будь-яку форму безбожництва, будь-який брак християнської віри, будь-який брак основ Христового навчання та Його Церкви, бо цю відповідь подиктувало йому практичне життя, а може не так життя, як людина, що творить це життя.

Коли б ми мали бути щирими визнавцями Христа, вірними синами свого народу, то ми не тільки не судили б гостро й по-фарисейському Шевченка, а навпаки, самі ставили б питання: »За кого ж Ти розп'явся, Христе Сине Божий?, звертаючись з цим питанням так до Христа, як до нашого сумління, а передусім до нашого сумління так християнського, як національного. Тоді на нашій окраденій Батьківщині зникли б давно »раби, підніжки, грязь Москви і варшавське сміття«, якого стільки сьогодні намножилось, »не було б врага супостата, а були б син, і була б мати, і були б люди на землі«.

Шевченко великий християнин, такий великий, якого тяжко знайти в цілій історії християнства. І саме тому, що він безприкладний прямолінійний християнин, — ми ще сьогодні не можемо зрозуміти, ані його чистої християнської душі, ані його прекрасної християнсько-філософської думки. Хто ж, як не Шевченко, звертається сам, без нашої допомоги, до Божої Справедливості:

»Боже, спаси, суди мене
Ти по Своїй волі!
Молюся, Господи, внуши їм?
Уст моїх глаголи!

Бо на душу мою встали
Сильні чужі,
Не зрять Бога над собою,
Не знають, що діють.
А Бог мені помагає,
Мене заступає,
І їм правдою Своєю
Вертає їх злая.
Помолюся Господеві
Серцем одиноким.
І на злих моїх погляну
Не злим моїм оком».

Здається, що коли б тільки в цій формі, в цих щирих словах дав Шевченко свій щирий вияв християнської любови до свого народу, до своїх ворогів, то й цих слів достаточо було б для людей, що хотіли б зрозуміти другу людину, не мудруванням, а своєю власною душею. Доки ми не здобудемося на таке розуміння, доти між нами й Шевченком стоятиме трагічною тінню непорозуміння так на тлі християнської віри, як на тлі віри національної.

12. »БОРТЕСЯ — ПОБОРЕТЕ!»

»Шевченко — це пробний камінь правди. Він стане вуглом нового ладу і нової правди.

Шевченко був справді пророком.

Він навчав, що слово очищується в вогні і крові.

Навчав цієї високої філософської правди в »Букварі« (»Кобзарі«) для народу. І звідси рознесеться вона по цілому світі» — каже проф. Володимир Шаян.

Шевченко був живим апостолом тієї святої правди. Станув у її обороні проти розбійників і лодоїдів. Він в обороні тієї Божої Правди свідомо пожертвував своє молоде життя. Але яка це велика жертва! Свідомо спалюватися на жертovníку кожного дня, кожної години, знаючи, що він на цьому світі не діждеться її перемоги.

Знав він, що замало спасати свою власну душу, а ненавидіти брата рівночасно — це найвищого роду фа-

рисейство. Саме тому від життя й боротьби він ніколи не тікав, а противно — підставляв себе під найважчі удари, стаючи в обороні свого покривдженого й поневоленого народу. Але рівночасно він картав своїм пророчим словом усіх тих, що самі не вірили в свій опортунізм, яким боролися тільки свої вишневі садочки, а рівночасно отруювали цим невинуватим оптимізмом народню душу. Проти них Шевченко дуже гостро виступав не тому, щоб нехристиянським способом заздрити їм їхнього раю, а тому, «щоб сонце не гріло смердячого гною» на нашій землі.

Творити добро — це значить боротися за нього. Він не чекає, щоб хтось його в цій боротьбі виручив, щоб він залишився тільки пророком без чину. Ні, він перший бере на себе тяжкий хрест терпінь України, в першу чергу терпінь свого народу, бо він до нього післаний, але рівночасно карається він за терпіння цілого людства, бо тими самими духовними недугами, що недомагав наш нарід у часах Шевченка — хворило ціле людство. Добро, правда, справедливість — це добро спільне для всіх; кривда, неправда, злоба — це глибокі рани цілого людства. Коли він говорить: «Поборюсь! За мене Бог!», то він бореться за ідеали українського народу, але рівночасно за ідеали цілого людства. Однак, його слів і його прикладу замало. Він не встоїть проти ворогів. Вони його заклюють. Тому він просить усіх, щоб стали за Євангелія Правди! Він сам своїм прикладом приготує когорти борців. Він свідомий цього, що не солодким спокоєм, покорою, проханням, переговорами, а чинами й тяжкою боротьбою треба боротися з ворогом. І тому він кличе нас:

»Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля свята!»

Довгі роки шукав тієї всенародньої правди Панько Кулиш. Але Кулиш не вірив, щоб її можна було знайти на народньому ґрунті. Тому пустився він у довгу мандрівку по широкому світі, обстукуючи пороги дальших і ближчих наших сусідів, слов'ян і неслов'ян. З яким наслідком? Сам він переконався, що дошукуватись її треба лише на рідному ґрунті, тільки в рідній хаті, й остаточно потрапляє в безкомпромісовий тон Шевченка.

»Шукав я правди по світах широких,
Коло престолів золотих, високих,

Та бачу, що шкода її шукати
Окрім своєї зброєної хати».

Шевченко шукав також правди. Але ж який він інший шукач від Куліша. Він ніколи їй не спроневірився, відкривав її копальні серед свого народу, добрався й добрався до його душі. Шевченко знав і бачив, що ми вмирали й умираємо рабами не тому, що ми слабкі фізично, але тому, що ми захворіли духово, бо думали, як раби. А рабів навіть Бог не може визволити.

Шевченко знав, що ми хотіли б, щоб одного дня над нами блиснув меч Архангела Михаїла, щоб він звільнив нас від єгипетської язви неволі, але самі ми боялися взяти до рук холодне залізо й ним розрахуватися за свої кривди, здобуваючи волю. Цей страх — це не було фізичне безсилля, але страшне духове рабство, якого Шевченко ніколи не визнавав, постійно з ним боровся й лікував від нього нашу народню душу.

Промовляючи на поминках у сороковий день по смерті Шевченка, Микола Костомаров говорив: «Як Божий грим, гримнула твоя пісня свята по всій Україні; заворушились бідолахи, прокинулися твої дітки, аж дивляться, а ти показуєш їм далеко, щось ясне і блискуче: любов, правду й волю!»

Нічим так, як саме нашою духовою неволею, тривожилася ціле життя Шевченкова душа. Як він нас любив, на яку велику жертву він здобувся для нас, про це маємо свідоцтво в його «Заповіті», який несповнений до сьогоднішнього дня, і до сьогоднішнього дня його праведна душа є разом з нами. Коли він говорить:

»Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —

Я не знаю Бога», то це не є трагізм його грішної душі. Це навіть не є ніяким конфліктом з Богом. Бо ж навіть у цих словах Шевченко не заперечує і не відрікається Бога. Він знає, що він муситиме стати перед Його Справедливістю, але можливо, що він випросив у Бога таку ласку, що духово залишиться з нами аж до нашої перемоги. Та ж у св. Євангелії написано, що в Бога все можливе! «А до того я не знаю Бога» — в ніякому разі не говорить, що він заперечує

Бога, а тільки проситься у Бога, щоб Він, Своєю Божою Всемогучістю, дозволив йому, коли не його душі, то духові залишитися зі своїм народом аж доки не сповниться на нашій землі Божа Справедливість.

Ніхто з нас не може сказати, чи таке прохання Шевченкове Господь Бог вислухав. По роках неволі, під кінець свого мученичого життя він ще раз робить підсумок з минулого, робить переоцінку своїх і наших людських сил. Заглянувши в минуле й кинувши прощим оком у майбутнє, шукає для нас певнішого, як людський союзник у святій боротьбі, й молиться за нас до Пречистої Діви Марії молитвою, яку можна назвати завершенням усіх Шевченкових молитов, молитвою, в якій його ніхто не перевершив:

»Святая сило всіх святих!
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх
Отих окрадених, слігих
Невольників. Подай їм силу
Твого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно-пітая! Благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о всеблагая!«

КІНЦЕВІ МІРКУВАННЯ

В «Міркуваннях» римського імператора й філософа Марка Аврелія читаємо: «Коли мене хтонебудь буде переконувати й доводити мені, що я зле думаю і зле роблю, то я з великою приємністю готов інакше думати й робити друге. Але тому, що я шукаю правди, яка нікому в світі не зробила кривди, а шкода діється тільки тому, що вперто обстоює свої помилки і своє незнання, то я продовжатиму своє діло».

Висловивши свої менше або більше вдачні міркування про християнсько-філософську думку Шевченка, з найбільшою свідомістю повторяємо слова Марка Аврелія, додаючи латинську приповідку «про смак другого — годі дискутувати». Бо дійсно тяжко переконати когось, що Шевченко наш великий філософ, коли хтось на філософію і на філософів має свої окремі погляди, свій окремий підхід.

Ми, однак, боронитимемо свою тезу не тому, щоб боронити її, а тому, що ми внутрішньо переконані, що Шевченко і християнин, і філософ, що доказують нам його життя, його діла, а навіть смерть. Шевченко не вмирає, як звичайна людина, бо навіть на смерть дивиться він очима мудреця, що слушно підкреслив проф. С. Ю. Пеленський, пишучи: «Шевченко, як старовинний грек, сповнений ущерть «калокагатією», вмів жити й уміє вмерти. Лаштуючись у далеку дорогу до Бога, глядить на смерть очима грецького філософа:

»Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать

Та заходиться риштувать
Вози в далекую дорогу?
На той світ, друже мій, до Бога
Почимкуем спочивать...
... Ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...
Весела хата, щоб ти знала!

.

Та нескверними устами
Помолимось Богу
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу...»

Нам задається, що навіть не треба звертати уваги й підкресляти, що на такий передсмертний спокій, на таке солідне приготування до зустрічі зі смертю, і приготування цілком християнське, не кожен філософ здобувся. Так умирали і вмирають люди, які дійсно відчують, що вони сповнили свої людські обов'язки так у відношенні до Бога, до своєї Батьківщини, як до свого народу.

Так умирають тільки великі філософи.

Про різні можливі філософські впливи на Шевченка говорили ми, підходячи з різних боків до тієї прекрасної християнсько-філософської думки. Тут ще раз хочеться підкреслити, що цей чудовий філософський тип вигріла пребагатюща скарбниця філософської думки й філософського світогляду наша народня творчість. Погоджусьмося, чи не погоджуємось, але правда незаперечна, що наш нарід має нахил до філософування — такий самий, а може навіть більший, як духовість старинного грека. Сильний вплив на Шевченка більший, як на будь-котрого нашого поета-письменника, мали глибокі й ґрунтовні студії св. Письма, що ми можемо ствердити чи не з кожної сторінки цієї книги, яка називається «Кобзар». Це саме підтвердження знайдемо в його прозі, драмі, «Щоденнику», листуванні. Це два стовпи, на яких опирається християнсько-філософська думка Шевченка. А ніколи не можемо забувати про вплив його високої університетської освіти, про це, що Шевченко багато читав з бібліотек Шираєва, Брюлова, не без того, щоб він не користувався університетською книгозбірнею. Хіба не можна собі уявити, щоб Шевченко не скористав з того матеріялу, який давали йому академічні виклади, що в них про-

фесори заторкувались питань етики й естетики. Певно, що на нього мали великий вплив наші Кирило-Методіївці, серед яких були висококультурні й освічені люди: сам Костомаров, Куліш, Гулак, Білозерський та багато інших, які на той час були світилами науки. Познайомлений він був з нашою філософією та її представниками.

Все це завершується геніальним духом Шевченка.

Впорядкувати його думку в певну філософську систему тяжко тому, що Шевченко є геніальний поет-мислитель, а не теоретичний філософ-систематик. Про таке навіть сам Шевченко не думав. Але є всі дані на це, щоб сказати: коли б не жахливі умовини нашого національного життя, коли б не ці умовини життя самого Шевченка, що передчасно завели його до могили, то його думка була б інакша, бо він був склінний до філософування.

»Філософа-клясика — пише проф. Є. Ю. Пеленський — характеризує замилювання до самоти, до спокійної гармонії самоти, в якій міг би він побачити красу й добро, чи як сказав би грек — »калокаґатія«.

Продовжуючи свої дуже цінні міркування про Шевченка філософа-клясика, проф. Пеленський пише: »Як клясик, об'єднав Шевченко у своїй творчості все найкраще, що дала Геллада й روما: поета, філософа й героя. В'яжеться з тим нерозривно старозавітне праведництво. Парка-пряха (у вірші »Чи не покинуть нам, небого«) перетне лише нитку життя, а це ж не смерть, а безсмертність, чи нове життя, краще життя, де всі мрії поета про творчість і славу, про Україну і Дніпро, про дружину й щастя, що були досі лише тінню, чимсь, гейби дочасною відбиткою Платонських ідей, стануть не тільки тінню ідей, а самими ідеями, цєбто, в розумінні ідеалістичної філософії, — дійсністю.«

Але, як говорить латинська приказка: »Коли гремять гармати — мовчать музи«.

Символом тієї кривавої боротьби нашого народу, у першу чергу, за свободу духа — є якраз наш Великий Шевченко. Без помилки можна сказати, що цю боротьбу започаткував він з такою виразністю, як її ніхто не вів перед ним, і боротьба ця продовжується до наших днів: боротьба за волю, за правду, за демократичні права нашого народу. Але не треба себе дурити й перекручувати самі ідеї Шевченка, твердячи, що ці права демократичні такі самі, які сьогодні має Америка. Це була б нісенітниця. Коли він навіть згадує і очікує

Вашінгтона з новим і праведним законом для України, то це не значить, що він думав про копіювання американської конституції чи щось друге. Вашінгтон та його закон — це свобода для народу. З нашого ґрунту Шевченкові найбільше відповідав демократизм запорожців, але також не цей спотворений, що обмежував себе до взаєморозбивання голів кошовою чи гетьманською булавою.

Здається нам, що це питання найкраще з'ясував проф. С. Смаль-Стоцький, коли він пише: »Запорожців малює Шевченко завсіди, як якнайкращих представників лицарського духа України, якнайзавзятіших борців за волю, честь і славу України, як борців за правду взагалі, суспільним ідеалом яких була рівність і братерство братнє. Одним словом — в Шевченкових запорожцях і козаках взагалі воплотилося все те найвище, найгарніше, що витворив дух українського народу, воплотилися всі козацькі ідеали, для здійснення яких кожен українець повинен оддати своє життя. Запорожці — це слава України. Найславніше їх діло — це визволення, це визвольна боротьба України з-під польської кормиги, якої останній акт відбувся під Берестечком. Це ідеологія Шевченкова й тільки зі становища тої ідеології можемо його зрозуміти«.

Не думасмо, щоб ці ідеали не мали значення для нас сьогодні. Ясно, що Шевченкове козацтво — це не саме театральне шараварство, а тільки ідеї. »Козацькі ідеали Шевченка — говорить далі проф. С. Смаль-Стоцький — це все найвище, найгарніше, що витворив дух українського народу, це зміст і змісл історії, це змісл життя українського народу, взагалі це етичні підвалини його існування, його буття, це та правда, яку козак повинен завести в Україні, це синтеза української думки, це філософія України«.

Можливо, що навіть зле, коли ми шукаємо в цілому світі за чужими взорами, а не маємо охоти відчистити своїх власних і пристосувати їх у найкращій і найчистішій формі в нашому сьогоднішньому практичному житті. Але ще раз треба зазначити, що тут не йде про театральність, а про ідеї, які навіть підсвідомо, проти нашої волі живуть у нашій народній душі.

Олександр Кониський твердить, що сам Шевченко »жив свіжими козацькими традиціями, козацькою волею і свіжою любов'ю — міцною, чистою до України. Він людина з палким темпераментом, з глибоким на-

ціональним почуттям, зі щирим серцем козака, непопсованим «цивілізацією» фінського болота».

Питання козацьких ідей знайшло негативний відгук у Куліша. Це питання творило деякий час навіть незначну прірву між Шевченком і Кулішем, а все таки представник запорожців — Шевченко і представник козаків-гетьманців — Куліш, знайшли шлях порозуміння. Ворожий відгук протикозацьких ідей маємо в московській критиці, яка твердила, що:

»Гайдамаки — не воїни, —
Разбойнікі, вори,
Пятно в нашой історії«.

Цебто тавро в московській історії, чи ще ясніше — у присвоєній москалями українській історії, яким Шевченко відповів:

»Брешеш, людоморе!
За святу правду — волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина;
Не розіб'є живе серце
За свою країну!
Ви — розбойники неситі,
Голодні ворони!

І тільки таке є правильне розуміння Шевченкових запорожців і його гайдамаків, борців за правду, борців за волю, бо тільки таке розуміння є правдиве. Називати козацькі ідеали анахронізмом — може тільки той, хто сам уже занахронізувався, хто не розуміє боротьби та її жертви, якої не можна зводити до оптимістичних слів нашого національного гимну й потішати себе, що «згинуть наші воїженьки». Вони не згинуть, бо з ними треба жертвовно боротися й винищувати.

Проф. Іван Мірчук говорить, що «Фіхте відмовляється від професури філософії в Харківському університеті тільки тому, що його дух є зв'язаний з Німеччиною, що його пост є серед німецького народу, що він тільки на німецькому ґрунті може сповнити свій обов'язок у відношенні до свого народу».

Чудесний приклад посвяти для свого народу. Але ніхто не може заперечити, що такого бажання не було в Шевченка. Саме його любов, посвята й жертва для

свого народу — водили його по азійських пустелях, по тюрмах і казармах. Через цю свою любов до України — йому було заборонено навіть умерти на рідній землі. Шевченко бажав працювати для свого народу, на своєму ґрунті, серед свого рідного народу тому, що він своє ціле життя пов'язав з Україною, мусів він випити чашу московської отрути. Чи не за це саме п'ють її сини й доньки нашого народу сьогодні? Шевченка сьогодні не обминула б московська ласка, як не обминула вона й не обминає тисячі найкращих синів і доньок сердешної України.

»В неволі мордовано Шевченка десять літ, три місяці і двадцять шість днів. Цей час становить трохи не четвертину всього віку поета, і четвертину найліпшу саме ту, коли талант його став всебічно розвиватися. Розвиток його спинили і примусили невимовно страждати за Україну. Солдатська неволя, найпаче неволя обдумана Обручовим, — дійсно проковтнула, як мовив сам поет:

»Мое — не золото-серебро,
Мої літа, мое добро!«

Вона проковтнула величезний скарб не тільки України, не тільки Слов'янщини, а скарб освічених людей цілого світу« — твердить Олександр Кониський.

Сьогодні дуже важко говорити, як виглядала б Шевченкова християнсько-філософська думка, коли б вона була дозріла в такій привітній життєвій типі, як дозрівала вона у Фіхте, чи радше в усіх західньо-європейських мислителів. Це, що ми маємо, розглядаємо й подивляємо — то тільки, як можна здогадуватись і робити висновки, одна маленька частина з багатой можливої спадщини поета-філософа. Коли Кониський твердить, що ті думи навіть залишилися на мертвому обличчі поета, то він говорить правду, бо всіх їх Шевченко навіть не мав часу закріпити на папері. Кониський слушно твердить: »Хто знає, до якого високого ступеня людських ідей, добра людського й поступу розвивався б Шевченків талант, і в які б художні форми він вилився, коли б не обтягла йому крил рука »III-т'яво отделенія?«

Маємо всі підстави згоджуватися, що ця християнсько-філософська думка була б більше зрівноважена, усистематизована, а так вона залишилась у стані гарячкості, бо назривала у важких хвилинах поетового життя.

Григорій Сковорода сказав: »Краще бути природним котом, як левом з осячюю натурою«. Нехай і наш

мисленник залишається для нас цим природним котом, зі своєю природно-християнсько-філософською думкою. Нехай він буде нашими християнсько-національними гордоцями, бо Шевченко є найбільшим дзеркалом нашої християнсько-національної душі. Коли ми вдуємося в його такі різноманітні міркування, то в них, як у світлих джерелах води, — ми бачимо самих себе. Може й ці джерела часом заколотить нам якась ворожа рука, може закаламутять їх бурі життя, а все таки вони скоро встоюються й ми прямуємо цими самими християнськими й національними руслами, що йшов ними наш Великий Шевченко, чи як це ствердив проф. С. Смаль-Стоцький: «Ніхто на світі не вмів так із душі нашої, з душі українського народу заговорити, як Шевченко. Тому й кожне його слово так глибоко западає в нашу душу, бо воно є найциррішим виразом нашої власної душі».

Та навіть Панько Куліш, згодом, коли він сам уже переконався, хто був для нас Шевченко, писав про його поезію: «Поезія — це голос народу, а не любителів словесности; все народне зникне з часом і піде в непам'ять. Тільки слово всього народу, проглаголене вікам і народам через його віщателів (вістунів, пророків) — останеться поти, поки либо буде брату споминати брата».

«Духове життя слов'янських народів — говорить проф. Дмитро Чижевський — розвивалося протягом ХІХ віку під значним впливом західноєвропейського дорібку. Це не було просте запозичення ідей і настроїв. Ці ідеї і настрої вибирались слов'янами з величезних джерел європейських духових скарбів, а запозичене перетворювалось і переформовувалось. Часто запозички тяжко пізнати, — такі зміни зробили в запозиченому слов'яни. Можна сказати, що деякі запозички у слов'ян викликали власну творчість, що була відповіддю заходів».

Ось саме тому, не дивлячись на всі можливі впливи на Шевченкову творчість, а зокрема на його таку чудову християнсько-філософську думку, з наслідуванням Шевченка чужих взорів треба бути дуже обережними. Всі наші приклади в цій праці не йдуть по лінії такого наслідування. Все, що тут було зацитоване з чужонаціональних джерел, цілком не відноситься до наслідування Шевченка чужих думок, бо це є тільки підтвердження того факту, що коли других уважаємо думки вченими, християнськими і філософ-

сьязки, то чому така сама, коли не краща думка Шевченка, мала б бути нехристиянська й нефілософська?

»В Україні, дуже часто схрещувалися впливи заходу й сходу, півдня й півночі — говорить проф. Володимир Радзикович. Всі ті впливи перетоплював український нарід у своїй уяві і творив власні духові цінності«. Це невідклична правда. Коли б хтось, чи якісь чужі ідеї мали якийсь незначний вплив і на Шевченка, то саме ці впливи могли тільки збагачувати його продивугідну оригінальну творчість, що до великої міри була відповіддю культурному заходові. Але, на нашу думку, ми схильні прийняти думку Максимовича, який говорить: »Філософія — це любов до мудрости. Дійсна, жива мудрість розуму базується на любові. Вона може бути в кожному творі, — в поезії і в життю«, чи твердження, майже в такому самому зміслі, нашого філософа Новіцького, який твердить: »Зміст філософічної думки зложенний у глибинах нашого духа«.

Шевченкова християнсько-філософська думка базується передусім на Христовому Євангелію, чи інакше — на любові і правді, і вірі, і волі, на святій і справедливій боротьбі народу за всі свої людські й національні права, а зложена вона була в глибинах його великого християнського й національного духа. Інакше ми собі ніколи не пояснимо його філософської мудрости, а коли підемо шляхами наслідування, як це вже дехто робив, то ми все будемо блудити по чужих пустирях, ніколи не будемо в силі зрозуміти, що:

»Господь, люб'я своїх людей,
Послав на землю їм пророка —
Свою любов благовістить
Святу правду возвістити!«

Колись старі грецькі філософи молилися до свого бога-духа, щоб він дав їм чесну душу й спокійне життя. Дуже велику подібність думки маємо в філософа Спінози, який говорить: »Найбільше й найвище щастя — це спокій душі«.

Коли ми уважно вслухаємося в тон християнсько-філософської думки Шевченка, то переконаємося, що вона випливала, в першу чергу, з чесноти, зі спокою душі, з глибокої віри в перемогу Божої справедливости й перемогу національної правди-істини.

»Той Шевченко, клясик, зур'їв оцінити вартість спокою — пише проф. Є. Пеленський. Глибоко вдячний графині Настасі Толстой за її заходи для його визво-

лення, дякуючи їй за те, бажає їй рівночасно того, що на його думку, — є для людини найдорожче: щастя і спокою. »Нагороди, Господи, Вас і близьких Ваших, безконечними радощами й нескаламученим щастям і спокоєм« — писав Шевченко. »Старовинний грек — продовжає проф. Є. Пеленський — не окреслив би інакше щасливого життя на землі; і для цього ідеалом такого життя є безконечні радощі й нескаламучене щастя і спокій. Концепція так понятого щасливого життя лягла в основу не одної філософічної системи великих античних мисленників«.

Прислухаймося ще голосові великого філософа Канта, коли він говорить: »Роби все за своїм сумлінням! Правдиве поняття релігії ґрунтується на природному й чесному провадженні життя людини. Правдивий шлях веде не з покори до чесноти, а з чесноти до покори!« Продовжуючи свої високі міркування, Кант пише: »То не є віра — вірити в історію Христа, а віра глибока — приймати всеціло ідеали Христа і згідно з ними провадити своє життя«.

Пишучи ці свої християнсько-філософські думки, Кант був тільки під поривом хвилини, мріючи про християнські ідеали в твердому житті, а думки нашого Шевченка були впливом з твердого життя. Ці християнські ідеали саме в життю й чинах Шевченка мають своє практичне примінення й то в найчистішій формі так у його душі, як у думці Шевченка. Треба признати слухність міркуванням проф. Григорія Ващенко, який пише: »Кантівська мораль занадто сувора й неовіяна духом євангельської любови й милосердя, але християнську ідею божественности людської душі вона виявляє з великою виразністю«.

А мораль Шевченка ніжна, навіяна духом євангельської любови й милосердя.

»Жаль мені — писав Панько Куліш до Хильчевського, — що ти не проник досить у суть українського питання, яке найбільше життєве за всі інші на нашому українському ґрунті. Хто стоїть осторонь від нього, про того можна сказати, що він не записеться в книзі живих. Пам'яті про всіх тих високо- або широкодумів вимагає земля наша. Прославлять і благословитимуть майбутні покоління лише тих, які дбають за це, аби земля нашу посіли в спадщину ті, що пролили за неї свою кров. Про інших буде стільки пам'яті, що за будівлюючих залізних шляхів і таких інших річей. Вони одержуть свою винагороду, як поденні робітники, й

залишаться чужими на шматку землі, який вони обробляють, обгороджують. Ми ж безпосередні пани й володарі цієї землі, на ній відіб'ється наше моральне обличчя, і буде воно відоме народам рисами цього обличчя, якого ніхто стерти не зможе».

Сумніваємося, чи хтось, від часу Шевченка, більше проник в українське питання; ніколи не стояв він осторонь від нього, а навпаки воно було змістом його думки й життя; його риса — це риса нашого народу, тільки виявлена з найбільшою лицарськістю назовні, й тієї риси зі Шевченка ніхто й ніколи не зітре; сумніваємося, чи до тієї риси спроможні будуть додати щонебудь навіть цілі покоління.

І цією рисою він відомий буде вікам.

Це та знаменна риса, що про неї говорить проф. Богдан Лепкий, характеризуючи наших князів перед битвою над Калкою: «Як утечемо самі — говорили князі, — а людей чорних оставимо, то будемо гріх мати від Бога; краще жиймо, або гиньмо разом!»

І перед Шевченком стояло питання: жити для самого себе, окремо від народу, або разом з народом, а тоді треба бути приготованим на все найгірше. Шевченко вибрав нарід і боротьбу за нього, і боротьбу разом з ним.

«Від часу Шевченкового »Вставайте, кайдани порвіте« — каже Іван Франко — Україна не чула такого сильного, гарячого і поетичного слова... Правда, українські епірони Шевченка не раз »рвали кайдани«, віщували волю, але, звичайно, це були фрази, було пережовування не так думок, як поетичних зворотів і образів Великого Кобзаря».

З цього ясно, що Шевченкові епірони пережовували його форми і фрази, а не думки, чи інакше — не входили в суть українського питання так, як робив і зробив Шевченко. Чи дуже багато змінилося від того часу, коли Іван Франко мав відвагу сказати не тільки українській громаді, а її провідній верстві правду про Шевченка — можна поважно сумніватися. Бо він один, як сонце високий, він один зробив усе, що тільки людина зробити могла. Йому ми нічого закинути не можемо, бо його життєвий шлях іде якраз від чеснот до покори. Шевченко не покоровся перед ворогом, але покоровся перед своїм народом.

«Коли в 1861 році в Петербурзі помер Шевченко — пише Іван Франко, — то він узяв зі собою в могилу цілий період нашої літератури, цілу окрему манеру поетичної творчості. Тою дорогою, яку перший про-

мостив і до кінця пройшов він, — іти далі було нікуди. Враження від його поезії було таке велике, таке сильне, чар його слова такий тривкий, що українська поезія могла виявити себе тільки в тій, Шевченком освяченій формі».

Але значення Шевченка домінально-епохальне не тільки в літературі, не тільки в поезії, але на кожному кроці нашого історичного життя.

»Призначення людського роду — говорить Кант — це не є щастя одиноїці, не є щастя одного народу, а щастя цілого людства без кордонів, без різниць державних форм, — а щастя-воля й щастя вічної спокій». І тут маємо не лиш колосальну подібність думки між Кантом і Шевченком, але також перевищення на цілу голову Канта Шевченком тому, що Кант залишився тільки мрійником, тільки теоретиком, а Шевченко спільну думку й спільну ідею зробив живою і прикладною ідеєю свого життя. Він боровся за правдиве християнство не тільки для свого народу, а за реалізацію, за здійснення цієї ідеї між народами світу, як він сам це підтверджує словами »од молдаванина до фіна« та »щоб усі слов'яни стали добрими братами«:

»Орися ж, моя ниво,
Долом і горою!
Та сійся, чорна ниво,
Волею ясною!«

Ця ясна воля — це воля всім народам без кордонів і без поневолення людини людиною. Ще сильніше підкресляє він свою любов до цілого людства в поетично-біографічному творі »Тризна«, де маємо таке місце:

»Свободу людям — у братерстві
Ти проявив великим словом.
Ти світові мир благовістив,
І, відходячи, — благословив
Свободу думки, дух любови!«

Шевченкові найбільше йшло про те, щоб його слово, щоб його думки проникнули до нашої душі й нашого серця, щоб вони опанували наш розум; щоб запалили вогнем великої любови брата до брата, а всіх разом до окраденої Батьківщини, що він навіть висловлює в своїх проханнях до Бога:

»Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу, —
Людськеє серце пробивать...
Щоб милость душу осніла!«

В цьому полягає геніяльність думки Шевченка, її християнськість, національність і всесвітність, що підкреслив також Іван Франко, пишучи: »Шевченків геній, Шевченкове гаряче почування, яким він умів осяяти, огріти все, чого доторкнулося його перо«.

»Наш еси, поете, а ми народ твій, і духом твоїм дихатимем навіки« — зложив поклін і заяву тіням нашого великого християнського поета-філософа Панько Куліш і зложив його в імені всіх поколінь нашого народу.

»І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою — пророкує Микола Костомаров у »Книзі Битія Українського Народу«. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна:

»От камень, стоже не брегоша зиждуціі, а той бисть во главу угла«.

І тоді всі склоняють у найбільшій пошані свої голови перед маєстатом Шевченка, і скажуть:

»ОТ ГОСПОДА БИСТЬ СЕЙ І ЄСТЬ ДИВЕН ВО ОЧЕСІХ НАШИХ!«

Меммінген, 1946; Міттенвальд, 1947;

Мадрид, 1959-1960 Р.В.

ВАЖНІША ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитро БУЧИНСЬКИЙ: Етичні вартості в житті Тараса Шевченка, «Визвольний Шлях», Лондон 1955, книги: 3-89 і 4-90.
2. Проф. Григорій ВАЩЕНКО: Християнство й майбутнє людства, Мюнхен 1946.
3. Сергій ЄФРЕМОВ: Шевченко та його доба, — збірник, Державне Видавництво України, Київ 1925.
4. Сергій ЄФРЕМОВ: Історія українського письменства, Українська Накладня, Київ-Ляйпціг 1919-1924.
5. Павло ЗАЙЦЕВ: Життя Тараса Шевченка, НТШ, Нью-Йорк-Париж-Мюнхен 1955.
6. Микола ЗЕРОВ: До джерел, «Українське Видавництво», Краків-Львів 1941.
7. Філарет КОЛЕССА: Фольклорний елемент в поезії Т. Шевченка, Укр. Могилянсько-Мазепинська Академія Наук, Львів-Київ 1939.
8. Олександр КОНИСЬКИЙ: Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя, Львів 1898, 1901.
9. Богдан ЛЕПКИЙ: Начерк історії української літератури, «Галицька Накладня», Коломия.
10. Омелян ОГОНОВСЬКИЙ: Історія літератури руської, Львів 1889, том II-гий.
11. Є. Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ: Шевченко класик, «Українська Книжка», Краків 1942.
12. Володимир РАДЗИКЕВИЧ: Нарис історії української літератури, «Українське Видавництво», Краків-Львів 1941.
13. Василь СІМОВИЧ: Тарас Шевченко його життя та творчість, «Українське Видавництво», Краків-Львів 1941.
14. Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ: Т. Шевченко — інтерпретації, Український Науковий Інститут, Варшава 1934.
15. Іван ФРАНКО: Листочки до вінка на могилу Шевченка, Літературно-Наукова Вібліотека, Львів 1890.
16. Дмитро ЧИЖКЕВСЬКИЙ: Нариси філософії на Україні, Український Громадсько-Видавничий Фонд, Прага 1931.

17. Володимир ШАЯН: Основна сила творчости Шевченка, Вид. «Орден», Авґсбург 1946.
18. Тарас Шевченко: Кобзар, Культурно-Наукове В-во, Прага 1943.
19. Тарас ШЕВЧЕНКО: Твори, том III, за редакцією В. Лепкого, Київ-Ляйпціґ.
20. Тарас ШЕВЧЕНКО: Кобзар, Акад. Наук УРСР. Київ 1939.
21. Тарас ШЕВЧЕНКО: Кобзар, редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Вілецького, УВАН в Канаді, В-ча С-жа «Тризуб», Вікіпед 1952-1954.
22. Kurz EDELBERG: Individuum und Gemeinschaft beim Hl. Thomas von Aquin, München 1932.
23. Ceáreo GOICOECHEA ROMANO: Diccionario de citas, Editorial Labor, S. A. Barcelona, Madrid, Buenos Aires 1955.
24. Nicolai HARTMANN: Die Philosophie des deutschen Idealismus, I-II, Berlin.
25. Dr. H. HOFER: Weltanschauungen in Vergangenheit und Gegenwart, I-III, Nürnberg 1921.
26. Dr. Ostar HRYCAJ: Taras Schewtschenko und die Ukraine von heute, "Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation", Bern.
27. Prof. Dr. Iwan MIRTSCHUK: Der Messianismus bei den Slaven, "Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Bandt VI, Heft I, 1930.
28. Prof. Dr. Iwan MIRTSCHUK: Die slavische Philosophie in ihren Grundrügen und Hauptproblemen.
29. Prof. Dr. Iwan MIRTSCHUK: Das philosophische Denken in der Ukraine, "Die ukrainische Kultur in ihrem geschichtlichen Werden", Berlin 1944.
30. Prof. Dr. Iwan MIRTSCHUK: Deutsche Philosophie in der Ukraine, "Deutsche Kultur im Leben der Völker", München 1939.
31. Thomas von AQUIN: Summa Theologica, Salzburg 1936-1941.
32. Karl VORLÄNDER: Geschichte der Philosophie, I-II, Leipzig 1913.
33. Max WUNDT: Griechische Weltanschauung, Leipzig 1917.
34. Тарас Шевченко: «Кобзар, Париж.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- АВГУСТИН**, св. 155, 164, 165, 195, 196, 218
Аврелій М. 239
Аддісон 136
Альгазали 93
Амелія 207
Аміель 57, 69, 122, 224
Амміяно 127
Андерсен 122
Андрузький 28
Ареопагіт К. 93
Арістип 92
Арістотель 92, 93, 94, 120, 127, 133
Арнобіос 222
Артемовський С. 112, 184
Архімед 97
Аскоченський 200
Аткінс Г. 222
БАВМАЙСТЕР 94
Байрон 97, 157
Бако Ф. 226
Бальзак 146
Бекон 89, 94
Бенедіктос 43
Бенеке 222
Вер В. — гляди **Петров**
Бернард, св. 167, 211
Вслінський В. 18, 64
Вібіков 40
Вілецький Л. 103, 257
Білозерський В. 28, 100, 241
Богорський 13
Богослов Г. 28, 92
Бодін 222
Боеція 128
Бойко К. 11
Бондаренко 79
Брастон 89
Бровн Т. 154, 196
Брукс Ф. 211
Брюлов К. 16, 17, 71, 72, 86, 110, 134, 166, 230, 240
Будда 118
Бундт 90
Бутаков 33, 35
Бухальський 72
Бучинський Д. 251
ВАРШАВСЬКИЙ 89
Васільова 112
Вашінгтон 68, 242
Ващенко Г. 247, 251
Василій Великий св. 28, 92
Володимир Великий 103
Венеціанос 16
Вернет 98
Виговський І. 202
Віко Дж. В. 226
Вовнард 89
Вовчок 43
Волков 202
Вольтер 205, 222
Вольф 94
Вундт 252
ГАВРИЛИЧ 25
Галіфакс 124
Гартман Н. 252
Гегель 97
Геракліт 142
Герцен 45
Гінс 67
Гобс 94, 120
Гоголь М. 129, 165, 210, 213, 218, 227
Гоз і Мата 147
Гомер 71, 72
Гораций 119, 124
Гофер Г. 252
Гребінка Є. 17, 64, 72
Григорович 16, 97
Грицай О. 62, 71, 78, 252
Громека 112
Губський 12
Гулак М. 28, 103, 104, 241
Гюм 139
Галілей 97
Галіч 97
Гете 71, 72, 97, 123, 124, 137, 155
Гінон 128
Гоїкоєча Ц. 252
Гойлікс 203
Граф 137, 152
Грігорієв 66
Гроціос 94
ДАМАСКИН І., св. 92, 93
Данте 35, 144, 148, 156, 165, 189
Декарт 94, 134
Демокріт 92
Демський 72, 174
Діоген 92, 119
Дорохова 112, 191
Достоевський 43

- Драгоманов М. 202
 Дюгамель 138
 Дюма (батько) 140
 ЕВРИПІД 220
 Едельберг К. 252
 Екгардт 141
 Енгельгардт 11, 14, 15, 184
 Епіклет 140, 174
 Епікур 127
 Ескіль 144, 225
 Еспінель 148
 ЄЗЕКІЇЛЬ 214
 Єремія 53
 Єфрем Сиринський 92
 Єфремов С. 131, 251
 ЖЕМЧУЖНИКОВ Л. 208
 Жуковський 16, 19, 98
 ЗАЙЦЕВ П. 251
 Залеський 167
 Зеров М. 251
 Золотоустий І. 28, 92
 Збружка 65
 ІЛАРІОН, Митрополит 92
 Іриней, св. 156
 ІОВ 125
 КАВЕЛІН 100
 Кавенан 67
 Кампоамор Р. 225
 Кано М. 206
 Кант Е. 57, 94, 95, 97, 107, 126,
 134, 247, 249
 Каррон 141
 Кастелляр Е. 222
 Катенія 66
 Катуль 129, 165
 Квітка-Основ'яненко 62, 63,
 92, 96
 Кемпійський Т. 100
 Кіпаніні 43
 Клерк 126
 Климентий, св. 229
 Клявдіян 128
 Козачковський 40, 63, 127
 Козловський 204
 Колесса Ф. 79, 87, 110, 251
 Кониський О. 28, 60, 63, 64, 66,
 67, 72, 74, 76, 78, 79, 86, 109,
 110, 134, 135, 140, 156, 171,
 173, 187, 188, 193, 200, 201,
 242, 251
 Конфесор Максим 93
 Конфуцій (Кунг Тсе) 118, 141,
 155, 172, 182
 Костомаров М. 28, 40, 62, 78,
 79, 103, 104, 164, 207, 234,
 241, 250
 Котляревський І. 96, 102, 156
 Коцюбинський М. 12
 Кошиць 12, 14
 Крисевиц 112
 Кузеля 74
 Куліш П. 28, 60, 62, 69, 70, 73,
 76, 77, 79, 81, 84, 91, 96,
 103, 104, 145, 158, 163, 183,
 233, 241, 243, 245, 247, 250
 Кумберленд 218
 Куторга 72
 Кухаренко 126
 ЛАЗАР 136
 Лазаревський М. 40
 Ленін 175
 Лепкий Б. 159, 183, 248, 251
 Лібельт 97, 98, 99, 100
 Лівій 138, 195
 Лок 129
 Люль Р. 165
 Ляйбніц 94, 174, 227
 Ляктанцій 222
 Лямпі 15
 МАЗЕПА І. 158, 202
 Майков 43
 Маймонідес, Маймон 93
 Майстре 57
 Максимович 246
 Максимовичева 171
 Малєбранш 166
 Маркович О. 28
 Мартос П. 17
 Матей, св. 115
 Мацькевич 63
 Микитівна (бабуся) 139, 170,
 186, 215, 219
 Мікешін 30
 Мірчук І. 90, 91, 93, 94, 95, 101,
 102, 103, 108, 110, 111, 113,
 133, 134, 175, 243, 252
 Могила П. 94
 Моммсен 57
 Мономах Володимир 103, 183
 Морус 136
 Мудрий Ярослав 103
 НАВРОЦЬКИЙ 28
 Нашинський 94
 Нерон 38, 119, 220
 Новіцький 99, 101, 103, 104, 246
 Ньютон І. 203
 ОБРЕМЕНКО А. 213
 Обручов 244

- Овідія Назо 67, 124, 144, 155, 157
 Огоновський О. 74, 202, 251
 Оккам 203
 Орлов 29
ПАВЛО, св. 160
 Паскаль 128, 205, 221
 Пеленський С. Ю. 100, 131, 186, 239, 241, 246, 247, 251
 Петров, Бер В. 69, 70, 71, 72
 Петров О. 28
 Печерський Т., св. 92
 Пьши 97, 98
 Пісемський 43
 Пітагор 92, 121
 Платон 92, 93, 97, 139, 205, 222
 Плотин 207
 Полонський 43
 Помпонація 141
 Прометей 52
 Пуфендорф 94
 Пушкін 47, 71, 102
 Пушкін 112
РАДЗИКЕВИЧ В. 64, 74, 82, 96, 246, 251
 Ретин Варвара 40, 100, 127
 Ріхтер 124
 Родо 88
 Рудамський 79
 Рудницький Я. 133
 Руссо 141, 219
САКОВИЧ 94
 Святослав 126
 Сенека 119, 138, 139, 144, 153, 173, 182, 222
 Сервантес М. 124, 133, 145, 146, 154
 Сімович В. 59, 61, 72, 80, 251
 Сіро П. 196
 Сковорода Г. 83, 95, 96, 99, 103, 104, 111, 146, 158, 203, 204, 209, 244
 Скоф В. 71, 72
Смаль-Стоцький С. 58, 59, 60, 61, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 86, 96, 109, 111, 113, 128, 138, 139, 173, 180, 184, 186, 191, 194, 197, 198, 202, 243, 245, 251
 Смолятич 92, 93
 Сова А. 65
 Соєтр 13, 96
 Сократ 28, 72, 97, 212, 222, 226
 Софокль 119, 225
 Сошенко І. 15, 16, 17, 72, 213, 214
 Спенсер 132
 Спіноза 129, 246
 Ставроцький Т. 94
 Старов А. 66
 Стебун 43, 71
 Степанович 139, 215, 219
 Стодоля Н. 186, 220
ТАРКЕТТИ І. 223
 Тарновський 47, 84
 Теогніс 123
 Толстой 40, 246
 Тома, св. 94, 120, 124, 141, 165, 175, 203, 252
 Торен 221
 Тутиця 97
 Тургенєв 69
 Турівський К. 92
УКРАЇНКА ЛЕСЯ 124, 188
 Ускова 167
ФЕДЬКОВИЧ О. Ю. 81
 Филипович П. 73
 Фіхте 57, 122, 244
 Фльорковський 47
 Форлендер К. 252
 Франк С. 205
 Франко І. 87, 110, 248, 250, 251
 Франціско де Салес 182
 Франціско з Аснжу 154
 Фуллер Т. 223
ХВИЛЬОВИЙ М. 69
 Хмельцький 247
 Хмельницький В. 25, 156
ЦІЦЕРОН 69, 103, 195, 221, 223
ЧАЛІЯ 66
 Чижевський Д. 88, 103, 163, -245, 251
 Чернішевський 43, 45
ШАЯН В. 73, 81, 83, 89, 105, 113, 119, 122, 192, 194, 209, 215, 252
 Шевченко В. 23
 Шевченко М. 187
 Шевченко П. 79
 Шекспір 71, 72 97 124
 Шелльг 97, 122
 Шираєв 15, 16, 71, 240
 Шіллер 57, 71, 72
 Шопенгауер 113, 122, 123, 175
 Штернберг 17
ШЕПКИН 42, 208
 Юнг Е. 223
 Юркевич П. 99, 101, 103, 104, 105, 137, 141, 165, 172, 214

З М І С Т

Від Видавництва	5
I. ТАРАС Г. ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ ВЛАСНОЇ ПОЕЗІЇ	
1. Дитячі роки	11
2. Петербург і визволення	15
3. Поява першого «Кобзаря»	16
4. Мрія про закордонну подорож	19
5. Перша подорож в Україну в 1843 році	20
6. Друга подорож в Україну в 1845 році	22
7. Кирило-Методіївське Братство і Шевченко	27
8. Мученицьким шляхом 1847-1857	31
9. Царські маніфести	37
10. Вдруге народився 2-го серпня 1857 року	41
11. Петербург після заслання	43
12. Третя подорож в Україну в 1859 році	46
13. Сповнилась міра страждань	47
II. ХРИСТИЯНСЬКО-ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА ШЕВЧЕНКА	
1. Геніальність Шевченка	57
2. Шевченко в очах своїх сучасників	62
3. Шевченко і критики нашого часу	66
4. Шевченко блискучий мистець слова	74
5. Шевченкова дума	80
6. Філософська думка	88
7. Шевченко і філософія	92
8. Шевченко і українська «філософія серця»	101
9. Основні джерела Шевченкової думки	106
III. ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ ФІЛОСОФІЇ	
1. «Нащо нас мати привела, нащо живем?»	118
2. «Поки живе надія в хаті...»	123
3. «А з торбини виглядає доля...»	127
4. «Немас гірше, як в неволі про волю згадувать»	132
5. «На те лихо, щоби з лихом биться!..»	137
6. «Змережаю кров'ю та сльозами мое горе на чужині»	145
7. «Хто ж сироті завидує...»	149
8. «Не завидуй багатому...»	152
9. «Тільки слава сонцем засіяла...»	155
IV. ЄВАНГЕЛЬСЬКА ФІЛОСОФІЯ ШЕВЧЕНКА	
1. «Любов — Господня благодать»	164
2. «Я люблю, я жити хочу!»	172
3. «Научайтесь ворогам прощати, як сей неук»	181
4. «Мені не жаль, що я не пан...»	188
5. «Все од Бога — од Бога все»	196
6. «Моліться Богові одному»	206
7. «Пошли Тобі, Матір Вожа, тії благодати...»	212
8. «Чи буде суд, чи буде кара?»	216
9. «Не вмирає душа наша...»	221
10. «Бо ми не знаєм, що твориться у Його там»	225
11. «Востав од гроба, слово встало...»	228
12. «Борітеся — поборете!»	232
КІНЦЕВІ МІРКУВАННЯ	237
ВАЖЛИВА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	251
ПОКАЖЧИК ІМЕН	253

